

Прилози за реформу казнених завода, 1887.

Садржај

Предговор

I. Поглед на стање наших казнених завода за 1883–1884 и 1885 год.

II. Поступни казнени систем, с нарочитим погледом на његову примену у лепоглавској апсани

III. Мњење комисије за подизање једног казног завода за робијаше

IV. Предлог министра правде за подизање једног казног завода за робијаше. Скупштинска дебата о томе

V. Мњење Емила Тауфера о реформи наших казнених завода

VI. Мњење француског „општег апсанског друштва” о реформи наших казнених завода

УНЕСЕНО У ПОСЛ ИНВЕНТАР БР.
1912 ГЛАВ.
БЕОГРАД.

~~620~~ (1)

ИЗДАЊЕ МИНИСТАРСТВА ПРАВДЕ

ПРИЛОЗИ

ЗА

РЕФОРМУ КАЗНЕНИХ ЗАВОДА

САСТАВИО

Миленко М. Жујовић

СЕКРЕТАР МИНИСТАРСТВА УНУТРАШЊИХ ДЕЛА

32629

У БЕОГРАДУ

ШТАМПАНО У КРА.Б.-СРП. ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ

1887

С А Д Р Ж А Ј

	Страна
Предговор	I
I. Поглед на стање наших казних завода за 1883—1884 и 1885 год.	1
II. Поступни казни систем, с нарочитим погледом на ње- гову примену у лепоглавској апсани	47
III. Мњење комисије за подизање једног казног завода за робијаше	98
IV. Предлог министра правде за подизање једног казног завода за робијаше. Скупштинска дебата о томе . .	106
V. Мњење Емила Тауфера о реформи наших казних завода	120
VI. Мњење француског «општег апсанског друштва» о ре- форми наших казних завода	166

ПРЕДГОВОР

Једна од врло важних установа у образованом друштву јесте установа казнених завода. У целом свету сада се о уређењу и управи казнених завода води особена брига.

И код нас је у више прилика званично констатована потреба реформе казнених завода. Признато је и то, да је реформу ову могуће извршити, само када се подигну нарочите зграде за казнене заводе.

Први озбиљан покушај, да се код нас казнени заводи рационално уреде, учинио је 1868 године министар правде г. Ђ. Ценић. Он је одредио комисију да избере систем за наша апсанска заведења. По што је комисија свршила свој посао, г. Ценић је учинио све, што се

онда могло учинити. Сва главнија правила и све главније уредбе о казним заводима, датирају из тога доба. Но онда се још није могло ни помишљати, да се подигну нарочите зграде за све казнене заводе. Кад је поново предузео управу министарства правде г. Ценић је про-
 дужио водити особену бригу о казним заводима. По његовом предлогу основан је 1873 године нарочити апсански фонд, а 1874 године, благодарећи једино необичној заузимаљивости и истрајности г. Ценићевој, — истрајности, коју подржава само непоколебљива вера да се добром и корисном делу служи, подигнута је у Пожаревцу једна добра апсана за женске.

1881 године министар правде г. Д. Радовић, покренуо је био питање о реформи казних завода, и спремио предлог за законодавно одобрење, да се једна нова апсана подигне. У то време ништа се није решило и ствар је одложена.

1885 године, министар правде г. Д. Маринковић, изнова је покренуо ову ствар. Да би се знало какве зграде за казнене заводе ваља подићи, потребно је било претходно решити: који казни систем ваља усвојити за примену казне лишења слободе. Г. Маринковић, да би олакшао решење овога питања, желео је да се прибави у министарству правде, што је могуће више материјала. Комисија од 1868 године изразила се у неколико за-
 поступни — ирски казни систем. О примени овога

система није било никаквих званичних података у министарству правде.* Г. министар Маринковић хтео је, да се и о примени овога система што тачнија обавештења прибаве, јер је тај систем, са знатним успехом, у разним крајевима примењиван.

Прилика је за ово била врло удесна, јер је поступни систем, од више година, већ сасвим организован у централној хрватској апсани у Лепоглави. Г. Маринковић је изаслао у Лепоглаву једну комисију, којој је ставио у задатак, да проучи: примену прског система у томе заводу, целокупну администрацију, и техничко-хигијенске услове завода. У комисији су били: г. М. Дамјановић, судија касационог суда, г. Ф. Винтер, инспектор железнички, и потписани. Комисија је о својим проматрањима поднела г. министру правде извештај, у три дела: за техничко-хигијенски део, извештај г. Винтеров, за администрацију завода, извештај г. Дамјановићев, а за систем примене казне мој извештај.

После овога г. министар правде одредио је другу комисију, ставио јој на расположење сав материјал о

* Г. Доктор Стојан Вељковић, у своме лепом чланку «О апсанама», Гласник друштва српске словености Св. Х. (1858 год). описао је у неколико, и препоручио овај систем. То је, у колико је мени познато, прва расправа о апсанама код нас. У мојим чланцима: «О казним заводима», Српске Новине бр. 96 до 110, 1884 године (отштампано у засебној књижици) ја сам покушао да и овај казни систем опишем.

казненим заводима, који се у министарству налазио, и препоручио јој да се изрази : према коме казненом систему ваља подићи једну апсану за робијаше.

Независно од тога, а да би се што сигурније приступило реформи казнених завода, г. Маринковић примио је понуду директора лепоглавске апсане, г. Емила Тауфера, да он дође у Србију, и по прегледу наших казнених завода и других прилика, даде своје стручњачко мишљење о реформи. Г. Тауфер је долазио Априла 1885 године, прегледао све казнене заводе са одељцима у Љубичеву и Добричеву, и поднео је г. Министру Правде: нацрт пројекта закона за примену казне робије, и мњење о реформи наших казнених завода.

Како је за подизање новог казног завода потребно законодавно овлашћење, то је г. Министар Правде тражио и добио од скупштине 1885 године, овлашћење, да може утрошити новац из апсанског фонда на подизање једног казног завода за робијаше.

Неповољне прилике омеле су извршење ове важне реформе. За неко време морало се и опет ово одложити.

Општи интереси захтевају, да се што је могуће пре, енергично приступи подизању бар једног казног завода. Да не би они, који тада буду радили на остварењу ове корисне реформе, морали све изнова да почињу, ја сам уредио, и овде износим све значајније новије званичне документе, који реформи наших казнених

завода могу послужити. Да ово учиним сматрао сам још и да ми је дужност, јер сам, благодарећи особеној пажњи Господина Министра Правде, у свим новијим радовима суделовао, било као члан и извештац појединих комисија, било као чиновник министарства правде.

Налазећи да је могуће изабрати добар систем казнене заводе само онда, када се добро зна кретање и бројно стање осуђеника, када се познају односи криминалитета, најчешћа и најопаснија дела, и многе друге прилике, ја сам покушао да у првом једном чланку уредим, према званичним извештајима казnenих завода за три године, и према личном познавању прилика које у њима владају, све што сам нашао да је од значаја и што карактерише садашње стање наших казnenих завода.

Овоме свему додао сам и мњење „Француског општег апсанског друштва,“ о реформи наших казnenих завода.

Према томе поделио сам ову расправу овако :

I. Поглед на стање наших казnenих завода за 1883-1884-1885 год.

II. Поступни казnenи систем, с нарочитим погледом на његову примену у лепоглавској апсани.

III. Мњење комисије за подизање једног казnenог завода за робијаше.

IV. Предлог Министра Правде народној скупштини и скупштинска дебата о подизању једног казnenог завода за робијаше.

X

V. Мњење Емила Тауфера о реформи наших казнених завода.

VI. Мњење француског општег апсанског друштва о реформи наших казнених завода.

Јануара 1887 год.

Београд.

М. М. Жујовић.

I.

ПОГЛЕД НА СТАЊЕ НАШИХ КАЗНЕНИХ ЗАВОДА

за 1883—1884—1885 год.

У свима казним законима усвојено је начело, да се кривична дела групишу према своме значају, и да разне категорије казне постоје за разна дела. Најопштија, највећма примењена је казна лишења слободе.

Већина законодаваца и ову казну изриче различно према томе да ли се неко дело сматра за више или мање опасно. Судови још имају, у појединим случајима, да гледају на већу или мању поквареност учиниоце, па према томе да досуде тежу или блажу казну.

Две су главне казне лишења слободе, које по нашем казном закону постоје: *робија* и *затвор*. Прва је казна за злочин; друга за преступ и иступ. За злочин постоји још и казна *заточење*, али ово није нека нарочита врста казне. Заточење се разликује од робије само по начину извршења. Правни значај ове две казне исти је, њихове последице исте су. Заточење је само о-

лакшица у издржавању казне робије; ову олакшицу наш је закон за извесне људе створио.

Све ове казне примењују се код нас на сва кривична дела, без разлике да ли су та дела неког особеног карактера. Тако, ми немамо нарочите политичке казне. Међутим већина законодаваца, са разлогом, изриче нарочите казне за политичка дела. Политички преступи, ма колико да они могу бити опасни, у правилу, не предпостављају онолику по-квареност својих чинилаца, као што је то код обичних кривичних дела. Поред тога, и озбиљност политичких преступа цени се, према месту, времену, и другим околностима. За то се, обично, за ове кривице прописују нарочите казне. Код нас ове разлике нема. Ако је политичко дело злочиног карактера, оно повлачи за собом казну робије. Заточење се, такође, може изрећи, али и опет само за извесне људе. Политичко дело, карактера преступног или иступног, казни се затвором, као и сваки други преступ или иступ. У начину издржавања нема никакве разлике.

Казна лишења слободе извршује се у казним заводима, а у неколико и код полицијских власти. Наше полицијске власти нису само извршне, већ, у извесним случајима, и судске. Највећи део кривичних дела — иступе расправљају и суде код нас полицијске власти. Оне и изричу казну за ова дела, па саме после ту казну и извршују. Иступи се казне до месец дана затвора, и према томе, казна затвора до месец дана издржава се

код полиције. Поред тога, и за преступе кад је казна затвора изречена до шест месеца, у извесним случајима, казна се може извршивати код полицијских власти. Ово је недавно наређено — претписом г. Министра правде од 17. Августа 1882 год. № 2990.

Казнени заводи стоје под надзором и управом министра правде. Он се стара о добром уређењу и одржању њиховом. — Устројеније централне државне управе од 10. Марта 1862 год. Зборник XV. стр. 90.

Ми имамо три казнена завода. У њима се издржава робија, заточење и затвор.

1. *Београдски казнени завод*, са топчидерском апсаном, основан је 20 Децембра 1851 године у Топчидеру. Нарочито устројство изашло је за овај завод, који је онда назван: «Економичко — апсеничко заведеније» — Зборник 30. стр. 17.

Пре тога доба није било основаног казног завода, већ су осуђеници употребљавани на разне државне радове. 1869 године премештени су осуђеници из Топчидера у београдски град, а један је део само остао у Топчидеру. У овом се заводу издржава: робија и заточење, а и сви младолетни осуђеници, без разлике, смештени су у Топчидеру.*)

2. *Пожаревачки казнени завод*, основан 21. Септембра 1865 године; дели се у два одељења

*) О стању београдског казног завода за 1869 годину видети чланке г. М. Дамјановића: Поглед на Београдски казнени завод за 1869 год. Срп. Нов. Бр. 58 до 98. 1883 год.

У једном одељењу, у засебној згради са засебним двориштем, издржавају казну људи, осуђени на затвор. У другој згради сасвим одвојеној, издржавају казну жене, осуђене на затвор. Једна је управа за оба одељења, но за женско одељење има и једна надзорница, која је у исто доба и учитељка за женски рад.

3. *Нишки казнени завод*, основан 1878 године. У њему се издржава робија и затвор.

Поједина одељења робијаша налазе се још стално на државним радовима у Љубичеву, Добричеву, Крагујевцу и Аранђеловцу.

Већ из овога се види, да, ма да је наш казнени закон створио две главне врсте казне лишења слободе, или према начину извршења три врсте, и то: робију, заточење и затвор, опет ми налазимо у пракци помешане осуђенике једне и друге врсте. Тако, заточнике налазимо у београдском заводу помешане са робијашима; осуђене на затвор помешане са робијашима у нишком заводу; и жене осуђене на затвор помешане са женама, осуђеним на робију, у пожаревачком заводу.

Довде још наши казнени заводи не стоје много горе од многих европских казнених завода. Готово сви казнени закони изричу, као и наш разне врсте казни, али скоро свуда налази се још, као и код нас, да се у пракци ова разлика није остварила. За пример навешћу само француске централне апсане, у којима се често налазе помешани

осуђени на затвор са осуђенима на реклузију — казну за злочин, која има карактер наше робије. Али што је код нас, односно мешавине осуђеника, нарочито хрђаво, то је: што *младољетни осуђеници нису одвојени од одраслих осуђеника*. Топчидерска апсана служи и за једне и за друге. Младољетници су смештени у неколико соба ове апсане. Али они су већим делом заједно са одраслима. Зло је кад између одраслих осуђеника, који се држе заједно, нема уређених одељења, у којима би они били груписани, према већој или мањој покварености њиховој; али је далеко веће зло, кад се одрасли, неваљали људи, помешају са младим кривцима, који су тек загазили на стазу злочина. Овде ће се они само усавршити у својим злим нагонима. Ако је коме што преостало од нежних осећаја, овде их мора изгубити.

Да се ово зло паралише, улаже се доста труда, али се још не чини све. Школа и она малена радионица у Топчидеру, доиста дају приличне резултате, али би ови били далеко плоднији, кад би се младољетници одвојили од одраслих зликоваца. У Топчидерској апсани требало би држати само младољетнике. Одраслим осуђеницима ваљало би наћи места где на другој страни. Само у засебном заводу могуће се надати, да се постигне што год у погледу поправке младих криваца. — Свуда се данас тежи да се казном кривци застраше од даљег вршења кривичних дела, и да се поправци воде. Код одраслих људи први се део прилично

постигне, а што се тиче другога њему се увек тежи, а по неку пут и то се оствари. Код младолетника, највећа је потреба обратити пажњу на њихову поправку, а код њих је и највероватнији успех у томе правцу. За то и ми треба што пре да сместимо младолетнике у засебан завод. Другом приликом, ако могнем, говорићу о томе како држим да би ваљало уредити завод за младолетнике. Сада ћу рећи само то, да их ваља сасвим одвојити од одраслих осуђеника. Топчидерска апсана била би за то врло удесна.

Систем издржавања казне лишења слободе, код нас је систем заједничког затвора. И осуђени на робију, и осуђени на затвор издржавају казну у заједници. Без икаква устезања може се рећи, да нема ни спомена о некој класификацији осуђеника. Неки покушаји о томе остали су без успеха. А баш и кад би, према оваквом систему издржавања казне, било могуће израдити какву класификацију осуђеничку, остварење те класификације наишло би, код нас, на особене несавладљиве сметње. Ове су сметње: недовољност зграда и просторија у којима се држе осуђеници. Све зграде, намењене за осуђенике; обично су препуне. Врло често у појединим собама има толико људи, да су једва смештени. А под таквим условима немогуће би било и помишљати на неку класификацију осуђеника.

Према малом броју становника наше земље, број је осуђеника доста знатан код нас. Но како

и у којој се мери креће код нас криминалитет, у каквом односу он стоји у опште са економним и друштвеним стањем нашим, о томе је још код нас немогуће са поузданошћу говорити. Ми још немамо уређене криминалне статистике. Неколико пута покушавано је, да се овој важној грани обрати потребна пажња. Неколико је пута министар правде, у колико је то до њега стојало, препоручивао и упућивао, како да се бележење, по овој грани, сигурно отпочне. Па опет и сада не располажемо са врло сигурним статистичним подацима. Особито је наша судска статистика непотпуна и несигурна. Статистика казних завода, може се као доста сигурна сматрати. Њој се има замерити што је у многоме непотпуна. Овде ћемо се послужити подацима, које смо могли из казних завода прибавити и уредити.

Године 1883 спроведено је нашим казним заводима на издржање казне 1679 осуђеника.

«	1884	«	«	1208	«
«	1885	«	«	1303	«

У 1883 години због издајничког предузећа дошло је казним заводима 677 осуђеника.

У 1884. год. за исто дело спроведено је 74 осуђеника.

У 1885, « « « « 30 «

Издајничко предузеће изузетно је дело, политичке природе. Оволике осуде дошле су услед изванредних догођаја у 1883 години. За нас овде немају значаја ове осуде. Ми ћемо се, у овим проматрањима, бавити обичним злочинима и престу-

пима. С тога ћемо и одбити број лица осуђених за ово дело. Кад се ово учини, излази, да је за обичне злочине и преступе, спроведено осуђеника казним заводима :

1883 године 1002 лица.

1884 « 1134 «

1885 « 1273 «

Као што се види, број криваца за ове три године редовно се повећавао. Тако у 1884. години спроведено је казним заводима 132 кривца више но у 1883. години; а у току 1885 спроведено је 139 лица више но 1884., а 271 лица више но у 1883 години. Сам поглед на ове три године, дакле, показује нам, да се број кривичних дела и криваца пење. Средња мера годишњег доласка осуђеника у казнене заводе, за обичне злочине и преступе, судећи по бројевима за последње три године, јесте 1136.

Укупни број осуђеника у казним заводима, за ове три године, овакав је.

1883 године било је 3593 осуђеника.

1884 « « « 3681 «

1885 « « « 3801 «

Ако погледамо сада на отпуст осуђеника из казних завода, налазимо ово :

1883 године умањено је 1115 осуђеника.

1884 « « « 1179 «

1885 « « « 1678 «

У години 1885 помиловано је политичких осуђеника 667. Овај број има се одбити од броја 1678, јер политичке осуђенике не уводим никако

рачун. А кад се ово учини, излази, да је умачено обичних криваца у 1885 години 1011.

Према томе средња је цифра изласка осуђеника из казnenих завода, судећи по подацима за две три године 1102. Улаз је дакле надмашао излаз са 34 људи.

Такво је било кретање осуђеника у опште, у казnenим заводима, за ове три године.

Прелазећи на појединости налазимо ово:

1. За осуђене на робију.

1883 г.	спроведено је осуђених на робију	1051	лице
1884 «	« « « « «	626	лица
1885 «	« « « « «	670	«

Овде одма потребно је поново приметити, да је 1883 год. дала врло велики број осуђеника због зајечарске буне, и за то од горњег броја ваља одузети број 556, колико је лица због буне на робију осуђено у тој години. Тако излази, да је 1883 године спроведено казnenим заводима на издржавање робије, за обична кривична дела 495 лица. Упооређујући сада бројеве за ове три године, излази, да је 1884 године дошло, на издржавање робије, 131 лице више но у 1883 години. У 1885 дошло је 44 лица више но 1884, а 175 лица више но у 1883 години.

За ове три године, дакле, редовно се повећавао број робијаша. Да ли отуд треба закључити, да је и број кривичних дела за ове три године редовно растао? Да се тај број повећавао очигледно

је, али у којој мери, не може се са сигурношћу казати, јер не располажемо судском статистиком. Многа дела учињена у ранијој години, расправљају се коначно код суда у следећој години. Примера ради да споменемо, да је код првостепених судова остало из 1882 године и прешло у 1883 годину нерешених кривичних дела 738, а да је 1883 остало нерасправљених и прешло у 1884 годину 745 дела са 1160 лица.*)

2. За осуђене на заточење.

1883 год.	спроведено	их	је	16	лица
1884	«	«	«	7	«
1885	«	«	«	5	«

Код ове врсте осуде показује се стално умањење за ове три године. Но ова осуда мало има за нас значаја. Она се у највећем делу изриче против чиновника, за злочине почињене у званичној дужности. Број ових криваца није тако велики да би се на њима ваљало нарочито задржавати.

3. За осуђене на затвор.

1883 год.	спроведено	их	је	566	лица
1884	«	«	«	520	«
1885	«	«	«	489	«

За ову врсту осуде приметићу само, да ваља имати на уму, да је знатан број осуђених у 1883 и 1884 години због издајничког предузећа. Када

*) в. Извештај Министра Правде, поднесен Његовом Величанству Краљу за 1883 год.

би ове бројеве одузели, видело би се, да се број осуђених на затвор, за обичне кривице, незнатно повећавао. Но у овом погледу нису потпуно тачни извештаји дотичних завода, и за то не би се могли тачни бројеви о томе дати. Поред тога да споменим опет и то, да се све осуде за иступ издржавају код полицијских власти, па и многе осуде за преступ до шест месеца затвора. Колико је оваквих случајева било за ове три године, не може се рећи, јер министарство правде нема о томе никаквих података.

4. За младолетне осуђене на робију и затвор.

1883 године спроведено их је 46 лица

1884 « « « « 55 «

1885 « « « « 139 «

Код младолетних осуђеника налазимо такође знатан прираштај. Број њихов попео се у 1885 години врло необично. 1884 дошло је 9 младолетних осуђеника више но 1883 године, а 1885 дошло их је 84 више но претходне или 93 више но 1883 године.

Није нам могуће сада истраживати чему се има приписати, што се број младолетних осуђеника овако повећао. Напоменућемо само, да ово може долазити и од тога, што полицијске власти често спроводе казненом заводу и оне осуђене младолетнике, који имају врло мале осуде да издржавају. Но свакојачко ова нам факта показују колико је

озбиљно и колико неодложно, да се створи један нарочити казнени завод за младољетне осуђенике.

Од значаја ће бити да промотримо, каква су у опште кривична дела за која су осуђеници, за прошле три године, спровођени казним заводима, и која су кривична дела најмногобројнија. Ако успемо да ово бар приближно утврдимо, олакшаћемо, у многоне, посао ономе који буде почео остваривати реформу наших казних завода.

Има кривичних дела, којима узрок лежи у нечем спољнем, независном од учиниоца. Непосредна радња човекова, управљена против учинилаца ових дела, слаба је и немоћна. Таква су дела којима узрок лежи у тешкоћи набављања потребних намирница за живот, и у поскупљењу ових намирница. Но ово може важити само за велике, индустријске вароши, где је и насељеност много гушћа. Друга су дела, далеко многобројнија, која зависе од самога учиниоца. Против ових дела могуће је борити се и сузбијати их.

Према врсти казних дела опредељује се, приближно, узрок њихов и карактер и морални ступањ кривчев. Кад се ово зна, лакше је одредити, шта треба учинити, па да се чињење кривичних дела у корену сузбија, и какав треба да буде начин примене казне, па да она снажно против злочина војује.

Следећа таблица показује за која дела и у којој су мери спровођени осуђеници казним заводима за ове три године.

ВРСТА ДЕЛА		1883. г.		1884. г.		1885. г.	
		БРОЈ ЛИЦА	‰	БРОЈ ЛИЦА	‰	БРОЈ ЛИЦА	‰
1	Крађе и утаје. . .	403	40 ²²	471	41 ⁵³	502	39 ⁴³
2	Убиства	210	20 ⁹⁶	201	17 ⁷²	221	17 ⁸⁶
3	Злоставе и повреде	78	7 ⁷⁸	110	9 ⁷⁰	121	9 ⁵¹
4	Разбојништва и хај- дуковања	79	7 ⁸⁸	111	9 ⁷⁹	114	8 ⁹⁶
5	Противстајање вла- сти	47	4 ⁶⁹	57	5 ⁰³	43	3 ³⁸
6	Злочини и преступи против благодравија	20	1 ⁹⁹	41	3 ⁶²	38	2 ⁹⁹
7	Паљевине	17	1 ⁷⁰	31	2 ⁷³	21	1 ⁶⁵
8	Насилно одводење девојке	14	1 ⁴⁰	17	1 ⁵⁰	18	1 ⁴¹
9	Лажне исправе . .	16	1 ⁶⁰	18	1 ⁵⁹	40	3 ¹⁴
10	Превара	8	0 ⁸⁰	4	0 ³⁵	5	0 ³⁹
11	Остала дела . . .	110	10 ⁹⁸	73	6 ⁴⁴	150	11 ⁷⁸
Укупно лица .		1002		1134		1273	

Највећи број криваца и највећи процент према свима кривичним делима дају крађе. Међ овима опет већи је број опасних крађа.

1883 год. спроведено је за крађе 403 лица

1884 « « « « « 471 «

1885 « « « « « 502 «

Очигледно је, према овоме, како се крађе, тако рећи из дана у дан множе. Не треба губити из вида, да су овде обухваћене само значајније крађе — преступне и злочине. Иступне крађе не улазе у овај рачун. Поред тога редовно, сваке године, врло је велики број крађа за које се кривци не могу да пронађу. А ово све доказује да је потребно борити се против ове врсте кривичних дела снажнијим средствима, но што су ова са којима се код нас располаже.

У други ред долазе убиства.

1883 год. спроведено је за убиства 210 лица

1884 « « « « « 201 лице

1885 « « « « « 221 «

Ту долазе: убиства хотична с предумишљајем и без предумишљаја, убиство родитеља, убиство ванбрачне деце, покушаји у овим делима, нехатна убиства, саучешће у убиству и тровања. Наш закон истина је уврстио тровања у главу у којој говори о повреди тела, но ја их међем овде за то, што у се у огромној већини тровања обелодањује убилачка намера.

И ова нам дела представљају врло значајан број. Многа се убиства учине у афекту, или у раздраженом стању; њихов узрок лежи у темпераменту учинилаца. Доста често код нас бива да крв легне због ситница, због синора и томе подобно. Но знатан је такође број убистава учињених по хладном размишљању. Ово дело, по своме значају захтевало би да се о сваком његовом виду засебно говори. Али то не би за сада било могуће, због оскудице потребних података.

У трећи ред долазе *злоставе и повреде*.

1883 год. спроведено је за ова дела 78 лица

1884 « « « « « « 110 «

1885 « « « « « « 121 лице

И овим су делима врло често узроци незнатне кавге и свађе. Поред тога многе се повреде носе због употребе алкохоличних пића. Свуда је примећено, да употреба алкохоличних пића упливише на кривична дела. Врло често пијанство изазове непосредно кривицу, а многи се број кривица јавља тек као последица пијанства. Ово последње бива услед покварености и унижења сваког моралног осећаја, што све наступа код човека са дужом и претераном употребом алкохоличних пића. Што је у овом погледу примећено у другим земљама, може се применити и на наше прилике, особито код ове врсте кривичних дела. Полициским властима познато је, да су код нас најчешће «кржаве главе» зими, кад казани раде.

У четврти ред долазе *разбојништва, хајдуковања, јатаковања и насилне изнуде.*

1883 год.	спроведено је за ова дела	79 лица
1884 «	« « « « «	111 «
1885 «	« « « « «	114 «

Ова дела дала су готово подједнаки број осуђеника, за ове три године, као и повреде. Но ова дела, по својој опасности и по страху који уливају, могу се сматрати за најозбиљнија. Против њих треба да буду оправдане све мере, у толико пре, што се и за ове три године види знатно повишење ових дела.

Врло великом броју ових дела узрок ваља тражити и у хрђавом уређењу наших казених завода. Код нас робијаши имају врло много прилике да беже. Бегства су робијашка врло честа. Кад робијаш побегне, он онда, најчешће, иде право у хајдуке. Он зна да му више нема мира, и за то он не да више мира ни својим ближњима. Од познатијих зликоваца код нас, разбојника и хајдука, мало ко да није одбегли или ислужени робијаш.

У пети ред долазе *противстајања власти.*

1883 год.	спроведено је за ова дела	47 лица
1884 «	« « « « «	57 «
1885 «	« « « « «	43 «

Код овог дела не примећује се знатна разлика у растењу и опадању за ове три године.

У шести ред долазе *злочини и преступи против благодравија.*

1883 год.	спроведено је за ова дела	20 лица
1884 « « « « « «		41 лице
1885 « « « « « «		38 лица

У ову групу долазе: блуд, силовање, радоосквернење, противприродни блуд, подвођење и ско-толоштво. Најнижи морални ступањ карактерише учиниоце ових дела. Ова дела необично су за ове три године расла. Број осуђених за ова дела удво-јен је у 1884 према претходној години, а у 1885 он по готово одржава исту меру. Значи ли то да наш народ брзо у свом моралу опада? И у овој прилици, као и иначе осећа се, колико је незгодно што немамо уређене криминалне статистике. Овде би од особенога значаја било да се види коме ста-лежу припадају осуђеници за оваква дела.

У седми ред долазе *паљевине*.

1883 год.	спроведено је за ова дела	17 лица
1884 « » « « « «		31 лице
1885 « « « « « «		21 «

И ово су особито озбиљна кривична дела. Њих врло умесно и карактерише наш казнени закон као опште опасне злочине и преступе. Број осуђених за ова дела знатно се повећао 1884 године, али је 1885 опет опао. Но не треба губити из вида, да је доста знатан број паљевина, којима се учиниоци не могу да пронађу, и тако остану некажњени. Констатовано је да се ова дела код нас врло често чине из мржње и освете.

У осми ред долази *насилно одвођење девојке*.

1883 год.	спроведено је за ова дела	14	лицм
1884 «	« « « «	17	«
1885 «	« « « «	18	«

Ово кривично дело има свој особени карактер. Узрок му лежи у нашим народњим обичајима. И сувише је познато, колико је обичај одводења девојака у нашем народу одомаћен. Због тога се врло често дешавају изгреди. Законом се не може народњи обичај, особито кад је он овако одомаћен, лако да промени, али закон не сме да остави некажњену неку радњу само за то, што она излази из народњег обичаја.

У девети ред долазе *лажне исправе*.

1883 год.	спроведено је за ова дела	16	лица
1884 «	« « « «	18	«
1885 «	« « « «	40	«

У последњој години, као што се види, број осуђених због ових дела више је но удвојен.

У десети ред долази *превара*.

1883 год.	спроведено је за ова дела	8	лица
1884 «	« « « «	4	«
1885 «	« « « «	5	«

Ова нам дела не дају велики број криваца, па и од тога се види умањење за ове три године.

Поред ових дела има доста других мање значајних дела, по самој природи или по броју криваца, због њих осуђених. Сва ова дела ставили смо у једну групу, и ту смо нашли да је:

1883 год, сprovedено за остала дела 110 лица

1884 „ „ „ „ „ 73 „

1885 „ „ „ „ „ 150 „

Број лица осуђених за значајнија дела, доста знатно је растао за ове три године. Да би се могло што потпуније ценити, да ли, и у којој мери, расте криминалитет у земљи, ваљало би још разгледати и како се стоји са осуђеницима у поврату. За ове немам на расположењу довољних података. Једини је београдски казнени завод у својим извештајима јављао колико је у свакој години дошло криваца, који су у поврату, или оних који су више пута осуђивани за разна дела. Но и ту се не види за која су дела сви ови осуђивани.

Према извешћима београдског завода налазимо, да је томе заводу сprovedено :

1883 године: 51 лице првом поврату

4 лица у другом поврату

11 „ по други пут осуђених

1 лице по трећи пут осуђено

1 „ по четврти пут „

1884 године: 58 лица у првом поврату

5 „ у другом „

18 „ по други пут осуђених

3 „ по трећи „ „

1885 године: 68 лица у првом поврату

12 „ у другом „

1 лице у трећем „

15 лица по други пут осуђених

1 лице трећи пут осуђено
1 « четврти « «

Дакле у београдском казненом заводу повећавао се и број осуђених у поврату и број осуђених, који су раније били осуђивани.

Довде је било речи поглавито о уласку осуђеничком у казнене заводе. Да видимо у којој мери и на какав начин они отуд излазе.

Број осуђеника у казним заводима умањује се сваке године: помиловањем, издржањем осуде, условним отпустом, смрћу и бегством осуђеника. Поред тога у неким заводима умањи се број осуђеника још и на тај начин, што се осуђеници спроводе на издржавање другом ком заводу или другој власти. Но ово онда није стварно умањење броја осуђеника у целој земљи. Из таблица у прилогу види се, како прираст и укупни број осуђеника у казним заводима, тако и број отпуштених осуђеника.

На сваки поједини начин отпуштано је, или иначе умањивано осуђеника, за прошле три године овако:

1. Помиловањем.

1883 год.	отпуштено је	319 лица
1884 «	«	« 649 «
1885 «	«	« 998 «

2. Издржањем осуде.

1883 год.	отпуштено је	349 лица
1884 «	«	« 202 «
1885 «	«	« 272 «

3. Условним отпустом.

1883 год.	отпуштено је	360	лица
1884	«	«	241 лице
1885	«	«	308 лица

4. Смрћу.

1883 год.	умањено је	45	лица
1884	«	«	45 «
1886	«	«	44 «

5. Бегством.

1883 године	умањено је	42	лица
1884	«	«	42 «
1885	«	«	56 «

За нас је од особенога значаја, како се на сваки поједини начин умањивао број робијаша у свакој години. Кривична дела која повлаче казну робије, од најозбиљнијих су. Робија је најтежа казна лишења слободе. Робијаша има највише. Заводи за робијаше по најпре и потребују реформу. С тога ћемо да погледамо на *умањење или отпуст робијаша*.

Из следеће таблице види се како је било кретање робијаша за ове три године, и колико их је, на који начин, из казнених завода у свакој години отпуштено.*)

*) Формулар таблице узео сам из дела: *Beiträge zur neuesten Geschichte des Gefängniswesens in den europäischen Staaten, von Emil Tauffer.*

У М А Њ Е Н О										У к л п н о		С Т А Њ Е НА К Р А Ј У Г О Д И Н Е				
Г О Д И Н Е	В р о ј Р о в и ј а ш а у п о - ч е т к у Г О Д И Н Е	П Р И Р А С Л О у Т О К У Г О Д И Н Е	У к л п н о у Г О Д И Н И	п о м и л о в а њ е м		и з д р ж а њ е м о с у д е		у с л о в н и м о т п у с т о м		с м р т ј у		б е г с т в о м		У к л п н о	В р о ј	0 0
				Б р о ј	0 0	Б р о ј	0 0	Б р о ј	0 0	Б р о ј	0 0					
1883	1584	1051	2635	109	4 ¹⁴	86	3 ²⁶	307	11 ³⁵	42	1 ³⁹	19	0 ⁷²	563	2072	78 ⁶⁴
1884	2072	626	2698	369	13 ⁶⁸	20	0 ⁷⁴	214	7 ⁹³	40	1 ⁴⁸	38	1 ⁴¹	681	2017	74 ⁷⁶
1885	2017	670	2687	604	22 ⁴⁸	27	1 ⁰¹	263	9 ⁷⁹	23	0 ⁸⁵	50	1 ⁸⁶	967	1720	64 ⁰¹
У к у п н о		2347	8020	1082		133		784		105		107				
Т р о г о д и ш њ и с е ч и п р о ц е н т					13 ⁴³		1 ⁶⁷		9 ⁷⁹		1 ³¹		1 ³³			72 ⁴⁷

Сваки од појединих начина отпуштања или умањења робијаша из казних завода, заслужује да се на њему особено задржимо.

1. Помиловање.

1883 год.	помиловано је	109	робијаша или	4·14%
1884	«	«	369	« 13·68%
1885	«	«	604	« 22·48%

Помиловање је право, које је владоцу Уставом гарантовано. По чл. 118 Устава, у кривичним делима Краљ има право помиловања, и може одсуђену казну кривцу да преобрати у казну другог блажег рода, или да му је смањи или сасвим опрости. Према томе и практикује се тројако помиловање осуђеника у казним заводима. Једни се милошћу владаочевом ослобађају окова; другима се казна смањује; а неки се, најзад, коначно пуштају из завода, по милости владачевој, а пре него што своју казну потпуно издрже.

Робија се код нас издржава са оковом и без окова. Закон вели: осуђени на робију носеће на ногама окове лаке или тешке, како коме суд одсуди; лак је оков од две, а тежак од четири ове; женске на робију осуђене неће се окивати — § 14 казненог закона.

До 1882 године, сви осуђени на робију без разлике старости морали су издржавати робију у оковима. Законом од 30 Јуна 1882 године (Зборн. 31. Стр. 190) укинути су окови за младољетнике осуђене на робију. Према томе, младољетни роби-

јаши издржавају сада казну без окова. — Сем тога робија се може без окова издржавати и кад Краљ, у путу милости, осуђеника окова ослободи.

Помиловања осуђеничка врше се код нас више пута у години. Сваки наш народни празник пропраћен је, помиловањем осуђеника.

И код нас је, готово, рашчишћено питање о оковима; у опште се признаје да њих ваља укинути. И унижење осуђеника и рушење његова здравља, и сувише је очигледно, те да би што требало о оковима говорити. Што су они, и поред тога, до сада код нас задржани, то је што су затвори врло слаби, па је у многим приликама осуђеницима лакше да беже. Кад већ окови постоје онда је доиста срећно, што се сваке године знатан број осуђеника владалачком милошћу ослободи окова. Ово се обично чини пошто је осуђеник издржао неко време своје казне. — За сада није могуће извести колико просечно осуђеници проводе у окову.

Предлог за свако помиловање чини управа Министру Правде, а Министар Правде подноси то на решење Његовом Величинству Краљу. Управе обично нису издашне с предлозима за помиловања од окова, јер се много боје бегстава осуђеничких. За помиловање излази краљевски указ. Усвојено је, да се осуђеници у путу милости окова ослобађају, «док се буду добро владали.» Ово значи да је осуђеника могуће повратити у оков, ако се престане добро владати. Ово је врло добро, но, држим, ваљало би још регулисати, и ко треба да

рети о повраћају осуђеника у оков. Ово би, по моме мишљењу, требао да решава министар правде, по предлогу управе. Тада би више било гаранције да се неће пренаглити са повраћајем у оков. Но ради ауторитета управиног код осуђеника, могло би јој се допустити, да она привремено, у интересу одржања дисциплине, поврати осуђеника у оков, но да о томе мора одма извести Министра Правде. Није нужно ни напомињати, да повраћај у оков не треба решити пре, но што сва дисциплинска средства против осуђеника буду исцрпљена.

Други начин помиловања у казним заводима односи се на смањење казне. Број је ових помиловања врло велики сваке године. Нема скоро случаја да робијаш проведе две године у заводу, а да му се што од казне не смањи. По моме мишљењу министарство правде требало би сасвим да напусти овај обичај предлагања осуђеника за смањење казне. Много практичних разлога може бити, и врло корисно може се по некад показати, да се неки осуђеник пусти милошћу владалачком из завода, пре но што је све време казне издржао. Али постепено смањивање казне осуђеницима, док они још у заводу остају, не може наћи ни каква оправдања. То, што су по нашем казном закону, казне за нека кривична дела врло строге, и што судови, по некад, одређују велику меру казне, не може бити разлог за постепено смањивање казне. То може, по некад, упливисати да се осуђеник нешто раније из завода пусти.

Због постепеног смањивања казне јављају се многе незгоде у казним заводима. То шкоди много самом казном систему; то у многоме руши дисциплину у заводу. Осуђеници се на ово навикавају и очекују то као неко право. Милост тако губи свој најбитнији, свој најсветији значај. Она има успеха само кад се њој нада осуђеник као неком благодејању, а не кад он добије уверење да му то «слеђује», као што му тајин и друге припадљности припадају. Поред тога, ма колико да се пази, да се осуђеници редом, и по заслуги предлажу за помиловање, опет су погрешке неизбежне. Због ових погрешака осуђеници губе веру у праведност своје управе, а кад тога нема, не може бити ни сенке од добре дисциплине.

Најзад коначним помиловањем пуштају се осуђеници сасвим из казних завода, пре но што целу осуду издрже. Ово се чини сваке године, редовно о народним празницима по предлогу управе, а изузетно на молбу осуђеника или његове фамилије, или кад осуђеник у особитој прилици то заслужи.

При предлогу за помиловање гледа се на: дело за које је неко осуђен, његово владање, послушност и време издржане казне. Наравно да поред свега тога може бити и бива погрешака. Односно времена после кога треба предлагати осуђенике за помиловање, постоји распис министра правде од 8. Децембра 1881 године. По овоме треба да је осуђеник издржао једну трећину казне, па онда да буде предложен за помиловање. Наредба је ова

за цело врло умесна; она показује да је министар правде увидео, да се предлози за помиловања могу преко реда подносити, па је хтео да се томе стане на пут, бар с почетка. Но не би се смело с поуздањем тврдити, да се ова наредба врши.

Овде се може приметити, да у уређењу наших казних завода има доста добрих наређења, али се на вршење ових наређења увек не обраћа довољна пажња. Несталност правца у нашем јавном животу обележена је; она се у овој струци врло јако осећа. Све што један министар уради или покуша да уради, врло лако може да се изгуби са доласком новог министра. Примера има много баш у радовима на уређењу казних завода. Рађено је на томе више пута, и кад год је ово питање поново потрзато, оно је било ново, и морало се све с почетка радити. Овако ће бити све док се у министарству правде не створи нарочити одељак за казнене заводе, који би имао да о њима сву бригу води.

Предлог за помиловање, пре но што се поднесе министарству правде, обично се износи пред «саветујући одбор» при казном заводу. Ови саветујући одбори установљени су наредбом министра правде од 30. Јуна 1882 год. Бр. 2435. Мисао за образовање ових одбора врло је лепа. Они одговарају надзорним комисијама које постоје за казнене заводе и у другим земљама. Ова установа има за свој постанак да благодари министру правде г. Д. Г. Радовићу.

За прошле три године у необичној је мери расло отпуштање робијаша из казних завода помиловањем. Док је 1883 године, према укупном броју робијаша помиловањем отпуштено 4.14% , у 1884-ој години овај се процент пење на 13.68% , а у 1885-ој на 22.48% .

Приметићемо само да не треба губити из вида, да је у 1885 године био врло знатан број политичких помиловања. За то се овој у године и процент помиловања тако јако попео. Но опет, гледајући на број помилованих обичних криваца 1884 године можемо слободно рећи, да при предлогу за помиловање није могуће водити стално неки ред. Јер да се то врши, и да је то у опште могуће, за цело се не би могао процент овако несразмерно пењати. Других разлога да се овако ради није могло бити до тих, што су заводи били препуни осуђеника. Валамо је што већи број осуђеника отпуштати, да се не би појавила каква зараза. Но у место коначног помиловања далеко би боље било, да се у таквим приликама прибегава условном отпусту, јер условно отпуштени осећа, да му казна још једнако виси над главом, и да, и за најмању погрешку, може бити враћен у завод. Ако неки осуђеник неби имао права да буде условно пуштен, за то што није још издржао законом прописано време, могла би му се помиловањем казна за толико свести, па да се одма пусти условно. Но ово све само по нужди, и да се не би осуђеници преко мере пуштали коначним помиловањем.

Кад се у оволикој мери осуђеници за помиловање предлажу, онда, и при најбољој пажњи није могуће да се погрешке а и неправде не дешавају. А кад ствар до тога дође онда се мора признати, да помиловање своју цел̃ промаша. Оно ће само онда донети добре резултате, кад се не буде давало редовно, већ само у извесним ванредним случајима. Штета би била ако би се оно из практике сасвим изоставило. Но није ни мало корисно ни за цел̃ казне, ни за углед казњених завода, ни за ауторитет управе и одржање добре дисциплине у казњеним заводима, што се за помиловање овако често осуђеници предлажу. Још једино што осуђенике одржава у страху од казне, и пошто су помиловањем пуштени из завода, то је што они остају под полицијским надзором. Но на овакав начин нигде се осуђеници, у оволикој мери, не ослобађају казне. За пример ћу навести најближу нам Аустро-Угарску монархију. Робијаш се тамо предлаже за помиловање у особито свечаним приликама, по што је врло знатан део своје казне издржао, и за то време понашао се на задовољство својих старешина.

2. Издржање осуде.

1883 г.	издржало је казну	86	робијаша или	3·26%
1884 «	«	«	«	20 «
1885 «	«	«	«	27 «
				1·01%

Отпуштање осуђеника по издржаној осуди не представља, као што се види ни велики број, ни

велику сразмеру, с тога се на томе нећемо ни задржавати.

3. Условни отпуст.

1883 г.	пуштено је условно	307 робијаша	или	11·65%
1884 «	«	«	«	214 «
1885 «	«	«	«	263 «
				« 7·93%
				« 9·79%

Законом од 22. Маја 1869 године установљен је код нас *условни отпуст криваца* из казних завода. Главна наређења овога закона могу се свести овако :

Сви кривци који издржавају казну затвора, робије или заточења, могу се пре издржане, или помиловањем опроштене казни отпустити из завода. — Да се неко условно отпусти, нужно је : 1, да је осуђен на заточење или робију дужу од две године или на затвор дужи од 12 месеца ; 2, да се за све време издржавања казне тако владао, да се основно може узети да се заиста поправио ; 3, да је пре осуде био добар радник, и да се, било по фамилијарним, или по другим каквим околностима, може поуздано закључити, да ће он поштен начин живљења предузети и добро се владати ; 4, да је кривац издржао половину осуђене му казни, но ако је у поврату, да је издржао две трећине казни. Условни отпуст траје док се условно отпуштени добро влада ; он престаје, ако отпуштени учини и најмање кривично дело, ако неће ништа да ради, ако се меша са хрђавим друштвом, ако промени место становања без дозволе поли-

цијске власти. Закон одређује и који се осуђеници не могу условно отпустити. — Нарочити одбор за условно отпуштање криваца из казних завода даје мишљење о условном отпусту сваког осуђеника, а по томе министар правде решава отпуст. — Да се неко поврати са услова у завод, решава полицијска власт или управа казненог завода.

То су главна наређења овога закона, који је за неколико година своје примене доносио врло лепе и врло корисне резултате. Добре стране условног отпуштања осуђеника из казних завода очигледне су. Осуђенику се док је у заводу, ставља у изглед да може својој кући пре ићи но што му казна истече, ако својим владањем и понашањем у заводу покаже да се поправља. Наш закон о условном отпусту врло коректно наређује како се и када осуђеник из завода пустити може. Он још наређује да надзор над условно отпуштеним врши полицијска власт. Практика је код нас показала, да је врло мален, готово никакав број оних, који се са услова враћају у завод да издрже и онај остатак казне. Ово и ако је доказ да условно отпуштање доноси добре резултате, опет изгледа немогуће да од стотина условно пуштених тако мало њих заслужи да буде враћено у завод. Да би се знали прави резултати условног отпуштања ваљало би поред овога што се чини, да се бележе нарочито они осуђеници, који су на условном отпусту кривицу учинили, па су са новом осудом дошли истом или другом казном заводу.

Нашем закону о условном отпусту може се нарочито замерити, што он не гарантује, готово ничим, овако пуштеном осуђенику, да се над њим неће вршити самовоља. Повраћај у завод решава полицијска власт, или управа на основу извештаја полицијске власти. Коректније би било кад би то решавао министар правде, по што они отпуст решава. Тако се ради у другим земљама, па и у Хрватској, где Бан решава и једно и друго. Зна се са колико тешкоћа робијаш има да се бори, кад са робије изађе. Обично оправдано, али по некад и сасвим неоправдано свака се врата пред робијашем затварају. Ако у селу има само један услужени робијаш, за сваку и најмању крађу или ма какву кривицу, док се прави кривац не сазна, на њега се мора одма помислити и посумњати. За једну ма и најмању сумњу, још ако, на своју несрећу, рђаво код кмета стоји, робијаш може бити враћен у завод, да доврши издржавање казне, које је прекинуо. Враћајући се овако, он губи сваку наду, и ишчекује само да издржи казну, како би се само могао осветити. А после га више није могуће добру вратити. — Поправимо, дакле у томе наш закон о условном отпусту.

За последње три године број условно отпуштених робијаша смањивао се. Раније сам приметио да је помиловање у необичној мери расло. Упоређен са помиловањем, условни отпуст даје знатно мањи процент. Што је мали број условно отпуштених у једној години, то може да буде и за то,

што их се не потрефи више, који по закону имају права на условни отпуст и који то заслужују. Па и поред тога што је процент условно отпуштених робијаша, упоређен са помиловањем, био мали, опет је доста велики број условно пуштених. За ове три године отпуштено је условно 784 робијаша. А и од њих и од раније условно отпуштених робијаша, за ове три године враћено је са услова да издрже казну свега 12 лица, и то: 1883 године није нико са услова враћен; 1884 године враћено је 6 лица, а толико исто 1885 године. Да ли је ко од условно пуштених вратио се са новом осудом, то не знамо. Но опет за то ови нам бројеви јасно показују, да је закон о условном отпусту врло користан.

4. Смртност.

1883 год.	умрло	је	42	робијаша	или	1.59%
1884	«	«	40	«	«	1.48%
1885	«	«	23	«	«	0.85%

Смртност осуђеника у нашим казним заво-
дима, није тако велика да би имала особите бриге да задаје. Смртност осуђеника у опште стајала је скоро на једној мери за ове три године. За робијаше забележено је, да их је 1885 године умрло знатно мање но у ранијим годинама, но ово долази отуд, што се те године водио нарочити рачун о умрлим младољетницима. Младољетника је у тој години био врло велики број, па је знатан број од њих и умр'о.

Узимајући у рачун смртност осуђеника у опште за ове три године налазимо да је према укупном стању осуђеника умрло: 1883 године 1.17% ; 1884 године 1.49% ; а 1885 године 1.37% .

На хигијену осуђеника и зграда обраћа се озбиљна пажња. Ово се може особито казати за београдски казнени завод. Истина је да само овај завод и има увек сталног лекара. Пожаревачки завод имао је такође сталног лекара за ове три године. Но више га нема. Тамо има сада само хонорарни лекар. У нишком заводу никад није ни било сталног, већ само хонорарни лекар. За то није било могуће прибрати сигурне податке о боловању осуђеника за ове три године.

И у нашим, као у свим, апсанама најобичније су болести: грудне, шкрофулоза, анемија и шкорбут. Признато је да ове болести морају наступати са дугим лишењем слободе. Томе још припомаже недовољна храна, хрђави станови, и недовољна нега чистоће самих осуђеника. Код нас осуђеници болују доста и од грознице.

Осуђеничка храна код нас, особито робијашка није хрђава у мрсне дане. Но посна им је храна недовољна. Према правилима осуђеници морају све посте постити, а ових код нас има много. За то треба знатно умањити број посних дана.

Станови осуђенички врло су хрђави, особито у градовима, београдском и нишком. У топчидерској апсани има добрих соба. Али цела ова зграда недовољна је за број осуђеника, који се обично у

њој налази. Једно крило ове зграде заузима болница осуђеничка. Болница је добро уређена, али мана јој је што је у самој апсани. За овако велики завод, као што је београдски, потребна је засебна зграда за болницу. Ово је особено нужно за случај заразних болести. Пожаревачка апсана за жене одговара свима захтевима добре хигијене. Само би је требало боље одржавати. Мушки завод у Пожаревцу могао би се оправити. Зграде у Љубичеву не ваљају, а у Добричеву су сасвим добре.

Хигијена зграда и осуђеника потребује нарочите, стручњачке бриге. Лекар београдског казненог завода, г. Др. Милутин Поповић, учинио је све што се од способности и заузимљивости једнога стручњака може очекивати. Знајући да г. доктор Поповић намерава да у најскоријем времену публикује своје обсервације о хигијени у београдском казненом заводу, ја ћу да се задржим само на ово неколико општих напомена.

5. Бегство.

1883 год.	побегло је	19	робијаша	или	0.72%
1884	«	«	38	«	« 1.41%
1885	«	«	50	«	« 1.86%

Осуђеничко бегство врло је озбиљна појава. Где год има апсана, дешавају се бегства, но мало су где, као код нас бегства од толиког значаја. Врло је велики број осуђеника код нас, који се или никако више не ухвате, или тек пошто су многа, нова зла починили.

Није тешко обележити узроке бегства осуђеничког. Осуђеник бежи што му је у заводу тешко, и што жели да избегне терете и муке, скопчане са издржавањем казне. Ако још нема великих сметњи на путу, није му се тешко одлучити да бежи. Код нас је осуђеницима врло лако бежати. Они су растурени на све стране, по разним државним радовима. Где год је за какав повећи државни рад потребно доста радника, одма се осуђеници узимају за те послове. Ово, наравно, ако је та потреба у месту или у непосредној близини места, где је казнени завод. Поред тога, осуђеници су још и стално одкомандовани из казних завода, у Љубичеву, Добричеву, Крагујевцу и Аранђеловцу.

Кад су овако растурени, над њима се врши врло лабав, а по некад и никакав надзор, особито кад их млади, неискусни војници на радове спроводе. До год постоји овако уређење казних завода, дотле и осуђеничка бегства морају бити врло честа. При садашњем стању зграда и при садашњем неуређењу радова у унутрашњости казних завода, не би се могло желети, да се осуђеници сасвим повуку у казнене заводе. А ово би био једини пут, да се бегства сирече.

Бегства осуђеничка свагда су особену, оправдану бригу задавала. Брига се ова обелоданила у годинама о којима говоримо, у акту г. Министра Правде од 7. Јула 1884 године Бр. 2804, којим актом саставља се мешовита комисија, да проучи узроке бегстава и пронађе начина како да се ова

бегства спрече. Чланови ове комисије били су: г. И. Хранисављевић судија, бив. управник београдског казненог завода, г. Д. Карамарковић, члан управе вар. Београда, и г. П. Јуришић-Штурм, пешадијски капетан.

Комисија је проматрала и проучавала питање у београдском заводу, и у појединим одељцима, и нашла је, да је главни узрок осуђеничком бегству, употреба осуђеника на разноврсне спољне радове, и недовољност надзорног особља. О своме раду комисија је поднела г. Министру Правде, 8. Августа 1884 године, извештај пун врло лепих мисли и значајних предлога. Кад је ствар овако констатована, увидело се, да при данашњем стању ствари није могуће злу сасвим доскочити. Но опет је нешто покушано. Актом г. Министра Правде од 17. Септембра 1884 године Бр. 3241, наређено је, да се сви осуђеници имају постепено повући у казнене заводе; да се искључно за потребу завода могу, и то под стражом употребити осуђеници ван завода; и да се лична послуга осуђеничка укида. Као што се могло очекивати, ова је наредба била само безуспешни покушај. Све администрације, које се служе радном снагом осуђеничком, тражиле су најживље, да им се ова не одузима. Морало им се попустити, а као резултат тога јавља се, да се број осуђеничких бегстава не само није умањио, већ је знатно порастао.

Рад осуђенички не представља ничега значајног у годинама, о којима говоримо. Питање о

организацији рада у казним заводима исто је тако битно, као и питања о самом казном систему. Добро уређени рад олакшава у многоме дисциплину, и одржање доброга реда у заводу.

Радови код нас нису за ове три године показали никакав особени напредак. Радионице које су већ раније постојале, одржаване су и даље. Од заната рађени су: коларски, качарски, ковачки, браварски, столарски, дракслерски, кројачки. Сем тога осуђеници су радили и зидарске и дрводељске послове, а младолетници још и вештачки дрворез. Ни какав нов занат није за ово време уведен. Поред радова у унутрашњости завода, осуђеници су највећим делом употребљавани, на врло разнолике спољне радове, државне и општинске. Велики део бавио се земљорадом. У 1885 години радили су осуђеници београдског завода, у Топчидеру, на тесању камених коцака за калдрму београдску.

Занатлијски послови у казним заводима различити су, но они би се могли боље уредити. О томе ћу даље изнети врло практичан предлог г. Емила Тауфера, директора лепоглавске апсане. Но што је у овом погледу сваке хвале достојно, како односно вештачке израђевине, тако и односно самог поучавања осуђеника, то је воћарница топчидерска и женска радионица у Пожаревцу. Ја ћу само навести шта о томе вели г. Тауфер:

«Стручњаку као и сваком пријатељу човечанства, вели г. Тауфер, пријатно је кад може да напомене две светле стране. Ове су у лепој и поу-

чној башти, и воћарској култури у Топчидеру, где све раде осуђеници, као и у женским радовима у Пожаревцу. Воћарска школа у Топчидеру, у примерном је реду. Она је тако вештачки уређена, какве нема ни у једном казненом заводу европском. Теориска и практична настава рационална је. Осуђеници знају не само све врсте калемљења дивљака, већ знају одговорити и на питања о болестима воћака. Воља и љубав за послом влада у овој врсти рада. Материјални успех описује се као врло повољан.

«Није мање привлачан женски рад у Пожаревцу. 20 жена баве се шавом белог рубља, штиковањем, ткањем платна и ћилима. Истина је да су разбоји и овде примитивни, но опет, едукаторна вредност обучавања жена финијим ручним радовима — заслуга надзорнице заводске — не треба да остане не оцењена заслужно. Штета да се ова благодат простире само на један малени број осуђеница.»*)

Није могуће тачно израчунати колика је била привреда од осуђеничких радова, јер осуђеницима не припада никаква накнада кад раде какав државни посао. Међу тим осуђеници највише раде државне послове. Из дневних рапората види се, да сваки дан врло много осуђеника ништа не ради. Ово је од велике штете, како у погледу морали-

*) Воћарницу топчидерску уредио је и осуђенике овоме послу поучава г. Иван Протић; надзорница у Пожаревцу је г-ђа Шрепловићка.

зације, тако и у економно-финансиском погледу. Буџет осуђенички знатно би се олакшао, кад би се стално рад у заводима организовао. Приметићу још и то, да су у опште књиге о вођењу рачуна у нашим казним заводима врло неудесне, да би се каква озбиљна контрола могла водити.

Ако је тешко остварити целокупну реформу наших казних завода, држим да је грешка што до сада нису радови у њима организовани. При крају 1883 године, г. Министар Народне Привреде, покренуо је био питање о уређењу неких радова у одељку младолегних осуђеника у Топчидеру. Предлози које је у том погледу нарочита комисија учинила, нису могли бити одобрени од министарства правде, и тако ништа није свршено.

Од организовања рада у казним заводима зависи и њихово економно и финансијско стање. Што је рад боље организован, казни ће заводи показивати већу привреду. А што је већа ова привреда, осуђеници ће државу мање коштати. Привреда у нашим казним заводима незнатна је. Овди се разуме фактичка, прорачуната привреда. Ми знамо колико се на осуђенике троши, али не знамо, колико они одраде, јер се у највећем делу не израчунава приход од њиховог рада. За то се не би могло одредити, шта управо један осуђеник кошта државу.

По буџету за 1884—5, који је важио и за 1885—6 годину, на казнене заводе одређене су ове суме:

Три управника I кл. по 3536·40 дин.	10609·20 дин.
1 рачуновођа I класе	1768·20 «
2 рачуновође II кл. по 1515·60 дин.	3031·20 «
Лекар београдског завода	3000·— «
« пожаревачког «	2500·— «
« нишког завода (хонорар) до	2020·80 «
Свештеник београдског завода до	2020·80 «
Учитељ младолетника до	1515·60 «
Чувари београдског завода . . .	65000·— дин.
Надзиратељка пожаревачког завода	1515·60 «
Чувари пожаревачког завода . . .	5000·— «
Чувари нишког завода	10000·— «
На плату настојника апсанских за- вода у разним занатима	8083·20 «

На издржавање апсеника како код свију судова, тако и код казнених завода, за набавку потребних ствари за апсане и апсенике; на свештеничко чинодејствовање код казнених завода, на плаћање лекова; на награду оних осуђеника, који се у раду прилежни покажу и добро предате им ствари израђују, но тако да се на ову целъ свега 1500 дин. издати може, на оправку и доправку здања казнених завода, у колико не пређе цифру од 1000 динара, и за плаћање годишње аренде на земљу, која се има узети под закуп

сејање најнужнијих потреба за хра-
ну осуђеника

548000.— «

укупно 664064·60 дин.

Код последње партије: издржавање апсеника, види се, да ту улази и трошак на издржавање суд-ских апсеника.

Из извештаја казнених завода, београдског и пожаревачког, види се колико су ти заводи у сва-кој години потрошили. За нишки завод није ми било могуће ухватити тај рачун.

1883 г. београдски завод потрошио је 264274·13 д.,

1884 « « « « « 316491·19 «

1885 « « « « « 324080·36 «

Према томе средња цифра годишњег трошка београдског завода, за ове три године износи : 301615·22 динара.

За ове три године према бројевима, који се у та-блици у прилогу могу видети, може се приближно узети да је дневни број осуђеника у београдском каз-неном заводу 1437. Кад се годишња утрошена сума од 301615·22 динара подели са 1437, излази да је сваки осуђеник београдског казног завода приближно коштао државу за ове три године по 209·90 динара годишње или 58 пр. дин., дневно. Ово је приближан рачун према ономе што је фактички утрошено, и не одбија се вредност прихода од рада осуђеничког за то време.

1883 г. пожаревачки завод потрошио је 56613·27 д.,

1884 « « « « « 67742·43 «

1885 « « « « « 61119·63 «

Средња цифра годишњег трошка овог казненог завода износи: 61825·11 динара. Дневни број осуђеника за све три године био је, у пожаревачком заводу, од прилике, 294. А кад се тиме подели средњи број годишњих издатака, излази, да је један осуђеник пожаревачког казног завода приближно коштао државу, за ове три године по 210·28 динара годишње, или 57 цара динар. дневно.

У погледу рада на *васпитању и морализацији* осуђеника не стојимо сасвим добро. Управни персонал преоптерећен је канцеларијском службом и старањем о набавкама за осуђенике тако да му, на ову, врло важну грану казнене администрације, није могуће скоро никакву пажњу обратити. Само један свештеник и један учитељ у Топчидеру, постављени су да се старају о школи младетних осуђеника. Школа је доста добро уређена. Сви младетници морају школу посјеђавати. Учитељ и свештеник поучавају младе осуђенике читању, писању, рачунању, другим основним знањима, вери и хришћанском моралу. Резултати су задовољавајући. Рад би овај имао далеко бољег успеха, кад би младетници били у засебном заводу. Свештеник треба да поучава одрасле осуђенике београдског завода, вери и моралу. У другим заводима нема сталног свештеника.

Дисциплинске казне, које се, према правилима, могу у нашим казним заводима примењивати, ово су: укор, усамљени затвор, умањење хране и одузимање постеље. Као најважнија и

најснажнија дисциплинска казна може се сматрати усамљени затвор. За извршење ове казне има у београдском и пожаревачком заводу дисциплинских ћелија; у Нишу их нема. Ћелије ове, особито у београдском заводу, у толикој мери не одговарају хигијенским захтевима, да се од њих не може очекивати какво повољно дејство на осуђенике, у моралном, или дисциплинском погледу. Стога сматрам да није од значаја ни побрајати, колико је, у којој години било дисциплинских иступа.

Но о трајању усамљеног затвора било је неких неизвесности. Сумњи је дало повода, што се у члану 54 правила, вели, да се казна усамљеног затвора може изрећи *и на дуже време*. Последње тумачење онога члана било је, да ћелијски затвор може трајати, док се кривац не би поправио. Но како су врло разнородни елементи, који код нас управљају осуђеницима, то је и схватање овога сасвим разнолико. Један старешина осуђенички разумео је, да он може дисциплински казнити осуђеника са 6 месеца ћелиског затвора. То је било у Добричеву, где над осуђеницима врши надзор чиновник министарства народне привреде. Када се у министарству правде за ово сазнало, морало је следовати и ново тумачење горњег члана. Расписом од 1 Новембра 1884 године, Бр. 4296; објаснио је г. Министар Правде, да се дисциплински иступи не могу узети другче но као и други иступи. По § 311 казног закона иступ се не може казнити дуже од тридесет дана затвора, па по духу овога

општег закона, не може се ни осуђенички иступ казнити дуже од тридесет дана.

Непосредни надзор над осуђеницима врше чувари. Код сваког казненог завода постоји организована трупa чуварска, која је под надзором управе завода. Код појединих одељака, ван казnenих завода, осуђенике чувају чувари, који припадају оној администрацији на чијем се послу осуђеници налазе. Тако бива, да сем заводских чувара осуђенике чувају: војници, жандарми, пољски и општински чувари. За нас су од значаја само заводски чувари. Узећемо београдски завод у коме је чуварска трупa најбоље организована.

Број чувара није сталан. Он се мења према већем или мањем броју осуђеника. У београдском заводу има:

1 старешина чувара-педесетар са	
годишњом платом од	1154.40 дин.
3 затварача по	1054.— «
6 десетара по	870 — «
60 — 70 чувара по	750.— «

Педесетара и затвараче поставља министар правде по саслушању управе. Просте чуваре прима управа, и то најпре у привремену службу, која траје три месеца. Управа сама именује и десетаре.

Служба чуварска врло је теретна. Она је често са великим опасностима скопчана. Награда је, према томе, мала. Једно за то, а друго и због несигурности положаја чуварског, они остају у служ-

би само док какву бољу службу не добију. Под оваквим условима није могуће ни очекивати, да се за чуваре добију сигурни људи. Међу тим чуварско је особље врло важна чињеница у казним заводима. За њих се исто толико ваља бринути као и за чиновнике.

Да би се чуварима што више служба омилила, и они охрабрили да што дуже у служби остају, ваља им положај осигурати добром платом. Поред тога потребно је да се за њих установи фонд, из кога би они могли уживати неку помоћ, по што извесан број година одслуже, или кад у служби онеспособе за даље вршење службе. Из овога би фонда ваљало помагати и фамилије чуварске. И само онда би се могло очекивати да се за чуваре добију сигурни људи.

II

ПОСТУПНИ КАЗНЕНИ СИСТЕМ

С НАРОЧИТИМ ПОГЛЕДОМ НА ЊЕГОВУ ПРИМЕНУ У ЛЕПОГЛАВ-
СКОЈ АПСАНИ.*)

Казна лишења слободе примењује се или тако, да осуђеници буду увек заједно-систем општег затвора, или тако, да су осуђеници увек одвојени, усамљени — систем ћелиског затвора, или тако, да су осуђеници заједно дању, а одвојени ноћу — мешовити оберпски систем, или се најзад чини комбинација ових разних система и долази се до нарочитог једног система, који хоће да позајми од свакога од претходних оно, што је добро, а да избегне све оно што би он као хрђаво могао за собом повући. Последњи је *поступни*, прогресивни систем, познат под именом ирског система за то, што се у Ирској прво почео примењивати.

Сваки од ових система има својих присталица и својих противника. Присталице једнога система ради би све учинити да само докажу, да је њихов

*) Овај сам извештај поднео г. министру правде 6. Фебруара 1885 год.

најбољи. За то је и врло озбиљно питање: који је казнени систем најбољи.

Систем заједничког затвора, особито кад се он чини без икаквих класификација, може да се изметне у школу узајамног кварежа. Ћелиски систем, строго изведен и поред свију добрих страна може: 1, да зло утиче на душевно и физичко здравље осуђеника, и 2, да у затвореника убије сваки осећај да је човек и да га, због дугог издвајања из друштва, са свим онеспособи за даљи живот у друштву. Обернским системом олакшава се одржање реда и добре дисциплине над осуђенима поћу, а ово само није довољно за добар казнени систем.

Данас се тежи да се казном постигну две цели: застрашење и поправљање кривца. И само је онај казнени систем добар, који даје могућности да се ово све оствари.

Да би казна довољно снажно дејствовала на кривца, она треба да је строга. Осуђеник треба да добро осети строгост закона за почињена кривична дела. Ово је сасвим остварљиви део казне. Други је њен део поправљање кривца, и овај за-даје више посла. Мучно је од човека, који је већ ишао дуже, или ма и само пошао путем злочина, створити честита човека и добра радника. Но опет за то, овоме се мора тежити.

Међу разним системима за примену казне лишења слободе, у новије време све више земљишта задобија поступни-ирски систем.

Начело је овога система да с кривцем ваља у почетку строго поступати, и то тако строго, да он јако осети како је зло, што је учинио кривично дело. Када се примети, да је он почео увиђати строгост казне и има изгледа да се он може путу добра повести, с њим ваља блаже поступати, и за цело време издржавања казне ваља му чинити извесне олакшице, што се он буде боље владао. Целъ је овоме систему да, прелазећи од најстрожег, постепено блажем и најблажем поступању спрам осуђеника, овога потстиче да се све више и више труди, да се достојан покаже нових олакшица. Тиме се хоће, да се у осуђеника убије свака зла навика и искорени жудња за кривичним делима.

Начело своје ирски систем остварује, примењујући казну лишења слободе на следећи начин:

Сваки осуђеник, разуме се осуђени на знатнију казну, мора прво време издржавања казне пробавити у ћелији. Одавде се после преводи у заједнички затвор, где се опет осуђеници класифицирају, и најзад се преводи у са свим одвојен, посредни завод, где се са њим особено поступа.

На начелима овога система изведен је у главном и казнени систем у казненем заводу у Лепоглави.

1877 године кр. хрватска влада решила је, да се у лепоглавском казненем заводу, који је већ из раније постојао, и где су осуђеници сви заједно

држани, заведе нови казнени систем на основима ирског система.

Одмах се приступило послу, завод је потпуно у томе правцу уређен и до сада је показивао само добре резултате под управом г. Тауфера, који је, својим радом на овом пољу, познат и уважен као стручњак у питањима казнене праксе.

У систему лепоглавског казног завода тежи се, да се са осуђеником поступа тако, како му се неће апсански живот омити, а да опет он у апсу не изгуби сваку наду, и сваки осећај човека. И тамо се поступа са осуђенима с почетка строго, а доцније блаже у колико је осуђеник већ осетио строгост казне, и дао знака, да се поправља. О осуђенику се води брига, од како је ушао у зидине казног завода, и на њ се мотри не само док је он у заводу, већ и доцније, кад је он издржавања казне ослобођен.

Није довољно само ставити осуђеника под кључ, и по што он издржи одређено време пустити га у слободу, без погледа на то, да ли ће се он оканути свога старог посла, или ће исти наставити. То би значило спречити кривце само за извесно време од чињења зла, и после их пустити да продуже што су започели, ако им се то само допада. О осуђенику мора се нарочита брига водити.

Ово старање о осуђенику изводи се данас више или мање у сваком казном систему. Но прогресивном систему оно је најглавнији посао.

Сваки казнени систем има да тежи томе, да се у криваца убије воља, да и даље чине кривична дела. Ово се може постићи само, кад се са осуђеницима буде у затвору поступало строго и праведно, кад за њих буде постојала обвеза рада, и то кад је рад организован тако, да се осуђенику посао омили и он га изучи толико, да може доцније, као слободан човек од тога рада поштено живити. И само ће се онда број кривичних дела умањити, када они, који их чине или који би их чинили, увиде, да их чека строга казна. Наравно да овоме има још и да послужи као допуна: отклањање узрока кривичним делима.

У систему примењеном у Лепоглави, хоће се, да се осуђеник довољно застраши, а и да му се за време његова бављења у заводу даде посао у руке тако, како ће се у њему убити лењост, ако је лењштина, и од њега створити радник кад на слободу изађе.

Главна начела, по којима се управља лепоглавски казнени завод, ова су:

Осуђеник пробавља прво време у ћелији; из ове преводи се после извесног времена у заједнички затвор, који се дели на два главна раздела, а сваки раздел на више класа. За тим се осуђеник преводи у посредни одељак, који је изван круга заводског, но осуђеници су опет под надзором исте управе, само се с њима боље поступа. Најзад се извесни осуђеници пуштају условно, по што

издрже нарочито време, које прописује закон о условном отпусту.

Ово је све за сада уређено административним путем, но то се има скоро и законским путем уредити. §. 40. Предлога за нов хрватски закон овако то одређује :

«Казна слободе у казним заводима, одређеним за осуђене на робију, извршује се :

1. Усамљеним затвором одмах по наступу казне ;

2. Затвором заједничким на темељу класификације, обављене према индивидуалитету и моралности осуђеника.

3. Премештањем у посредни завод.»

Према овоме, док су осуђеници у заводу, три су главне периоде, кроз које они имају да прођу и три су главна начина поступања спрема њих : 1 поступање са осуђенима у усамљеном затвору ; 2, поступање са осуђенима у заједничком затвору ; и 3., поступање са осуђенима у посредном заводу.

Осуђени могу, још пре потпуно издржане казне, бити пуштени условно, и над њима се тада води специјалан надзор.

Поступање са осуђенима у првој периоди — хелија, и трећој — посредни завод, у главnome једнообразно је. Но са осуђенима друге периоде разнолико се поступа према разним осуђеничким класама које су у тој периоди изведене.

Да би се овај систем могао разумети што боље потребно је о свакој од ових казnenих периода посебно говорити.

Но најпре да приметимо, да у казненем заводу лепоглавском издржавају казну осуђени на робију. Робији је најмања мера по хрватском закону једна година, а она може бити и вечита.

Систем, о коме ће овде бити реч, примењује се над робијашима.

Бројно стање осуђеника сада износи 751. Чуvara има 79. Чиновника 11.

1. Усамљени затвор.

Казна робије почиње се издржавати у усамљеном затвору — ћелији.

Чим се нови осуђеник у завод доведе, и по што се учини претходно све, што је потребно за његов пријем, он се затвара у ћелију.

За извршење овог усамљеног «самотног» затвора има сада у Лепоглавском казненем заводу 74 ћелије. Оне су увек пуне, но по неки пут се оне употребљавају и као дисциплинска казна за осуђенике из заједничког затвора.

Лепоглавска апсана није изнова грађена. Она је већ из раније служила за примену заједничког затвора. Од како се решило да се у њој примени нов систем, по коме се почетак казне има у ћелији издржавати, ваљало је и приступити грађењу ћелија. Ћелије су ове преграђиване из старих великих соба, и за то се при подизању новог каз-

неног завода, ако би се овај систем усвојио, не би могле ћелије лепоглавске апсане узети као пример. Ћелије су ове врло велике. У новим апсанама подижу се ћелије много практичније а и мање, па опет за то осуђеници се могу у њима кретати. Лепоглавска је апсана у опште са техничке стране тако хрђаво удешена, да се не би могло много што отуд позајмити у том погледу, при грађењу новог казненог завода код нас.

Сваки осуђених мора у усамљеном затвору пробавити осам недеља. То је правило, но оно важи само за здраве осуђенике. Болесни или иначе слаби осуђеници, за које би лекар нашао, да би било опасно задржавати их у ћелији, могу се још пре овога времена ослободити усамљеног затвора. Сем тога, од правила се може одступити и кад нема довољно ћелија. Ово је последње данас само привремена мера.

Осуђеник се може у усамљеном затвору задржати преко осам недеља. Ово бива, када се примети, да је осуђеник толико покварен, да ћелија за тако кратко време није могла на њ добро дејствовати.

У години 1883 пробавило је 296 новодошавших осуђеника просечно по 62 дана у ћелији.

Односно продужења трајања ћелиског затвора, вели се у правилима (Naputak o nutrnjoj uredbi i o poslovnom redu za kraljevsku kaznionu u Lepoglavi), §. 26, други део, треће тачке :

«исто тако пристоји му (директору) право за случај да се који осуђеник у моралном погледу покаже као опасан за остале осуђенике, ћелиски затвор и преко осам недеља продужити дотле, док се у осуђеника не опази, да се *уредније понаша*.»

Према томе управа може и дуже времена некога задржати у ћелиском затвору, кад нађе, да би за остале осуђенике било штетно, да се он из ћелије изведе.

Сада се у Лепоглави налази један осуђеник, који је већ три године у ћелији, и који се, опет за то, не поправља, нити би се с њим иначе могло на крај изаћи.

У овом систему управа се има нарочито старати за сваког осуђеника. То своје старање управа почиње да врши, чим осуђеника у ћелију стави. Како директор, тако и поједини чиновници завода, дужни су осуђеника у ћелији посећивати и на њ мотрити тако, да га, у колико је могуће, боље познаду. Само по што чиновници завода лично познаду сваког осуђеника, и нађу да се он може ослободити ћелије, овај се премешта у заједнички затвор. Управа, дакле, решава, хоће ли се осуђеник превести из ћелије или не.

Дискреционарну власт, у овом погледу, има управа и у ирским апсанама. Тамо осуђеник, по правилу, има у почетку издржавања казне да издржи у ћелији 9 месеца, но управа му може рок смањити или продужити.

Но трајање усамљеног затвора може се и у овом поступном систему законом као стално одредити. Тако чини и предлог новог хрватског закона, који у §. 41 вели :

«Осуђени на робију за четири и више година имају провести у ћелиском затвору годину дана ; они, који су осуђени на краће време , једну четвртину времена казне.»

Овде се, дакле, хоће законом напред да одреди, колико који осуђеник има у ћелији да пробави. Само као привремена мера дозвољава се влади, да путем наредбе одреди трајање усамљеног затвора. «Док се у заводу не приреди довољан број ћелија, установљује влада, путем наредбе трајање усамљеног затвора.»

Присталице ирског казненог система, већином су противни томе, да закон стално одреди трајање ћелиског затвора. Они сматрају да се то коси са самим системом, који хоће да се спрема осуђеника поступа, према његовој заслуги. За то они и траже, да се законом одреди само минимум и максимум трајања усамљеног затвора , па да после сама управа завода цени , кад осуђеник заслужује да се из ћелије премести у заједнички затвор.

Тауфер је мишљења , да горњи §. треба да садржи наређење, да усамљени затвор у почетку издржавања казне траје најмање три месеца, и да се он може продужити и до три године , према индивидуалитету кривца, или степену његове покривености. Но он сам држи да би се у Хрватској са

свим ретко десило, да се осуђеник мора три године задржати у ћелији.*)

Значај овога питања захтеваће, да се на њ особена пажња обрати, и да се оно у озбиљан претрес узме.

Осуђеници, док су у ћелијском затвору, нису заборављени. Они раде, могу да читају, добијају посете од чиновника и свештеника њихове вероисповеди, јер у овом заводу има католика, православних, мухамеданаца па и израелита. За прве три вероисповеди има у заводу нарочитих духовника.

Ове посјете за осуђенике док су у ћелијском затвору, нису само правилима прописане, већ се фактички и врше. Сем посета стражарских и надзорничких, као и посета административних чиновника, осуђеници у ћелијским затворима, добили су у 1882 години посета из чисто педагошких погледа: од католичког свештеника 7.600, од православног 5.040, од учитеља 2.825, од лекара 1.382, што чини свега 16.847 ћелијских посета. Сва ова господа, која осуђенике у ћелији посећују, воде о сваком осуђенику нарочиту дневну белешку и ово се подноси на углед директору на крају сваке недеље.**)

*) Emil Tauffer : Gesammelte Wohlmeinungen über den Kroatischen Straigesetzentwurf, Стр. 101. и 102.

**) Emil Tauffer: die Erfolge des progressiven Strafvollzuges und der eigenen Staatsregie in der königl. Kroatischen Landesstrafanstalt zu Lepoglava.

Сем тога ови се осуђеници пуштају на шетњу сваки дан, но тада строго одлучено од осталих осуђеника — вели се у правилима.

Правила vele да се осуђеницима даје рад трећи дан њихова самовања. Главно је да осуђеници, већ док су у усамљеном затвору, морају се занимати и не седети беспослени. Што им се рад за прва два дана не даје, не може се ни чим оправдати.

Осуђеници у усамљеном затвору устају кад и остали, и рад почињу кад и остали осуђеници. Радни им је дан једнак. Разлика је само у послу јер у ћелијама обично се занимају најпростијим, монотоним пословима, као што је пречишћавање кучина, просто крпљење рубља, чешљање перја, чишћење кромпира и т. д, док се осуђеници у заједничким затворима баве врло разноликим пословима и занатима.

За време ове прве периоде — док су осуђеници у усамљеном затвору, у Лепоглавском казненем заводу не влада апсолутна, строга усамљеност. Ови осуђеници истина се никад не мешају са осуђеницима из заједничких затвора, но они опет имају прилике да се виде. Тако у цркви осуђеници из ћелиског затвора стоје иза оних из заједничког затвора, и од њих су одвојени само гвозденим решеткастим вратима у цркви католичкој. Сем тога и шетаоница је иста за све осуђенике. Осуђеници из усамљених затвора шетају се истина у оно доба кад су они из заједничких за-

твора на раду по радионицама, но они се опет могу видети са појединима од њих, који по ходницима раде разнолике послове.

Поред тога, ова усамљеност није строго изведена ни у том погледу, што осуђеници из усамљених затвора сви у исто време и на истом месту шетају. Они истина, морају да при шетњи иду један за другим и не смеју се разговарати. Ово се даје тумачити тиме, што лепоглавска апсана није из нова за овај поступни систем грађена. Нећу да говорим да је ово са свим хрђаво, но сигурно би усамљени затвор много више импоновао осуђенику кад би он, за прво време, одвојен био од својих другова.

У земљама где постоји ћелиски затвор као сталан казнени систем, над осуђеником се примењује строга усамљеност. У прво време, док је осуђеник у ћелији ваља избегавати, да осуђеник види све шта даље бива у заводу. Апсолутно изоловање осуђеника, у првој периоди, могуће је извести, кад се казнени завод изнова подиже.

Вредно је прибележити, и да управа, поред тога што правила одређују трајање ћелиског затвора, ово у нарочитим неким случајима продужује. То бива, кад се у заводу деси осуђеника, који су на кратку казну осуђени, па управа не жели, да се они за то кратко време у заједничком затвору познају са осталим осуђеницима. Тада се ови и дуже у ћелији задржавају, па се одмах

у посредни завод преводе, наравно кад они то заслуже.

Поред тога управа дозвољава осуђеницима, да остану у ћелији после одређеног времена, кад они за то моле. Ово управа чини оним осуђеницима, којима би по њиховом ранијем животу било веома тешко, да са свим уђу у ред осталих обичних криваца. Има људи, који су заузимали у слободи неки извесан бољи положај, или су иначе били познати а можда и поштовани, па су више неким, по њих несретним, случајем учинили кривицу и заслужили строгу осуду. Кад се они у заводу добро понашају, њима се тада дозволи, да све време казне у ћелији пробаве. Но за то они морају да су владања примерног. Ово је једно благодејање, које се мора појединим људима чинити, кад они то заслуже, и кад број празних ћелија то дозвољава. Диста, превести овакове људе у заједнички затвор са осталим обичним зликовцима, значило би њих казнити много теже, но обичне зликовце. Већ само ово добро поступање спрам њих, потстицаће их, да се увек добро владају. Они добро знају да чим што згреше, њима предстоји губитак ове олакшице, а с тим и нова унижења и уједначење често са најпокваренијим људима.

Што се тиче проматрања чињених над осуђенима у погледу на то, како ћелија на њих физички и морално упливише, сва господа чинов-

ници управе лепоглавског казног завода као и г. лекар тврде, да су резултати повољни.

И доиста, кад се ћелија на овако кратко време примењује, и са оволико ублажавања, као што се чини у Лепоглави, не би било могуће помислити, да она повлачи зле последице односно телесног или душевног здравља затвореника.

За три године (1880, 1881 и 1882) спомиње се да је било два случаја покушаја самоубиства ћелијских затвореника. Оба су случаја била у години 1882.

Стање здравља ћелијских затвореника у сваком погледу сматра се као задовољавајуће.

Ћелије лепоглавске апсане, ма да нису изнова грађене, те тако не би могле као образац послужити, и опет су удешене тако, да се споља може на сваки покрет осуђеника мотрити. Надзор овај врши се озбиљно. У сваком ходнику пред ћелијама налази се чувар, који пази на осуђенике у ћелијама. Да су чувари, како дању тако и ноћу увек на своме месту води се такође нарочити надзор, како од стране надстражара, тако и од заповедника страже и од осталих чиновника. Да чувари врше озбиљно своју службу и да добро мотре на осуђенике у ћелијама, види се и отуда, што поменута два случаја, кад су осуђеници покушали убити се, обојицу су чувари приметили, и спречили да то учине.

Из овога што сам доведе напоменуо, нарочито ваља не губити из вида ту околност, да је и у

лепоглавској апсани утврђено оно, што се и другим уређеним казним заводима приметило, а то је: да *ћелиски затвор паметно примењен, до извесног, ограниченог времена не изазива растројство човековог организма ни у физичком ни у моралном погледу*. Ово је нужно приметити поглавито за то, што код нас има људи, који мисле да завести ма какав ћелиски систем, значи саранити живе људе.

Но држим овакви резултати не би се могли очекивати код нас, кад би се усвојила ћелија за дуже време.

2. Заједнички затвор.

Када осуђеник већ пробави прописано време у ћелији, он се преводи у заједнички затвор. Претпоставља се, да је у ћелији осуђеник дошао к себи, да је имао прилике и времена да се прибере, и да ће тако мање бити изложен злим упливима, ако би ових у заједничком затвору било.

Популација казних завода састављена је обично из разнородних елемената. Осуђеници долазећи у казнене заводе, разликују се, било по свом ранијем положају у друштву, или по имовном стању и фамилији, ступњу интелигентности, добу старости, темпераменту, и ступњу моралности или покварености. С друге опет стране, они се разликују по побуди, која их је навела да дело учине; по узроку дела, као и по природи дела и начину његовог извршења.

Кад то стоји, онда у казненом систему, који дозвољава, да се осуђеници држе заједно, поступање са свима осуђеницима не треба да буде подједнако.

Отуда се и појавила потреба, да се за осуђенике заједничких затвора установи нека класификација. Нужност ове класификације, у апсанама где се осуђеници држе у заједници, очигледна је.

Доиста, не би било праведно, кад би се поступало подједнако са свима осуђеницима, без разлике, ште међу њима има их, који су крајње покварени и који су већ стари војници на путу злочина, и осуђеника, који су кривично дело учинили или неразмишљено или што нису увиђали, колико је то озбиљно што они раде. И где нема оствареног специјалног казног система, управе казних завода трудиле су се, да осуђенике по групама поделе.

Класификацију осуђеника врло је тешко извести, јер су варљиве основе на којима се она има изводити. Присталице строгог ћелиског затвора, веле, шта више, да је ова класификација немогућа.

Но и ако би се могло приметити што овој класификацији, у казним заводима где заједнички затвор влада као правило од самог почетка, нити му ћелија предходи, она је много остварљивија у прском систему. Овај управо и хоће да сваком осуђенику одреди класу, коју он заслужује, те да се према томе и удеси поступање с њим.

Кад су дакле осуђеници преведени из ћелиског затвора у заједнички, они у овом затвору нису сви помешани без икакве разлике, већ се деле по разним групама.

Ово групирање осуђеника може се извршити у главноме тако, да се створе нарочити одељци осуђеника, с погледом на њихову старост, побуду за дело и ступањ покварености. У овим класама могу осуђеници и даље остати или се они могу премештати у бољу моралну класу, кад то заслужије.

У ирском систему класификују се осуђеници према свом моралном ступњу. На основама класификације ирског система, имала се извести и класификација осуђеника у лепоглавском казненем заводу.

Осуђеници преведени у заједнички затвор, деле се у две главне класе, или као што њихова правила веле у два главна раздела.

У *први главни раздел* долазе осуђеници, који су издржали усамљени затвор, или који су истога ослобођени.

Овај први главни раздел сматра се као осматрање, дакле, као допуна ћелиског затвора. За то и бављење у њему неједнако је према разним осуђеницима. Тако: они, који раније нису осуђивани, који су, дакле, први пут осуђени, имају у овом разделу остати три месеца, рачунајући у то време и оно, које су у ћелији провели; они, који су већ били раније судом осуђени, остају у овом разделу 6 месеца; а они који су у поврату, било, да су

раније издржавали казну у казненом заводу у Лепоглави, или у неком другом, имају у овом разделу остати седам месеца.

Да се овај раздел сматра као допуна усамљеног затвора, види се и отуд, што се време бављења у истом рачуна, почињући од наступа казне, дакле, заједно са пробављеним временом у ћелији. Отуда и бива, да у овај раздел и не долазе осуђеници, који су дуже остали у ћелији, т. ј. који су у ћелији остали према горњој разлици: три, шест и седам месеца. Овакви осуђеници преводе се одма у други главни раздел.

По што осуђеници проведу прописано време у првом главном разделу или ћелији, они се онда преводе у други главни раздел.

У оба ова раздела према правилима, имали би се осуђеници на више класа делити. Но класификација није у првом главном разделу потпуно изведена, јер то није било могуће, због недовољних просторија. У првом главном разделу има обично мало осуђеника већ и за то, што они мало имају времена да у њему пробаве. Тек у другом главном разделу извршена је класификација, која је правилима прописана.

Класификација ова извршена је у главноме:

1. према годинама старости криваца;
2. према већој или мањој њиховој покварености — је су ли дело учинили први пут или су у поврату; и
3. према побуди дела.

Прва главна разлика, која се међ осуђеницима има чинити, односи се на године.

По хрватском казненом закону, кривично пунолетство за учиниоца кривичног дела, односно примене казне лишења слободе, настаје са навршеном шеснаестом годином. Од тог доба уједначени су осуђеници односно казне лишења слободе.

За то у лепоглавском заводу има осуђеника, који су тек навршили 16-ту годину. Како су ово млади и неискусни, а знатним делом и непокварени људи, то би могло бити опасно помешати их у заједничком затвору са људима старијим и одраслијим. Отуд је и учињено да се за млађе људе организује нарочита једна главна класа. Основа, по којој је узета разлика у класама осуђеника односно година, је 24 година. Према томе осуђеници, по годинама, деле се на две главне класе: 1. класа осуђеника испод 24 године и 2. класа осуђеника изнад 24 године.

У свакој од ове две групе, деле се за тим осуђеници на пододељке — подразделе, према томе, да ли су дело учинили први пут или су већ раније били суђени. За тим опет свака од ових група дели се према томе, да ли су они дело учинили из користољубља или без користољубиве намере, и да ли су иначе морално покварени људи.

За осуђенике у поврату администрација је још учинила разлику према томе, је ли су они прву казну издржавали код суда или у неком казненом заводу.

За распознавање свију ових подраздела осуђеничких, употребљавају се нарочити знаци, и то главне групе бележе се I, II и III, а у свакој од ових подраздела поједине групе означавају се писменима. И у осудним књигама обележи се класа свакога осуђеника, и одма се може знати, којој он моралној класи припада.*)

Управа одређује осуђенику класу, којој он има припадати, још кад он у казни завод дође и то док је у усамљеном затвору.

Класификација ова извршена је са гледишта моралног, и за то осуђеници једне класе, ваља да се не мешају са осуђеницима друге класе. Правила препоручују, да се свака класа има смештати у посебне спаваонице, тако, да се осуђеници разних подраздела никако не састану у истој спаваоници.

Управа се има нарочито старати, да се осуђеници разних класа не мешају једни с другима. Ово је односно преноћишта и изведено.

Но осуђеници разних ових класа, мешају се дању у радионицама и школи. За то време предузимљу се нарочите мере, да они не ступају у познанство.

Да би се у колико је могуће спречило општење осуђеника разних класа, кад су они на раду, за њих постоји обвеза ћутања. Говор је дозвољен само у колико то захтева потреба самога посла.

*) Овде се изоставља из извештаја опис појединих класа, пошто су све те класе и тамо само по нужди установљене; у новом казнином заводу класификација се ова мора упростити.

Наравно да је и овде, као и свуда апсолутна забрана разговора не остварљива. Ово се нарочито приметило при шетању осуђеника. Поред свију забрана они су увек разговарали. А то је и сасвим појмљиво, јер доиста је тешко и замислити, да се осуђеници тако често виђају, а да се од разговора уздрже.

За осуђенике у поврату, нарочита је препорука, да њихове спаваонице буду у засебном крају тако да они још више буду од осталих издвојени.

Класификацијом овом иде се на то, да се осуђеници групирају према приближно једнаком свом моралном ступњу. Хоће се, да се избегне штетан уплив, којим један покварени осуђеник може да овлада над другим мање поквареним осуђеником. Зна се, да је веома хрђаво, потрпати осуђенике једне поред других само по реду њихова доласка а без икакве класификације. Нема сумње, да је правилно класификовање осуђеника врло тешко извршити, но оно је лакше остварљиво, када заједничком затвору претходи усамљени затвор.

Класификацији осуђеника у лепоглавском казненем заводу, могло би се замерити, што је осуђеник у њему класиран према пресудама и ранијем животу, онако, како је он у судским актима описан. А зна се, да се често кривац не може добро познати све док је код суда. У ирском систему ћелија у колико служи да кривца застраши, она, такође, има да послужи и да га администрација за-

вода позна. Истина, не би се могло рећи, да ћелија не служи истој цели и у лепоглавском систему. Чиновници завода, особито свештеници, одлазе врло често ћелиским затвореницима, и тамо се с њима разговарају и добру их поучавају.

Ирски систем хоће, да се са осуђеником све блаже поступа у колико је он бољи, и да му се класа подиже према томе. Тако је, у начелу, и у лепоглавском казненом заводу. Тако § 29 Naputka вели: «осуђеници, који се буду дуже времена добро владали, и тим пружили доказ, да су се побољшали, могу се преместити у бољи морални раздел; они пак, који се буду зло владали, и икажу тако опаку нарав, имају се преместити у гори морални разред, одговарајући њиховој нарави.

«Сваки трећи месец имаде се морална класификација у чиновничкој седници обновити, дотично исправити.»

Према правилима, дакле, има се морална класификација осуђенику побољшавати по примеру ирског система.

Односно примене овог премештања из једне класе у другу, речено ми је, да се наређење § 29 не практикује сада, и да осуђеник остаје све једнако у класи, коју је добио.

У Ирској је ова класификација изведена тако, да се осуђеник, по што је већ у једну класу стављен, може у другу бољу преместити, кад то заслужи. За ово се над осуђеником у Ирској води

непрестани надзор, и њему се дају извесне оцене, па кад добије довољан број оцена, он се у бољу класу преводи.*)

Ако би се код нас усвојио у основи Ирски систем, држим, да би за ову другу периоду издржавања казне — заједнички затвор, ваљало изнаћи начина, да се осуђеници могу из једне ниже класе у другу бољу премештати.

Но ма какова да постоји класификација осуђеника у заједничком затвору, свуда се осетила потреба да се они ноћу одвајају. Много има разлога, да осуђеници не ноћивају у заједничким собама, већ да буду ноћу одвојени. Разлози су ови врло моћни, и свуда, где постоји заједнички затвор, осетила се потреба, да се осуђеници ноћу одвајају, и то је одвајање у многим апсанама већ и изведено. Свуда се ово чини, да би се избегли скандали, који се дешавају међу заједно затвореним осуђеницима, да би се они спречили од премног брбљања и да би се стало на пут нередима. У ирском систему, кад осуђеници буду преведени у заједнички затвор, они имају ноћивати у засебним ћелијама.

За ноћно одвајање осуђеника употребљавају се сада већином гвоздене ћелије. Нашло се, да су ове практичне, једно с тога, што много мање коштају, а друго и за то што више импонују осуђе-

*) Види о овим осуђеничким класама у Ирској, у мојој књижици: О Казненим Заводима, стр. 42.

нику. У самој систему, дакле, треба да осуђеници заједничког затвора буду ноћу и у време нерада одвојени. У лепоглавском казненом заводу већи део осуђеника заједничког затвора спава у заједничким собама, и за неке од њих има гвоздених ћелија.

Собе у којима спавају осуђеници заједно, немају ничега интересантног, да би се ваљало на њима зауставити.

Далеко су интересантније гвоздене ћелије, како по својој конструкцији, тако и по режиму, који у њима влада, и на њима се морамо мало зауставити.

О конструкцији гвоздене ћелије биће говора у техничком специјалном извешћу, које ће г. инжињер поднети. Рећи ћу само да је гвоздена ћелија три корака дугачка и два широка, да се њен намештај састоји из гвозденог кревета, који се саставља, једног малог стола и столице без наслона.

Овде је само место да се говори о цели, којој гвоздена ћелија служи, и о начину поступања са осуђеницима кад су у гвозденој ћелији.

Споменуо сам напред, да је признато начело односно одржања реда, морала и доброг угледа у заједничким затворима, да осуђенике заједничког затвора ваља ноћу одвајати. Да би се овом начелу одговорило и приступило се грађењу гвоздених ћелија.

Гвоздена ћелија у Лепоглави није, дакле, исто што и обична ћелија. Гвоздена ћелија не служи за примену усамљеног затвора. Она се примењује

у заједничким затворима, и то само као средство, да се осуђени ноћу и за време нерада одвоје.

Гвоздене ћелије за одвајање осуђеника ноћу, граде се и у оним заводима где постоји само систем заједничког затвора.

Пример нам за то дају неке француске централне апсане. У овима се издржава казна у заједници, па су управе неких таквих апсана нашле за потребно градити гвоздене ћелије за одвајање апсеника преко ноћ. Ово је довољно да се види, чему у опште има да служи гвоздена ћелија.

Међу тим и поред тога, гвоздена ћелија, како по својој конструкцији, тако и нарочито по свом режиму изгледа да је много строжа казна но обична зидана ћелија. Она је пре свега много мања но обична зидана ћелија. Осуђеник, кад се у њој налази, мора мирно седети, може читати, али не сме раставити свој кревет и лећи на њ, пре но што дође одређено време да се леже.

Сем тога, ње се специјално боје осуђеници из заједничких затвора, што у њој морају да проводе све време, кад нису на раду, дакле, и празничне дане, и то под строгим обвезом ћутања; међу тим много је блаже поступање са осуђенима, који спавају у заједничким собама.

У свакој соби, где су намештене гвоздене ћелије, налази се по један чувар, кад год су осуђеници у ћелијама. Стражар овај мотри на сваки покрет осуђеника, а то му је могуће, јер гвоздене су ћелије једна од друге, преграђене пуним

гвозденим дуваром тако, да се осуђеници не виде, а врата и плафон исплетени су од жица тако, да чувар у свако доба може сваког осуђеника видети.

Сада у лепоглавском казненом заводу има 54 гвоздене ћелије.

Према томе, спрам осуђеника заједничког затвора, двојако је поступање : једно блаже а друго строже. Прво је за оне, који остају у заједничким спаваћим собама, друго је поступање са осуђенима у гвозденим ћелијама.

У гвоздене ћелије међу се, обично, млађи и непослушнији осуђеници. Највише их има из групе испод 24 године. У гвоздену ћелију стављају се без погледа на то, којој они класи припадају. Јер све док су у гвозденој ћелији, они не смеју разговарати нити икако између себе општити.

Гвоздена ћелија у систему лепоглавске апсане служи као поопштрење казне, а не само да спречи материјални однос између осуђеника.

54 гвоздене ћелије коштале су 3.359 форината и 6 новчића.

Испрва су ове ћелије набављане из Берлина, а сада се израђују у заводу.

Тауфер*) овако означаје целу гвозденој ћелији и њене резултате :

„54 гвоздене ћелије, начињене до краја године 1882, намењене су за изоловање осуђеника, ноћу и за време нерада. Целу је с једне стране:

*) У спом. делу : Die Erfolge etc. стр. 52.

да се осујети узајамно кварење, а с друге стране, да се узвиси интензивност казне.»

«Осуђеници осећају гвоздену ћелију као врло оштру казну, јер њен је простор ограничен; у њој постоји обвеза апсолутног ћутања; надзор је тако строг, да се пази и на само дисање сваког осуђеника у свако доба нерада, дању или ноћу, — у њој влада најстрожи ред».

«Осуђеници се служе свим средствима претварања, као што су: болести, меланхолија, душевно поремећење, халуцинација вида или слуха, потпуно задовољство, па и распуштена веселост, отказивање рада и најгрубљи дисциплинарни преступи, само да би се добрим или злим гвоздене ћелије ослободили. Па опет све ово ништа не помаже. Симулација се по кратком времену докаже и дисциплинарске казне у гвозденој ћелији извршују».

«Од многобројних индивидуа, које су непосредно из гвоздене ћелије на слободу пуштене, слушали смо безбројна зарицања, да ће се пре утопити но што би се икад више изложили опасности, да поново добију гвоздену ћелију».

«Ни у једном случају до сада није се показало, да би задржавање у гвозденим ћелијама ноћу или иначе за време нерада било здрављу штетљиво».

„У току године 1882, од осуђеника, који су у гвозденој ћелији били затворени, примљено је у болницу 11 људи. По краћем трајању болести или

после констатовања симулације, сви су повраћени у гвоздену хелију.»....

«Ма да смо ми једнога из гвоздене хелије, непосредно на слободу пуштенога, непоправимог лопова (раније је за крађу 4 пута био осуђен), који је у гвозденој хелији 308 дана провео, већ после 4 месеца опет због крађе добили, желимо ми, у интересу поправљања као и у интересу интензивности казне, да се број хелија, за изоловање преко ноћ, што скорије почне на 350.»

У својој расправи: Неколико ријечи о жељезних станицах у кр. зем. казниони лепоглавској*), католички свештеник завода г. D. Tušek, такође се труди, да докаже корисност ових хелија, јер се њима много олакшава, да казна лишења слободе постигне своје две цели: застрашење и поправљање криваца.

И доиста, изван сваке је сумње, да је гвоздена хелија озбиљна и строга казна, и да она може да смири и најнесташније и приволе послу и саме најгоре лењштине. У споменутом свом чланку, свештеник г. Тушек, наводи као пример једног младића, који је прошле године хтео свом силом пркосити, да неће обућарски занат учити. Да се оданде избави, измишљао је свакојаке начине и изговоре; молио, често и плакао да су му сузе потоком текле, да не може радити, да је болестан на желудцу, да не може седети, и т. д.

*) Pozor. Бр. 16, 17 и 18 од 1885. године.

Четрдесет дана пркосио је и није хтео ићи у радионицу, а за све то време био је у гвозденој ћелији, мислећи, да ће управа морати попустити његовој вољи. Али кад је видео, да не хасни пркосити, а с друге стране мучно је непрестано у гвозденој ћелији бити, исповедио је сам, да је био наговорен од другог старијег осуђеника: нека само пркоси, а сада да одустаје од своје воље и иде опет учити обућарски занат. Па тако је и учинио.

Примера оваквих има довољно. Они сви показују, да је гвоздена ћелија моћна да сломије и најодличније и најјогунастије карактере.

Завршујући говор од другој периоди издржавања казне у поступном систему, да се задржимо на једној замерци, коју присталице строгог ћелиског система чине поступном систему. Они веле: па чему је служила ћелија у првој периоди издржавања казне, кад је осуђеник из ње после неког времена премештен опет међу хрђаве људе у заједнички затвор? Све што се доброга постигне ћелијом у почетку издржавања казне, ништи се сада, од једном, јер осуђеник улази у друштво зликоваца, меша се с њима, па се тако и са свим угуши свака клица поправке, која се можда зачала за време усамљеног затвора.

Ова је замерка озбиљна, и на први мах може некоме изгледати убедљива. Но не треба губити из вида, да у поступном систему ћелија служи, како да се осуђеник застраши тако и да га управа завода позна. За то време управа проматра осу-

ђеника, па према свему она и одређује, којој ће га групи људи придружити. У другој периоди издржавања казне, дакле одредиће се осуђенику тако друштво, за које се мисли, да ће најмање моћи на њега зло утицати. У Лепоглави се у томе погледу греши, што се осуђеници класификују одмах по доласку у завод.

Поред овога, добри резултати, усамљеним затвором постигнути, неће се у овој другој периоди тако лако потирати већ и за то, што сваки осуђеник осећа, да му је сада лакше, него ли што му је у ћелији било, а увиђа, да ће све више олакшица имати ако и даље буде добар.

3. Посредни завод

Кад осуђеник издржи повећи део своје казне у строгом затвору, ако је за то време био марљив спрам посла и показао се у свему, да је на путу побољшања, те да заслужује особито призрење, он се преводи у посредни завод.

Посредни завод налази се изван кружног зида апсане лепоглавске. За то се прва и друга периода издржавања казне тамо и зову *строги* затвор, у односу спрам овог посредног завода.

Осуђеник тако оставља своје можда многогодишње другове и одлази међ боље људе и у завод, где ће се са њим са свим другче поступати.

Цељ премештаја у посредни завод, као и кад се то може учинити, изложена је у правилима овако :

§. 31. «Сврха премештања у посредни завод, који се изван кружног зида казненог завода налази, јесте та, да се оним осуђеницима, који су за време строга затвора течајем повећег дела досуђене казне дјелотворно показали, да су на путу побољшања, и који су с тога вредни да се предложе највишем месту на помиловање, или да буду дионици благодети условног одпуста, пружи свестрано прилика, да докажу у истини наставше побољшање тим, да без присилних средстава са свим слободни, марљиво узраде, те да покажу способност течења, а да подједно узмогну одолити напастима, којима су изложени.»

§ 32. „Кад се стеку споменуте околности, могу се осуђеници уврстити у поједине подразделе, изузев оне, који су у поврату, и то само из другог главног раздела преместити у посредни завод, по што су у строгој тамници претрпели најмање ³/₈ досуђене им казне*) и ако особним својим одношајем, или другим околностима пружају довољна јемства, да неће покушати да побегну.

«Осуђеници, који су по прописима закона од 25. Априла 1875. год. о условном отпусту искљу-

*) По § 45. Предлога новог хрватског закона, за превод у посредни завод тражи се, да је осуђеник издржао у строгом затвору две четвртине времена казне.

чени од те благодати, ваља да у строгој тамници пробаве ³/₄ досуђене им казне, пре него ли се преместе у посредни завод.»

«Осуђеници пак на вечиту тешку тамницу имају најмање 10 година пробавити у строгој тамници, пре него ли се преместе у посредни завод.»

Бива случајева, да управа преведе неког осуђеника у посредни завод и пре овде одређеног рока, кад он то особитим својим владањем заслужи.

Посредним заводом тежи се, да се осуђенику, који је под строгом дисциплином пошао путем добра, створи прилика, да се он на том путу одржи и у добру очврсне.

Ова установа показује осуђенима, да се управа завода за њих брине, и да она свакоме од њих чини онолико добра, колико то он заслужује.

Са осуђенима у посредном заводу далеко се блаже поступа, но са онима у строгом затвору. Ово добро знају осуђеници строгог затвора и за то они врло често излазе на рапорт с молбом, да буду премештени у посредни завод. Спомиње се само један случај, да је осуђеник одбио да иде у посредни завод, кад га је управа хтела преместити.

У посредном заводу осуђеницима се чине многе олакшице. Налазећи се смештени у зградама изван кружног зида заводског, они нису под строгом стражом.

У посредном заводу у Лепоглави има 58 осуђеника; смештени су у две зграде, у свакој по две спаваонице. Између спаваоница осуђеничких

налази се чуварска соба, из које чувар може у обе собе на осуђенике мотрити. Два чувара налазе се код свију осуђеника посредног завода.

Ови осуђеници нису под стражом. Кад се у собама налазе, они нису закључани. Кад излазе из зграда, у којима обитавају, они иду без страже. Они се баве тежачким пословима, а и занатима. Тежачки радници иду с плугом те ору, или иначе раде у пољу без икакве страже. Сами одлазе на посао и сами се отуд враћају. Они дакле уживају као неку полуслободу.

И за њих постоје правила, по којима се морају тачно управљати, но све им је то лако издржати према строго одмереној дисциплини строгога затвора. Ма да су они слободни кретати се по радонима око завода, њима је забрањено састајати се и разговарати се са светом из околине. Уживајући ову полуслободу они се науче и да ју добро цене, јер знају, да ако што згреше за њих постоји строга казна, а то је повраћај у строги затвор. Већ само то довољно им је да се добро чувају од каквих погрешака.

Повратак из посредног завода у строги затвор, тешка је казна већ и за то, што се такви осуђеници више не преводе поново у посредни завод. До сада је био само један случај, да је осуђеник поново преведен у посредни завод, пошто је отуд био за казну повраћен у строги затвор.

Резултати постигнути посредним заводом врло су задовољавајући и у Лепоглави, као што су они задовољили још његова творца Crofton-a у Ирској.

Посредни завод у Лепоглави налази се сасвим близу саме апсане (на растојању од 160 метара) и многи посредовањци — као што они ове осуђенике зову, сваки дан морају улазити послом у саму апсану. Ово ствара честе незгоде због тога што се осуђеници из посредног завода и даље могу да виђају са осуђенима из строгог затвора. Зато се тамо по неки пут дешава, да осуђеник из посредног завода хоће да донесе кришом штогод осуђенику из строгог затвора. Ко год се у томе ухвати казни се повраћајем у строги затвор, али се опет може десити да се он не ухвати.

Осуђени из посредног завода треба да, остајући под надзором исте управе, буду са свим одвојени од осуђеника из строгог затвора. Пре него што изађу на слободу, они ваља да сасвим забораве своје старе другове.

Па и поред тога, што осуђеници из посредног завода, врло често иду у строги затвор, и ма да је посредни завод у Лепоглави скорашња установа, он и тамо даје повољне резултате.

За пет година, од 1887 до 1882, од укупног броја у посредном заводу налазећих се осуђеника, повраћено је у строги затвор 14·93%; пуштено је условно 15·94%; издржало казну 21·30%; умрло 0·71%, а побегло 0·29%. Само два осуђеника по-

бегла су за тих пет година из посредног завода, док је из строгог затвора побегло за то време 6 осуђеника.

Што врло пада у очи, то је мали број бегства осуђеничког, ма да они ту највише згоде имају. Неки веле, да осуђеници не бегају из посредног завода за то, што им је ту и сувише добро. Тауфер је одлучно противан оваквом схватању, и он држи, да осуђенике двоје ту задржава: прво, што знају да је сваки одбегли осуђеник повраћен, а друго, што се надају, да ће у посредном заводу условни отпуст или највишу милост врло вероватно добити.

Неки од њих иду и у школу са осуђеницима из строгог затвора. Но за осуђенике у посредном заводу држе се и нарочита предавања. Свештеници завода и сви чиновници морају сваке недеље држати по једно предавање овим осуђеницима. У предавањима овим сва се пажња обраћа на поправљање морала код осуђеника, а тако исто предају им и разна друга корисна и практична знања. Тако на прилику: свештеник православне вероисповеди предавао је и о вртарству, лекар о хигијени, други чиновник о пчеларству и т. д,

Посредни завод доноси добре резултате односно осуђеника, који су у њ преведени. Он потстиче осуђенике строгог затвора, да се владају и понашају тако, како ће заслужити превод у посредни завод.

Многе сличности са осуђеницима из посредног завода имали су «слободњаци» наших казених завода, док је ова установа код нас постојала.*

Као допуна казненом систему, управо као његов саставни део, служи *условни отпуст осуђеника*.

И код нас, где нема уређеног система, условни отпуст доносио је увек корисне резултате.

У ирском систему условни је отпуст последњи део у примени казне лишења слободе. Осуђени се пушта у слободу пре но што је сву осуду издржао, пушта се под условом да се добро влада и да ће се и за најмању сумњу у завод вратити, и време на услову проведено неће му се у издржање казне урачунати.

Условни је отпуст заведен у Хрватској законом од 25 Априла 1875 године.

Закон је овај сличан у свему са нашим законом о условном отпусту од 22 Маја 1869 године. Строжи је од нашег у толико, што искључује од благодети условног отпуста оне осуђенике, који су осуђени ради злочина прстичућег из користољубља или злочина паљевине.

С друге опет стране даје нешто мало више гаранције, да се осуђеник неће, буд зашто, са услова у завод вратити, јер о опозиву условног

* И сада код нас има «слободњака»

отпуста решава бан, дакле иста власт, која решава и о томе да се неко условно пусти.

По правилима за извршење закона о условном отпусту у Хрватској, осуђеник, који жели да буде условно пуштен, мора да поднесе своју усмену молбу управи и да означи где мисли да живи и од чега да се издржава за време отпуста.

Тражи се, да се осуђеник сам моли, јер се мисли да он сам најбоље познаје своје прилике, како ће моћи да живи, и како ће га фамилија дочекати, ако је има.

О тој молби морају дати написмено мишљење сви чиновници завода. А све то спроводи директор министарству правде. Овакве молбе имају у правилу на време бити решене.

Надзор над условно отпуштенима води надлежна општинска и полицајна власт, и она и чини предлог да се условни отпуст опозове, а кад важни интереси јавног реда буду захтевали, иста власт може наредити да се условно отпуштени лиши слободе, али одма мора тражити решење о коначном опозиву условног отпуста.

Из књиге, која се нарочито за условно отпуштање у Лепоглави води, види се, да је последњих година број условно отпуштених био следећи:

1880 године пуштено условно 37 лица

1881 " " " 11 "

1882 " " " 12 "

1883 " " " 21 "

1884 " " " 18 "

Од свију ових само је за двојицу условни отпуст опозван.

О условно отпуштенима, по правилима, има се бринути надлежна област да себи рада нађу, и то ако су занације, да могу свој занат радити, или им иначе службу наћи.

Брига се о осуђенику и пошто изађе из апсане има водити. Њима често треба потпоре и окуражења, јер остављен самом себи, осуђеник може лакше да посрне.

У овом правцу, забележићу један особити начин старања управе лепоглавске апсане о излазећим осуђеницима.

Кад је неки осуђеник дуже времена у заводу пробавио, и за све време показао се као врло марљив радник изучио добро неки занат и у свему је задовољно своје старешине, онда управа, да би га помогла, кад он из завода изађе, набави му потребан алат и преда му на руковање. Тај алат управа му даје условно за годину дана, и о томе извешћује политичку власт, па ако осуђеник продужи и у слободи да се добро влада после године дана, алат остаје његов. Ову помоћ чини управа осуђенима из нарочитог фонда осуђеничког (podporni zaklada).

Ово је добро с једне стране за самог излазећег осуђеника, јер он није могао у заводу толико штедити да би могао себи потребан алат набавити, а добро је и као пример за остале осуђенике.

Довде је било речи искључиве о казненом систему и моралној поступности осуђеника у лепоглавском казненом заводу.

Са извођењем ма кога система у казненом заводима везано је и организовање радова, — њихов распоред као и целокупно уређење завода и њихова администрација.

О администрацији говореће г. Дамјановић у засебном извешћу. Мени остаје још поглавито, да говорим о раду, дисциплини, васпитању, и моралишућим средствима за осуђенике, у колико то сам систем допуњује.

У сваком добро уређеном казненом заводу, осуђеници морају радити. Највеће би било зло, кад у казним заводима осуђеници не би ништа радили. Тешко би било одржавати над осуђеницима добру дисциплину; осуђеници, чамећи беспослени, губили би здравље, и казна би им била много строжа, нити би се њом што постигло.

У казним заводима треба да постоји обвеза рада, те да се осуђеник не одвикне од рада, ако је раније био радник, или да се привикне послу, ако је био лењштина. Само ако осуђеник изађе из казног завода као добар радник, могуће је надати се да он више неће чинити кривична дела, иначе сав посао око његова поправљања пропао је узалудно.

У лепоглавском казненом заводу, од како је нов систем усвојен, сви осуђеници морају да раде.

Реформа старог казног завода у Лепоглави отпочета је тим, што је сваки осуђеник добио посла.

Управа је енергично истраживала начин, само да осуђеници не остају у нераду. И у томе је управа дала један доказ више, да она потпуно разуме шта треба чинити па да казна има спасоносних последица.

Господин Тауфер није поштедио осуђенике од посла. Да би их само послом заузео, он их је, кад нису имали шта друго радити, терао да друм поправљају. Сем тога давао их је под надницу, да раде земље суседним сопственицима.

Све је то морало донети добрих резултата. Мало по мало, организоване су и разне радионице.

Сада се у лепоглавском казном заводу раде и занати а и осуђеници се употребљавају на пољске радове.

Каквим се послом баве осуђеници док су у ћелији, споменуо сам раније.

У заједничком затвору — друга периода, раде се разноструки занати.

Пољским радовима баве се осуђеници из посредног завода. Но они се такође баве и занатима.

При уређењу радионица управа је лепоглавског казног завода највише гледала на то, да осуђенику даде у руке такав занат, да га неком послу толико научи, како ће доцније, кад буде слободан, моћи да себи хлеба заради.

Занати који се тамо раде, толико су развијени, да израђени предмети, по доброти израде савршено

могу да одрже конкуренцију са израђеним предметима слободних мајстора. Сваки осуђеник, кад већ у неку радионицу уђе, мора занат изучити. Ако се види, да неко има више воље за један занат но за други, то му се дозволи да онај занат учи, који више воли.

У неким радионицама има нарочитих мајстора, а у неким је као мајстор сам осуђеник. Сада се раде ови занати: кројачки, ткалачки, цицеларски, бачварски, коларски, столарски, токарски, браварски и ковачки, ужарски и појасарски, књиго-везачки, четкарски. Сем тога ради се и на плетењу сламе, има тесача, зидара, према потреби.

Већим делом, потребе завода подмирују се у овоме заводу радномс нагом осуђеничком. Ови сами шију целокупно своје и стражарско одело, а шију одело и за апсенике других завода, сами израђују нове гвоздене кревете, који су удешени тако да се могу састављати, а сада сами граде и гвоздене ћелије. Једном речи, радионице су тако удешене, да оне одговарају и потреби завода и потреби осуђеника.

Посао се распоређује тако, како ће осуђеницима и доцније користити. Гледа се на то, из какве је средине осуђеник изашао, и где се он има после вратити. При уређењу радова, у сваком казненом заводу, на ово се начело мора највећа пажња обратити. Нико не може спорити, да се само тако рад осуђенику омили, кад он зна да ће,

пошто из казненог завода изађе, моћи тим радом да се користн.

У лепоглавској апсани код толиког броја радника, могуће је било организовати индустријску производњу. Но на што то, кад се зна да су осуђеници већином сељаци, или становници малих вароша. Рад у казним заводима, ма да треба да доноси корист заводу, опет мање има да служи интересима велике добити, но интересима самог осуђеника као радника.

Како је велики број радника и занати разнотруки, то је и радионичко књиговодство у лепоглавском казном заводу врло развијено.

Поред споменутих заната, осуђеници раде и све кућевне послове; ту долазе, кувари, пекари, перачи, чистиоци, болничари и т. д.

Осуђеници из посредних завода као што сам споменуо, раде изван завода тежачке послове на земљама, које припадају заводу, а сем тога они раде и занате.

И осуђеници строгога затвора могу се употребљавати на радове изван завода. Они су и до сада по неки пут на то употребљавани. Било је случајева да су осуђеници строгог затвора по недељу дана остајали изван завода на раду код неког сопственика земље. То је чињено у почетку, када још није било организованог рада у заводу. Тада се желело и да осуђеници што привреде, како би се тај новац могао на корист завода употребити.

По правилу осуђеник нема права тражити награду за своју радњу. Но да се осуђеници побуде на што већу марљивост, вели се у § 49, па да им се осигурају средства, с којима ће прве дане своје слободе проживети, кући отпутовати и започети поштено живљење, уписиваће се за њихову корист награда за уредно обављење радње.

Пре свега, односно награде за рад, ваља разликовати осуђенике првог главног раздела (осматрање) од свију осталих.

Осуђеници налазећи се у првом главном разделу не добијају никакве награде за рад у своју корист. Но шести део од чистог прихода њихова рада урачунава се у приход потпорној заклади (нарочити фонд осуђенички).

Само осуђеници другог главног раздела и они из посредног завода имају за свој рад извесну награду.

Правила деле осуђенике на три раздела, с погледом на награђивање послова, и то према томе, ако су са свим вешти послу и раде самостално и владају се узорно; или раде уз сходан упут и раде безпрекорно; или су само почетници. Но администрација завода није извела ова три раздела, већ осуђеницима се рачуна награда за урађени посао на следећи начин:

Осуђеници строгог затвора у другом главном разделу, добијају као награду за рад четвртину чистог добитка. Ово се односи на оне, који раде у радионицама и који производе извесне

предмете. Колики је чисти добитак на сваком предмету израчунава управа завода, по што одбије трошкове око утрошеног материјала, покварених алата, магацинирања и т. д. од цене, коју она сама израђеном предмету одреди. Осуђеник има право на четврти део од тог чистог добитка, Новац овај он не добија већ се то у нарочите књиге као његов приход заводи.

Кућни радници имали су по 4 новчића дневно, но пошто је услед тога велики број осуђеника тежио за тим послом, смањена им је ова награда на 2-3 новчића. Од њих само они, који су дуже времена успешно употребљени, добијају 4 новчића. Пекари, због тога што су им послови врло тешки, имају сви по 4 новчића дневно и сем тога њима је и храна побољшана.

Осуђеници у посредном заводу, добијају у име наднице за радне дане награду у 5 новчића. Поред тога, за време тешких тежачких послова њима се додаје бесплатно по 3. децилитра вина.

Споменуо сам да осуђеници овај део награде, који им припада, не добијају на слободно руковање, већ то се њима само урачунава. У добро уређеном казненом заводу не сме се дозволити, да осуђеник има при себи новаца. То би могло врло реметити ред, јер за новац би могао осуђеник кварити чувара и добављати с поља оно што му правила не дозвољавају. Зато се њима сав новац, који собом донесу одузима, а не дозвољава им се да га какве поклоне примају.

О зарађеном новцу води се нарочити рачун. Свакога месеца обрачунавају се њихове заслужбине. То, шта више, задаје доста посла управи. Од овога зарађенога новца осуђеничкога, један део они могу потрошити, наравно на оно, што им је дозвољено, а други им се део чува и служи им као резерва при изласку из казненог завода.

Осуђеници другог главног моралног раздела, вели § 51 Naputka, смеју половину, а осуђеници налазећи се у посредном заводу смеју две трећине заслужбине, која им се сваког месеца на корист упише, употребити, да себи набаве побољшање у храни, у колико је то дозвољено, или да по одобрењу директоровом потпомажу своју родбину, или у друге дозвољене сврхе, на пр.: да себи купе књига или других учевних средстава, четкице за зубе, сапуна и т. д.

Осуђеници одговарају својом заслужбином за све штете, што их почине на туђем власништву, зломом или немарношћу, па се за ту цел може њихова заслужбина, било у целом, било делом, употребити.

По ма да правила прописују, да осуђеник може само половину или две трећине своје зараде употребити за наведене цели, управа им често дозвољава, да и од друге половине или последње трећине, што утросе, — особито кад су они ради послати помоћи фамилији. Неговање фамилијарних осећаја код осуђеника, благодетно је и за то, кад он већ жуди за својом фамилијом и за њу се бри-

не, врло је коректно, што му се дозвољава, да јој он још са једним делом у помоћ притече. Овде ћу напоменути, да има држава, где се осуђеницима у казним заводима, при одређењу награде за рад гледа и на озбиљност дела и казне на коју је осуђен. Тако у Француској, мањи део зараде добијају осуђени на робију од осталих на блаже казне осуђених. Па и међу њима мањи се део производа рада признаје онима, који су у поврату, но онима, који су први пут суђени.

Дисциплинска средства у лепоглавском казном заводу не носе на себи никакав особити карактер.

Дисциплинске су казне ове: укор, забрана поболшања хране, узапћење заслужбине, смањење дневне хране, пост, затвор и строги затвор, тамни затвор и строги тамни затвор, окови, утега.

Најчешће се досуђује као казна смањење дневне хране, јер су најчешћи познатији иступи.

Затвор и строги затвор издржава се у обичној ћелији и он се досуђује осуђеницима заједничких затвора. Ћелија као дисциплинска казна може трајати док се кривац не би поправио.

За примену тамног затвора постоје 12 мрачних ћелија. Ћелије су ове саграђене у једном сутерену; оне су довољно простране, али у њима нема ни мало светлости. Осуђеници из тамних затвора пуштају се два пут дневно у шетњу. Тамни затвор може трајати три недеље.

Тамни се затвор може поштрити тврдом постелем на најдаље 8 дана, кад се изнесе из собе сламњача.

Окови постоје само као дисциплинска мера, па и тада се ретко употребљавају. Њих примењују само за оне, који су враћени из бегства и то најдуже за три месеца.

Утега (Zwangsjacke) се употребљава само против опасних и горопадних осуђеника и то док се не укроте.

За осуђенике у посредном заводу примена дисциплинске казне повлачи и повраћај у строги затвор. Они се не казне дисциплинарно у посредном заводу. За незнатније погрешке њих само опомену и лепо посаветују. Против дисциплинарне казне нема места жалби.

Да би се увек знало, који је осуђеник дисциплинарно кажњен, води се у заводу, и то код заповедника страже, нарочити казнени записник. У овај записник бележи се: име осуђеника, дисциплинарни поступ, је ли признао, или како је иначе доказано, кад је казна изречена и кад је извршена. Уз овај записник води се нарочити регистар, и тако се, кад затреба, може од а знати, је ли који осуђеник, како, и зашто дисциплинарно кажњен.

И поред свију прописаних строгости, које владају у лепоглавском казненом заводу, садањи директор чини много олакшица осуђеницима, да би их и тим путем приволео добру. Тако, он дозвољава и музику и песму осуђеницима у заједнич-

ким затворима у време нерада. Само то не сме да пређе границе реда. «Ком се мили певати и свирати, тај на зло не мисли» — тако држи садањи директор г. Тауфер и за то он ово дозвољава.

Одржању добре дисциплине у лепоглавској апсани много доприноси и строга контрола, која се од стране чиновника врши над чуварима. Поред дневне контроле постоји тамо организована ноћна контролна служба.

Сваку ноћ два надстражара морају обићи све страже, и то један пре а други после пола ноћи, и морају се лично уверити, јесу ли сви стражари сваки на свом месту, и је ли све исправно. Да би се осигурало ово обилажење страже, код сваке страже постоји нарочити контролни сат у који мора надстражар кључ мало заврнути кад дође, и тако обележити доба кад је прошао. Сат је овај удешен тако, да само ово дежурни надстражар може обележити.

Сем тога административни чиновници морају такође вршити ову ноћну контролу, сваки двапут у 8 дана, и то једанпут пре, а једанпут после пола ноћи.

Заповедник страже, такође врши ноћну контролу стражара. Он ово чини у које доба хоће, но правила му налажу да то чини чешће. У свом јутарњем рапорту, јавља заповедник страже директору и у које је доба контролни чиновник страже обишао.

Школа је организована са четири разреда у Лепоглави. Сваки осуђеник до 30 године дужан је ићи у школу. Изнад ове године, примају се они који то желе. Школски часови су распоређени тако да једни осуђеници иду пре, а једни после подне у школу.

Један је учитељ за сву школу, а ђака има близу 200. Учитељу помажу свештеници, католички и православни, који предају ђацима науку хришћанску и уче их певању.

У школи је смештена и библиотека из које добијају књиге на прочитање и други осуђеници.

Поред рада у школи, свештеници се занимају са свима људима њихове вероисповеди. Двапут недељно чини се служба у цркви и сви осуђеници морају присуствовати. Осуђеници иду с вољом у цркву, и бива случајева да православни иду и у католичку цркву на службу, а католици иду и у православну цркву.

Мухамеданци немају своју цамију, а Израелитима долази, од времена на време, рабин из Вараждина.

Господа свештеници, учитељ и сви чиновници лепоглавске апсане и поред својих административних послова брину се да сваког осуђеника познаду и да их све на добро упућују. Сви су они у својој послу истрајни. Чиновници морају у извесним приликама, као кад је питање о помиловању или условном отпусту неког осуђеника, дати своје мишљење о њему написмено и то сваки засебно. За

то се они морају и старати да сваког осуђеника познају.

Чиновници, да би што боље одговорили своме позиву, морају се бавити и штудијом казних система и цељи казне. За то они имају нарочиту библиотеку на расположењу. Директор води надзор над чиновништвом и он се стара да оно савесно своју дужност отправља а брине се и о напредовању самих чиновника у потребним познавањима казнене теорије.

Од времена на време, састају се чиновници у већа, и тада се дискутирају и решавају разна практична питања. Ово служи да директор позна, колико који чиновник у знању напредује.

У Лепоглавском казненом заводу влада потпуно примеран ред у сваком погледу. Заслуга за све ово припада по најпре директору г. Тауферу, који је и оснивач новог система у овом заводу. Од велике помоћи г. Тауферу у остварењу овог мучног посла био је енергични управитељ завода г. Фрањо Туђа, који је потпуно предан реформи осуђеника, а и сам је убеђен, да се она најбоље може постићи само добро примењеним ирским системом.

МЊЕЊЕ КОМИСИЈЕ ЗА ПОДИЗАЊЕ ЈЕДНОГ КАЗНЕНОГ ЗАВОДА ЗА РОБИЈАШЕ

Господину Министру Правде

Према наредби господина Министра Правде од 27 фебруара ове године № 1015, комисија за израду предлога о систему за издржавање робије, састала се у министарству правде, и у неколико својих седница проучила поднесене јој, од стране Господина Министра, податке, односеће се на системе казнених завода, и о својим разматрањима, има част поднети Господину Министру овај извештај :

Ма да су код нас врло често продузимане мере, да казна робије постане довољно снажна, како би се тако спречило, по могућности, даље чињење кривичних дела, ма да су и наша правила за казнене заводе врло коректно, према постојећем систему прописана, опет је досадање иску-

ство показало, да казна робије код нас не одговара својој цели. Узрок је овоме с једне стране у томе, што се наши осуђеници држе без икакве разлике у заједничком затвору, без довољно надзора, а с друге стране у недовољности и неудесности зграда, у којима се држе наши осуђеници.

Као што је значајно, који ће се систем примене казне у некој апсани усвојити, не мање је од значаја и да ли има зграда, у којима се усвојени систем може примењивати. Узалуд би било законом или правилима прописивати и најбоље одредбе односно примене казне лишења слободе, кад нема подесних зграда, све остаје мртва реч.

У нашим казним заводима покушавано је много што шта, да се до рационалније примене казне дође. И увек се видело, да је то савршено немогуће, јер су локали, у којима су смештени наши осуђеници, особито робијаши, врло жалосни.

По што је сада створена могућност, да се подигне једна нова робијашница, то је доиста и време да се размисли о казном систему, према коме би се она требала удесити.

Према наређењима нашег кривичног закона, казна лишења слободе у опште, и робије на по се, издржава се у заједничком затвору. Робијаши носе окове на ногама и раде тешке и лакше спољне и унутрашње послове.

И ако окови робијаша са свим унижавају, и ако му их је врло тешко носити, ма да су они и здрав-

љу осуђеника шкодљиви, робија код нас опет није довољно строга казна. Доказ овоме налази се и у томе, што одбегли робијаши понова чине кривична дела, и то често много тежа, но што су их раније чинили. Међутим једина и главна строгост у примени робије код нас налази се у оковима.

Поред окова што наше робијаше унижава, особито оне, који су осетљивији и не са свим покварени људи, то је оно несрећно провођење кроз варош, приликом кад на рад иду или се с овога враћају.

Па опет зато до сад се увидело, да робија код нас доиста не поправља, и да се многи са робије враћа покваренији, но што је на ову дошао. Још од самог почетка осуђеник долази у друштво других осуђеника. Нико му не смета да се са њима упусти у причања, пријатељства, и најзад и у удружење за даљу злочинску радњу. Има доста и много овакових примера.

Наши робијаши највећим делом сељаци су. Наш сељак навикнут је на друштво. Њему би било врло тешко, а можда и немогуће остати дуже времена сам. За то баш он и не осећа много строгост робије одма у почетку, јер он око себе види доста другова у сличном положају. Сами окови нису довољни да на њега тако утичу, како ће се он покајати за зло дело и тврдо се решити, да се у будуће окане зла.

С тога ваља изнаћи неко строже и снажније средство. Признато је да је то средство ћелија.

Ћелиски затвор може да учини оно, што заједнички затвор, пооштрен оковима није могао учинити. Ћелија може да сломије и најодлучније и најјогунастије карактере. Код овакових дејство ћелије опажа се тек после дужег времена. Обичне кривце ћелија може много брже да поврати путу добра. Но ћелиски затвор, примењен на дуже време, има ту хрђаву страну, да га осуђеници не могу издржати. И физичка и душевна побољевања врло су лако могућа. Сем тога и са моралног гледишта, ћелиски систем примењен на дуже време, јако се критикује.

Ако је ћелиски систем и за дуже казне у неким државама остварен, за наше прилике и наш народ овакав се казнени систем не би смео препоручити. Баш за то што су наши робијашци највећим делом сељаци а сви необразовани људи, њих би значило саранити, кад би их у ћелиски затвор на дуже време метнули. Необразованом човеку врло је тешко и немогуће остати дуже у самоћи. Поред рада којим би он ту могао добити, он неби имао ни чим да занима свој дух.

Но ако се ћелија не би смела код нас препоручити као стални систем за примену казне лишења слободе, то не значи да би у новом казненем заводу њу сасвим требало избегавати. Ћелија се и у садањим нашим казним заводима примењује као дисциплинарна казна, и може трајати до месец дана. Она је дакле сада дисциплинарно средство.

У новом казненом заводу ћелија би требала да има већу улогу, но само дисциплинско средство. Она, би по мишљењу потписаних, имала да буде први, саставни део примене казне, онако, како је она у главном примењена у прогресивном, ирском систему.

Комбиновање заједничког затвора са ћелиским извршено је у многим државама са много успеха.

Ћелија се може комбиновати са заједничким затвором, или тако да осуђеници ноћивају у ћелији а преко дан да заједно раде, за које време морају ћутати; или тако, да сваки осуђеник у почетку издржавања казне, пробави неко време у ћелији, а за овим наступа заједнички затвор са нарочитим уређењем. Први од ова два начина показао се као непрактичан и неостварљив у најглавнијем свом делу — обвези ћутања. Други даје врло повољне резултате.

Да би се избегла лабавост казне, када се она примењује од самог почетка у заједничком затвору, и да би се одклонило узајамно кварење осуђеника у оваким затворима, ирски систем примењује у почетку издржавања казне ћелију.

По што је осуђеник осетио у ћелији строгост казне и дао знака о могућности свог поправљања, он тек онда иде у заједнички затвор. Овде је извршена морална класификација осуђеника и остварено је одвајање осуђених ноћу и за време нерада.

Најзад осуђеник се, кад заслужи, преводи у посредни завод, који је изван кружног зида строгог

затвора, где се с њим поступа као с полуслободним човеком.

И после свега тога осуђеник се пушта условно.

Поступни — ирски систем казни, за сада се у опште сматра као најбољи. Не само да у теорији он изгледа најлогичнији, већ и у пракси он даје повољне резултате.

Из извештаја комисије, која је у лепоглавском казненом заводу у Хрватској проучавала примену овога система, Господин Министар могао је увидети, колико се повољни резултати постижу тамо овим системом.

Ово је један особити разлог за нас да у начелу усвојимо поступни — прогресивни систем за примену казне робије у новом казненом заводу, јер популација наших казнених завода са свим је слична, ако не и истоветна са популацијом лепоглавске апсане.

Ми дакле сматрамо да нову робијашницу код нас ваља удесити тако, како ће се у њој казна робије моћи извршивати на начелима ирског система.

Детаљно уређење нове зграде зависило би од тога, како би се овај систем у детаљима код нас провео.

Ми и ако усвајамо у начелу ирски систем, не велимо у напред да ће се он морати код нас применити онако строго као што је он остварен у Ирској или у Хрватској. При детаљном примењивању овога система код нас можда ће, с погледом

на наше прилике у неколико бити потребно да се одступи од онога што је тамо остварено.

Ма да овој комисији није стављено у задатак да говори о детаљном уређењу новог завода, она је слободна обратити пажњу Господина Министра, да се добар систем у казненом заводу може примењивати само, ако број осуђеника не буде претерано велики. По мишљењу потписаних, у нову робијашницу требало би сместити 5 до 600 осуђеника.

Но одређење овога био би посао коме би валамо приступити одмах, ако би Господин Министар усвојио, да се на начелима ирског система изведе примена казне робије и код нас.

Усвајање овога система повукло би за собом измену многих наређења нашег кривичног закона, а особито оних, која се односе на издржавање робије.

Поред тога и целокупно поступање са осуђенима и правила, која то регулишу, морала би се из основа изменути.

Потписани сматрају за дужност изјавити господину Министру, да члан ове комисије г. Гргур Миловановић професор кривичног права на великој школи, не потписује овај извештај за то, што у седнице комисијске није долазио наводећи, да поред професорске има и деканску и касехранилачку дужност те да због тога не би могао и на овоме послу радити.

Сматрајући свој рад за свршен, потписани
имају част вратити Господину Министру сва акта,
стављена им на расположење, благодарећи Госпо-
дину Министру на поклоњеној им пажњи.

15. Марта 1885 год.

Београд.

*Господина Министра
покорни*

М. Дамјановић

ЧЛАН КАСАЦИЈЕ

Јован Д. Стефановић.

ЧЛАН АПЕЛАЦИЈЕ

Др. Мил. М. Поповић

ЛЕКАР БЕОГР. КАЗН. ЗАВОДА

Миленко М. Жујовић

ПИСАР МИНИСТАРСТВА ПРАВДЕ

ПРЕДЛОГ МИНИСТРА ПРАВДЕ

За подизање једног казненог завода за робијаше. Скупштинска дебата о томе.

Досадање издржаваће казне робије показало се код нас као недовољно^у у сваком погледу.

Ма да би казна робије, и по својој природи, и по правним посљедицама својим требала да буде врло строга казна, у пракци се показало, да се њом не постижу они резултати, које би она имала да оствари.

Не само да се број кривичних дела у опште не умањује, већ шта више ова дела чине врло много, а по готову и редовно, и они који су већ на робији били, па су или ову издржали или су с робије утекли.

Ово је знак да робија и по начелном систему и по начину издржавања није довољно строга.

Осуђеници на робију раде тешке послове у робијашници и ван ове. Они носе на ногама окове. Систем издржавања је заједничко затварање.

Робија се издржава у београдском и нишком казненом заводу. Поједина одељења робијаша раде

изван места казнених завода: у Топчидеру, Крагујевцу, Љубичеву, Добричеву и Аранђеловцу.

У местима где су смештени казнени заводи, поред разноструких занатлијских и земљорадничких послова, осуђени на робију употребљавају се изван завода на свеколике државне послове, где је радна снага потребна.

Растурени тако на много страна, они не издржавају онакав надзор, какав би по природи казне требало над њима вршити.

Отуд и бива да робијаши код нас врло често беже и после понова врше злочине и то често теже, но што им је прва кривица била. Међу одбеглим робијашима рекрутују се увек хајдуци, који су у понеким крајевима бивали права страшила.

Но до сада су се осуђеници морали употребљавати на врло разнолике спољне послове за то, што у казним заводима рад није добро организован, нити би радна снага свију осуђеника могла у унутрашњости завода бити корисно употребљена. А кад тога нема, велика би штета била, и у моралном и у материјалном погледу оставити осуђене беспослене.

Поред тога, и у здравственом погледу било би код нас врло опасно остављати осуђене вечно затворене у кругу самог казног завода, јер су са свим тескобне и неудесне зграде, у којима су робијаши смештени.

За то, дакле, што су наши робијаши увек морали бивати употребљени на спољне послове

врло разнолике и често на врло удаљене радове од надзора саме управе, над њима се није никако могао водити сталан надзор нити је могуће на њихову поправку обраћати потребну и довољну пажњу. А казна је само онда добра и корисна, кад она кривца поправља и одвраћа га од чињења нових кривичних дела.

Овај посао моралне поправке осуђеника не може се код нас стално и са добрим успехом вршити већ и за то, што су зграде, у којима су смештени наши осуђеници сасвим неподесне. Зграде су ове, поред тога што су по самој конструкцији нездраве, тако тескобне, да се у њима никада није могло извршити бар неко групирање осуђеника, већ су ови увек смештени један поред других, без погледа на њихову већу или мању поквареност.

Сем незгода приистичућих из честих бегстава осуђеничких, и немогућности да се ради на поправци осуђеника у оваквим зградама, још су велике и честе незгоде у административном погледу, због размештаја осуђеника по градовима, где се војска држи. Војне потребе све се већма проширују, а бољим организовањем наше војске и војним надлештвима све су више потребни локали, у којима су смештени осуђеници или друге припадљивости казнених завода.

Да би се дало могућности, да казна утичући на кривца строго али човечно, доведе га до моралне поправке, потребно је да се код нас подигне

један нарочити казнени завод за осуђене на робију, у коме ће се, у примени казне, моћи остваривати неки сталан казнени систем.

Одавно се приметило да наши казнени заводи нису довољно уређени, и да их ваља боље организовати. До сада је већ урађено доста на унутрашњем уређењу самих завода. Од времена када је прво апсанско заведење код нас установљено — 20 Децембра 1851 год. (Зборник 30, стр. 17), па до данас, уређење казних завода у многоме је напредовало. Особито 1868 и 1869 године издата су сва апсанска правила, која још и данас у главном важе.

Поред доста доброг унутрашњег уређења казних завода, код нас су и друге корисне установе заведене у овом погледу. Један од ових је условни отпуст криваца, установљен законом од 22 Маја 1869 године.

Но поред свега труда да се до што бољег уређења казних завода дође, посао овај још није довршен, и сада је прилика да се он знатно напред крене. Посао ће се овај само онда моћи лепо извести, кад се нове зграде за осуђенике подигну.

До сада се није могло приступити подизању нових зграда за робијаше, јер није било довољно новчаних средстава за то. Потребе нашег целокупног државног уређења биле су сваким даном све веће, и државни издаци морали су се свагда према овима кретати. С тога и са подизањем нових

апсанских зграда, код толиких пречих потреба, морало се чекати.

Но да би се створила могућност, да се добри апсански заводи код нас што пре подигну, 31 Децембра 1873 године, народна је скупштина, по предлогу министра правде, издала законодавно решење (Зб. 26, стр. 53) да се из уштеда, које би се концем сваке рачунске године показале у буџету одређеном на издржавање апсеника, како код судова тако и код апсанских завода, образује за себе *фонд*, који ће служити на то, да се из њега подигну и нужним потребама снабду апсанска заведења; да се та уштеда с концем сваке године преда на руковање управи фондова и ту дотле храни, док не би могућности дала, да се може приступити зидању целисходних апсанских заведења; и да у ову суму уђу и све зараде осуђеника добивене од разних осуђеничких радова.

Крајем прошле рачунске године било је у овом фонду преко 880.000 динара, а у овој години овај фонд изнеће до један милион динара.*

Ово је већ толика сума, да се с њом може отпочети подизање једног новог казненог завода за осуђене на робију.

С тога ја имам част предложити народној скупштини на решење ово:

Овлашћује се министар правде, да може из фонда за подизање апсанских заведења, који је

* Сада у овом фонду има преко 1,250.000 динара.

основан по законодавном решењу од 31 Декембра 1873 године (Збор. 26, стр. 53) употребити налазећу се суму на подизање једног завода за осуђене на робију, према казненом систему, који министар правде, по саслушању стручне комисије, за најсходнији нађе.

Рачуни о издатцима који се буду учинили, подносиће се Главној Контроли као и остали државни рачуни на преглед.

Априла 1885 год.

у Нишу.

Министар правде
Дим. Маринковић

У седници скупштинској 15 Априла 1885 год. било је ово питање на дневном реду, и о њему је вођена реч овако :*

Председник. На реду је извештај одбора о зидању једног казног завода.

Г. извештац нека изволи заузети своје место.

Извештац Л. Карамарковић чита извештај који гласи :

Народној Скупштини

Одбор финансиски расмотрио је предлог г. министра правде за подизање једног казног завода за робијаше, заједно са свима побудама и

* Стенографске Белешке о седницама народне скупштине сазване за 1884 годину стр. 169 и сл.

нашао, да је предлог користан и са своје стране учтиво га предлаже народној скупштини.

По овоме предмету неће се чинити никакав нов издатак на терет државног буџета, него ће се исти завод подићи из фонда који је основан законодавним решењем од 31 Дец. 1873 год.

12 Априла 1885 год.
у Нишу.

Сима Милошевић. Кад господо сваком могућом приликом тврдимо, да живимо у напредном добу, онда свакојако за нас није похвално што смо се и досад служили казаматима за наше осуђенике, оним казаматима, којима су се служили Турци још у 14-том веку. Ја се овоме предлогу радујем веома, а још би се више радовао, кад би се узаконило, да се малолетници не окивају.

Министар правде. О томе већ има закон и малолетници не окивају се.

Сима Милошевић. То нисам знао и мени је особито мило. Ја усвајам предлог потпуно.

Поп Станојло Драгуљевић. Против предлога немам шта да кажем, но самим тим предлогом очитује се то да је у нашем друштву овладала једна немила појава, да има много људи који чине зла. То је цела истина. Особито у ово последње време умножиле су се јако крађе и разбојништва. То је јасан доказ да наша жандармерија на коју много трошимо, но која је размештена само по

по варошима, а не и по селима, да та жандармерија не врши своју службу. Није ништа то што они седе по варошима и шго на прилику жандар ухвати једног човека који је попио један полић више, па хајд у апс, него нека дође он у села (вичу: на ствар). Говор је господо у начелу и ја имам право све да кажем, што стоји у свези. (Вичу: на ствар на ствар). Лепо. Подизати зграде за рђаве људе то је добра ствар, али боље би било, да подижемо зграде за наше школе, па да не буде таквих хрђавих људи.

Заиста ми немамо апсана као што је код других држава, него имамо такве, да осуђеници могу сваки пут да утекну и да чине разбојништва, да жене и децу секу.

Овај је предлог добар, само би молио да се овом предлогу накнадно дода и то, да жандари ови не бораве по варошима, иначе немам шта да кажем против предлога него сам и ја за исти.

Пои Милан Ђурић. Господо, ја знам да сам у више прилика имао срећу да ме пажљиво са-слушате; ја знам да сам могао не допасти вам се својим говором, али ја сам уверен да ми никада нисте могли наћи замерке као да сам говорио пристрасно и не патриотично. Дакле знајте да и при овоме предмету не говорим с партијског гледишта него како осећам и како налазим да је право.

Овом предлогу у начелу нисам нити могу бити противан.

Што неки предговорници очитују како у нашој земљи има криваца, то је истина. То и ја тврдим а нико неће и не може ни спорити. Али, господо, кажите ми тај народ у свету који не греши? Тога нема. Али за то и постоје закони да грешнике казне у колико је законом дозвољено. Али мени се чини да смо ми до сада казнили наше грешнике више него што треба; више него што су их земаљски закони осудили. Метали смо их, као што рече Сима Милошевић, у неке турске казамате где су губили своје здравље, и свој живот. И ја мислим да је овај предлог изашао у томе смислу, у тој цели, да би казна коју закон одреди кривцу, одговарала ономе чему у опште треба да одговарају т. ј. да поправљају и да не упропашћују здравље људи.

Ми знамо да криваца има разних. Има људи који се осуде за штампарске преступе, што су хтели својим радом да учине нека добра народу, али та своја излагања нису учинили у оквиру закона. Ми знамо да има и политичких преступника — те није право да и они имају подједнак затвор с онима који су крали и чинили разбојништва.

Ја мислим да се овим иде и на то: да се ти људи могу издвојити и да према својим кривицама и васпитању, могу затвор издржавати, и да сви имају за здравље добре услове те да отуда могу осетити да је казна праведна и да се с тога поправљају. У исто време овим се хоће да се ти

људи изуче неким занатима те да могу користити друштву а и фамилији кад се врате с робије.

Таквоме дакле закону ја нисам и не могу бити противан.

Риста Дамњановић. О овоме предлогу имам то да кажем: да је у главноме врло добар и ја то примам радо; него кад би могли нешто нужније да извршимо — н. пр. да саградимо болнице, касарне, то би боље било.

А што каже г. Сима да се робијаши муче по казаматима што су их Турци начинили, и да би им требало учинити неке лакоће, ја сам за то да се онај који је крив, може трпати и у казамате а не да му се чине олакшице.

Вељко Јаковљевић. Овде нико не говори против предлога и сви смо за предлог. А кад је тако, онда за што да говоримо него да се реши (чује се: да се реши!).

Милош Филиповић. Ја не могу да браним кривца ниједнога кад он скриви и заслужи казну. Ја знам да многи који су били на робији, кажу: море, мени је код куће робија; ја сам тамо био на добру, но овде ми је робија. Тамо имам добру рану, а кад би господо, ми учинили још нешто лакше, онда би могли апсане да попунимо и по бољим људима него што су тамо (смех).

Милан Драгојевић. Ја, господо, против предлога немам шта да кажем; он је врло добар и корисан; али само имам да кажем то, да би ми

имали засад нешто прече да учинимо, а то је: да начинимо наше касарне и болнице.

Ја, господо, имам мога војника у касарни, у гарди краљевој, и кад сам прошао кроз Београд, ја сам га нашао у болници где болује од малих краста. Кад сам отишао у болницу, видео сам где по 14—16 војника лежи у једној соби. То ме је зачудило. Мислим да је крајње време да подижемо за нашу децу куће и болнице па тек после ово што се сад предлаже. А на првоме месту ваља да се побринемо за оне наше синове који имају да чувају наше отачаство. Ја сам за то да се тај капитал пренесе овамо, и кад се ово што је прече, сврши, онда да се врати те да се и ова друга потреба подмири. А наш је народ рад направити куће и за војника и за чиновника, и за свакога на свету.

У предлогу се каже: да се капитал овај употреби да се може одпочети рад, али није казано да ли ће он достићи и да се посао доврши? У овој оскудици ја не би био за то да се ово ради а још мање да се још и већи кредит отвара. А пре свега ја сматрам да је нужније, да подигнемо зграде за болнице и касарне, да нам се деца не би поболевала, јер од болесних војника нема вајде ни држава ни домаћин из чије је куће.

У осталом ја доцније нећу бити ни овоме противан и камо среће да се може све ово издржати.

Никола Јоксимовић. Ја видим да доста посланика прихвата радо овај предлог који је врло корисан за наш народ и државу, али опет видимо да има неких посланика који кажу да има нешто прече од овога, а то је да поправимо касарне и болнице, и ако касарне имају засебан други кредит, о коме се засебан рачун води. Овде је господо, један предлог којим је одређена цифра која ће се утрошити на овај посао, на грађење овог затвора за робијаше у коме би се они што чвршће и што јаче држали у стези. Наши осуђеници били су распуштени до сад и ишли су без великих веза а живели добро. Робијаш кад дође с робије он каже: овде ми је робија а на робији имам добру рану, одело, огрев, бољи квартир и све. Ја сам за то да му се да све што треба, али да се затвор удеси тако како ће да осети да је у њему, да не може отуда да бега, — и да се поправи. Ја сам за то да се овај предлог акламацијом прими.

Јован Новаковић. Ова је ствар већ једном била пред скупштином, она је пристала на ово и министар сад ништа више не тражи него да се реши да се посао може одпочети. А ми кад смо ово већ једанпут решили ми га сад не можемо да баталимо. Само ја би желио да се троши до ове цифре а никако више, јер ми имамо и других потреба да подмирујемо. А овај новац који је заштеђен за грађење тог затвора нека се потроши. Ја сам за то да се овај предлог прими.

Петар Стевановић. Ја мислим да је сва скупина вољна да се овај предлог прими, и врло је добро казао Сима Милошевић, да затвор не треба да буде онакав као досад да људи у њему пропадају, а сем тога ја мислим да би добро било да се не окивају млади људи јер се са оковом осакаћавају и руше за живот своје здравље и пропадају а нека се, док издржавају казну, брижљиво чувају. (чује се: па и не окивају се!)

Милан Драгојевић. Мени се чини да ова господа посланици, што говоре да робијаши бегају за то с робије што немају довољно надзора, немају оправдања за то. Ја сам то видео пре неки дан да за робијашима иде толико чувара колико и њих има. И кад при свем том робијаш може да побегне, то не значи ништа друго но да чувар није добар. У осталом ни то није редак случај да апсеник изиђе из апсе а не провали је. Чувени ајдук, Ђурђић отишао је из апсане начелства окружног а не из казног завода. То значи да он има људи који му иду на руку да побегне. И кад дакле не чини тврдоћа затвора толико колико пажња чувара, онда се ја слабо надам користи и од новог казног завода, него мислим да треба да имамо добре затворе али треба да нађемо и ваљане пандуре а да не узимамо у ту службу сваког пангалоза, горега од онога што је украо пиле или вола и т. д. па дошао на робију. Дакле не стоји то да робијаши чине зла због слабих апсана

већ због слабог надзора, јер од града нема тврђе зграде и од гвожђа нема тврђе везе.

Председник. Нико се више није јавио за реч; претрес је свршен.

Известилац Карамарковић. Ја ћу да кажем само неколико речи: (чује се: довољно смо обавештени). Неки од госпoде предговорника кажу да би овај новац требало употребити место на зидање казненог завода, на зидање болнице, касарни итд. Који то жели, он заборавља да је ово струка министарства правде и да свака струка има своје засебне кредите и уштеде. Ова цифра, то је уштеда струке министарства правде. Од толико година то је чувано, робијаши су смочили и радили док то није заштеђено и сад кад је дошло време да се то изради — ја не знам каква смисла има предлагати да се ово одлаже? (чује се: да се реши!)

Председник. Стављам на гласање предлог о зидању казненог завода. Које за то да се он усвоји, тај ће да седи, а који је противан томе, тај ће изволети устати? (сви седе).

Оглашујем да је овај предлог једногласно усвојен.

МЊЕЊЕ ЕМИЛА ТАУФЕРА О РЕФОРМИ НАШИХ КАЗНЕНИХ ЗАВОДА.

Чим је г. Тауфер дошао у Србију, поднео је г. Министру Правде нацрт законског пројекта за примену казне робије.

Пошто је обишао све наше казнене заводе г. Тауфер је поднео извештај који је поделио на три дела : а. данашње примењивање казне ; б. предлози за реформу, која се и при данашњем начину извршења казне може извести ; в. радикална реформа. Сем тога г. Тауфер је оставио и основне планове за нов казнени завод, према систему, који он предлаже. Извештај г. Тауферов, као што ће се одма видети, дело је одличног стручњака. Овај рад од особене је важности, и биће од врло велике користи, кад се буде што почело остваривати код нас на реформи казнених завода. Из извештаја његовог овде саопштавам два последња дела. Први део не, за то што је у њему описано стање наших казнених завода онако како га је г. Тауфер могао наћи за врло кратко време свога бављења овде, а и за то што сам о садашњем стању, и према

подацима за три године, већ ја говорио у првом делу ове расправе.*

Тауфберов нацрт законског пројекта за примену казне робије, гласи :

У цели рационалне примене казне робије, одређује се следеће :

§ 1.

На робију (§ §. казнен. закона) осуђена лица издржавају казну у нарочитим робијашницама одређеним за примену ове врсте казне лишења слободе.

§ 2.

Сви у овим казним заводима налазећи се осуђеници биће према својим способностима употребљавани на рад; њих ће заводски свештеници њихове вероисповеди добру поучавати, а они код којих се у погледу њихове старости и њихових душевних способности могуће неком успеху надати, добијаће потребну школску наставу.

§ 3.

Сваки у казнени завод доведени осуђеник носи осуђеничко одело.

* За време бављења г. Тауфберовог овде, ја сам се трудио да му ставим на расположење све што смо онда при руци имали. Са њим сам обишао све казнене заводе, а његов нацрт законског пројекта, као и цео извештај за г. министра ја сам превео с немачког, пошто он није могао у то доба на српском језику да пише.

Одело осуђених на робију, разликује се како по кроју тако и по боји, од одела осуђених на затвор.

Не дозвољава се да се осуђени на робију ране о свом трошку, или о трошку своје фамилије, као ни да они на тај начин своју храну побољшавају.

§ 4.

У поступању са осуђенима на робију тежиће се систематски, према следећим правилима, да се они поправљају, а кад је потребно и да се застраше. У овој цели казна се у својој примени дели у четири степена.

I Степен казне. Ова се издржава у усамљености дању и ноћу, одмах по доласку у робијашницу.

II Степен казне. У овоме ће осуђеници бити употребљени дању на заједничке индустријске, али не фабричке послове, или на пољске радове. Но ноћу и у време нерада они осуђеници, за које се заједничко држање не би могло препоручити са гледишта моралног, полицијског или васпитног, биће један од другог одвојени и за то време за њих ће постојати обвеза ћутања.

Осуђеницима другог степена чиниће се извесне олакшице, кад се буду добро владали и иначе достојно понашали.

III Степен казне. Пошто издржи најмање трећи део времена казне, и ако је осуђеник добрим по-

нашањем и припежањем доказао да се поправио, преместиће се он у посредни завод.

IV Степен казне. Условни отпуст.

§ 5.

Усамљеност у почетку издржавања казне траје по правилу три месеца, но она се може према карактеру, моралности и понашању осуђеника и на мање — цели казне одговарајуће — време скратити. Тако исто она се може и изнад три месеца продужити према степену опасности или моралне покварености. За продужење усамљености изнад једне године, потребно је одобрење министра правде.

Усамљеност и дању и ноћу прекидаће се само посјетама заводских чиновника, мајстора и осталих служитеља завода, наставом, службом божијом и бављењем на слободном ваздуху, што се све има у правилима одредити.

§ 6.

Осуђеник у усамљеном затвору добија, кад затражи, књиге на читање; он мора у својој ћелији да ради; но за његов рад не уписују му се никакви новчани поклони, нити он има икаква права тражити да се дозволи његовим рођацима да га посјете или да писма добија или пише, или да му се какве друге олакшице чине.

§ 7.

Усамљеност се не сме примењивати, када би она била опасна за телесно или друштвено здравље осуђеника; она се има прекинути чим лекар знаке такве опасности примети и прикаже.

Продужење усамљености и изнад једне године може управа казног завода дозволити, у случају када то осуђеник моли, и у колико важни разлози и лични односи осуђеника то захтевају, као и у колико то простор дозвољава.

§ 8.

Кад усамљеност није одпочета, или је прекинута из наведених разлога у првој тачци прегходног параграфа, она се има у првој трећини времена казне, с погледом на правила прописана у § 5, накнадно извршити, ако споменуте сметње одпаду.

За време две последње трећине казне не може се осуђеник, изузимајући дисциплинарсне казне, у усамљености задржати.

§ 9.

У други степен казне, који по правилу само до једне трећине казне има трајати, долазе они осуђеници, који су из усамљеног затвора пуштени; даље они који су овога ослобођени.

Они осуђеници, за које због њихове моралне непокварености (§ 4 тачка 3.), као и они за које због њихових телесних или душевних недостатака,

или због дубоке старости у часовима нерада и ноћу није потребна усамљеност, или који усамљеност не подносе, имају се држати у заједничким спаваоницама — удешеним за 5 а највише за 10 особа. Но и при томе се има извести класификација према старости, моралности и односима по врата, са могућим даљим пододељцима.

За време заједничког рада осуђенима се дозвољава разговор само у колико се то рада тиче.

При дневном шетању на слободном ваздуху, разговор је забрањен.

§ 10.

Олакшице у погледу поделе новчаних накнада за уређени посао, употребу истих, посјете, кореспонденцију и тако даље, које се у другом степену примене казне, а у границама домаћег реда чине, управљају се поглавито према добром владању осуђеника.

§ 11.

Осуђеници који су у првом и другом степену примене казне или у случају § 7. само у другом степену трећину времена казне издржали, и који прилежањем, добрим владањем дају основану сигурност за поправку, премештају се у посредни завод, који лежи изван кружних зидова робијашнице. У овоме су они заједно без икаквих препрека, нити им се разговор забрањује, а употребљавају се на пољске или занатлиске послове; овде

они имају или да издрже остатак казне, или се отуд у смислу следећих одредаба условно пуштају.

У трећем степену казне осуђеници могу очекивати већа благодејања и олакшице, које су у сагласности са домаћим радом и са општом цели казне.

§ 12.

Осуђеници, који у посредном заводу учине дисциплинарни преступ, за који није довољна сама опомена или строги укор, биће, према околностима случаја, повраћени у други или у први степен привремене казне.

§ 13.

Осуђенике премештене у посредни завод, који су у последњем, као и у казеном заводу у опште, најмање једну годину провели и половину, а који су у првом поврату најмање две трећине казне издржали, управа ће казног завода према закону од 22 Маја 1869 год. и с погледом на његове прописе, као и пошто чиновници завода поднесу написмено повољно мишлење, поднети предлог министру правде за условни отпуст.

§ 14.

Условно отпуштеном даје се при отпусту исправа, која садржи трајање времена још не издржане казне, и услове под којима је он отпуштен и које он има поштовати.

Условно отпуштени биће стављен под полицајни надзор.

§ 15.

Условно отпуштени осуђеник може услед наредбе министра правде бити понова враћену завод:

а. Ако он беспослен тумара или основн у сумњу даје, да не може на поштен начин да се издржава, или ако он у току трајања условног отуста учини ново казнимо дело;

б, ако се он дружи са хрђавим особама, или са лицима, чији је начин живота сумњив;

в. ако се он без знања и одобрења полицајне власти удаљи из места општине, које му је за становање одређено;

г, кад он поглавито свађом, лакоумним или некеректним понашањем изазове сукобе и када се не осврће на опомене учињене му евентуално од власти, којима је поверен надзор над њим.

§ 16.

У хитним случајима могу политичне и полицајне као и општинске власти неког условно отпуштеног одмах у привремени затвор ставити; но о свему се мора, односно даљег поступања са њим, одмах извештај министру правде поднети.

§ 17.

Осуђеници којима је условни отпуст опозван, стављају се у казненом заводу у први степен казне, и губе право да за остатак казне могу бити премештени у посредни завод.

§ 18.

У смислу постављених у овом закону начела издаће министар правде домаћа правила за примену робије у казним заводима, који су за то намењени, као и службена правила за чиновнике, служитеље и друге особе, које су у служби завода на основу уговора.

§ 19.

Овај ће закон ступити у важност тек у ново-озиданим казним заводима за извршење казне робије.

Београд 9 Априла 1885.

По наредби Кр. Српског Министарства Правде пројектирао.

Емил Тауфер.

Тауферов извештај гласи :

Господине Министре,

Одговарајући вашем љубазном позиву, дошао сам на гостољубиво земљиште српске краљевине, и занимао сам се, према вашој жељи, проучавањем данашњег стања казних завода и начина примене казне. Истраживао сам односе криминалитета и народног газдинства, у колико ови стоје у додиру са садашњошћу и будућношћу рационалног стања казних завода, и саслушао најзад мишљење више ваших одличних стручњака о разним системима модерног примењивања казне, који

су данас у разним државама Европе примењени или су у теорији протежирани, као и жеље ових стручњака, који познају земљу и народ о томе: у колико, у којим границама, и са каквим модификацијама, може бити и овде заведен и за српске односе најбоље одговарајући ирски казнени систем (познат и под именом: «прогресивног система»).

Сада хоћу да дам кратку скицу о овом проучавању и то:

а) Показаћу како се казна данас у Србији примењује, и у чему овај начин примене не ваља;

б) По познавању зла — по постављеној дијагнози — следоваће мишљење о оним мерама, које се још данас под даним приликама, могу предузети са мало новчаних средстава за делимично поправљање најгорег зла и за припрему наступајуће реформе; и најзад:

в) Трудићу се да у наступајућим редовима опишем: план једног новог сталног система примене казне, зидање новог казног завода. Његово приближно коштање, трошкове око унутрашњег покућства, могућност постепеног дозиђивања и индустрију којој се има у казним заводима тежити и њен будући успех.*

Предлози за реформу која се и при данашњем начину извршења казне може извести.

Француска изрека вели: «Tant vaut l'Homme tant vaut la terre.» И то је истинито. Свако пре-

* Овде се из извештаја изоставља први део.

дузеће цвета према стручној способности, уметности и истрајности његовог руковође.

Нема никаквог казненог система, у коме су нормално подигнуте зграде или унапред одређени механизам система поправили кривца, застрашили га да не врши даље злочине или његову радљивост развили. Истина, без повољних средстава не могуће је с особитим успехом радити али душа целог механизма лежи у духу, знању и енергији руковође,

1. Србији је потребан дакле за казнене заводе један опробани школовани стручњак.

Како ће се овај набавити?

Не треба изгубити из вида практичко изражање једног младог човека, који већ располаже претходним, потребним знањима. С овим би требало што пре почети. Но практика је ствар, која се тек временом може постићи. Тек кад се у отаџбину поврати добиће он неку самосталност. Као млади лекар, који добија сигурност суђења тек пошто му је више болесника закопано, тако је и са младим управником казненог завода пред којим се отвара широко поље радљивости. Многа несрећна или полусрећна предузећа, која државу коштају неки мали капитал или *lucrum cessans*, обележавају разне стадије, кроз које је он на пољу праксе прошао. Томе се придружује готово свуда очувана изрека: «*nemo profeta in patria.*»

Из тих разлога предлагем, да се један практичан чиновник казненог завода, који је својим

радом дао доказа о својој способности, позове контрактуално у Србију на 3—4 године. Његов би задатак био, да развије рад у разним домаћим казненним заводима, да надзирава зидање новог казненог завода, и да овај савремено намести и у њему индустрију заведе.

Млади српски правник који је међу тим најмање пола године практиковао код једног казненог завода — рецимо у Лепоглави — узео би најпре управу једног од постојећих домаћих казnenих завода, и када зграде новог завода буду већ са свим готове, он би у овај завод прешао као секретар директоров и учествовао би у свима пословима првог уређења. На тај би се начин могао добити добар стручњак, који ће у земљи остати.

По себи се разуме, да се мора осигурати и страном стручњаку одговарајућа плата, као и извесна награда у своје време за његов трудни посао; а тако исто мора се осигурати и оном младићу, који се овом послу буде предао, таква материјална егзистенција и будућност, те да му се тако накнади оно што напусти даље напредовање.

Што се ових мојих предлога тиче, ја вам нудим своје посредовање да се нађе један стручњак, као и да изобразим једног чиновника у заводу, који је под мојом управом, претпостављајући да се о овоме добије дозвола од Њ. Екселенције Бана, о чему ја у осталом не сумњам.

2. Ово само још није доста. У Министарству Краљевине мора се поставити један референт, који

влада теоријским знањем, има љубави за ствар и оће да се привикне административној рутини. Положај министра у свакој уставној држави скопчан је с политичким околностима. Данашњи министар има љубави за ову веома занемарену грану правосудне администрације. Он увиђа суштину ствари. Потстичући питање реформе, он осигурава свом имену незаборављену успомену у културној историји свога народа. Његов насљедник може ништа о свем овом не знати, па шта више томе и не симпатисати ни мало. За то се мора за целу будућност осигурати напредак утврђењем положаја једног сталног референта. Чим се отпочне реформа, отвара се веома много послова, које ће он једва стићи да савлада, тим мање што је нужно, да референт познаје стање ствари не само из акта, већ из својих личних више пута у години чињених инспекција, да води надзор над вршењем службе чиновника, да изненадно рачуне прегледа и да строго мотри да се правила врше.

3. Потребно је треће, да се уреди службена правила која се данас већ врше, то јест да се реформишу правила од 1868 године. У колико се најновија начела за примену казне могу остварити, њих ваља усвојити; застареле или неостварљиве прописе ваља просто избрисати. Треба да се постави чврста, писмена и једноставна база за примену казне, а да се после строго пази да се она одржи.

4. У овим правилима ваља регулисати и питање по којима ће се начелима бирати осуђеници на пољске радове у колонијама до даље наредбе. Без сваке је сумње да ће ово одкомандовање из области казненог завода имати сасвим да престане, кад се дефинитивно регулише примена казне и подигне нов казнени завод. До тога времена имали би се шиљати у пољске колоније као и у Крагујевац, само они људи, који су осуђени за дела *против телесне сигурности или против живота*, који су најмање годину у казненом заводу пробавили, тамо се примерно владати, иначе се сматрају да нису бегству склони, и који имају да издржавају казну мање од 5 година. Иначе се велики број бегстава не ће никако смањити.

5. Веома је нужно да инжењер прегледа зграде казnenих завода и да се неодложно изврши оправка њихова и набави потребна покретност.

6. Да се овласте управе казnenих завода, да оне могу саме наређивати све мање оправке на згради и на предметима покућства, као и замену ових последњих у колико су постали неупотребљиви, користећи се радном снагом која им стоји на расположењу, у којој цељи би им се сваке четврт године нужна новчана средства унапред одређивала — но по строгом рачуну. Величина за ово потребних сума, имаће се по свршеној основној оправци свију зграда и покућства изнаћи, на такав начин, да свака управа начини предлог буџета, овај испита и да се о овоме по добивеном искуству

реши. Но тада се не би могло даље трпети под најстрожом одговорношћу старешине запуштање локала и предмета покућства.

7. Наредба да у казним заводима влада скруполозна чистоћа; да се чисти један пут дневно а пере један пут недељно; да се у собама наместе пљуваонице; да се пушење дозволи само на пољу; да се бело рубље пере сапуном; да се за сваки казни завод набави неколико када и да се сваки мора окупати најмање један пут у три месеца у загрејаној води; да се осуђеници шипају сваког месеца и да им се изда сапун и чешаљ за дневну употребу. Није потребно доказивати нужност свега овога.

8. Наставу је истина тешко али опет могуће остварити, ако не другче то у авлији апсанској, где учитељ или свештенак могу најмање два сата недељом, лети и у јесен, а и у блажим данима пролећа, да држе поучавања основима религије и морала, на пример о Богу, о божијој правичности, о небу и паклу, о десет заповеди и т. д.

То је најмање што би се имало учинити за постизање моралне цели примене казне. Извођење овога било би скопчано са неком малом наградом за дотичног учитеља или свештеника, а то би био сасвим незнатан издатак.

9. Веома се може препоручити боље регулисање осуђеничке хране.

Дневна порција једног осуђеника кошта данас у дане кад се не пости 37.34 паре динарске, а у

посне дане 26.66 пара. Прва је сума превелика. Порција хлеба од 180 грама као и пет пута месо у свакој седмици — као правило узето — сувишно је. Осуђеничка храна у посне дане сасвим је хрђава. Спремање јела сасвим нерационално.

Не губећи из вида националне навике, као и религиозне прописе, могуће је, на основу физиолошких закона о храћењу човекова тела и на познавању хемијске хранљивости појединих артикала алиментације израдити такову норму за храну, која ће више по садашња одговарати, како хигијенским тако и финансијским захтевима. У посне дане би требало да се јела зачињавају зејтином.

У овом би питању дакле, даљи поступак био следећи. Требало би измолити од дотичних влада прописе о мери јела у аустријским, мађарским и хрватском казним заводима. Прикупљени материјал ваљало би поднети једној комисији зналаца, у коме броју треба да буду заступљени и стручњаци у питањима казних завода. Једном извештиоцу поверило би се да изради предлог. Његов би рад служио као основа за проучавање. На основу тако добивеног мишљења министар би решио.

Ја упућујем на овом месту на врло интересантне и практичне литерарне радове, који су публиковани у години 1884 у «Bulletin de la Commission penitentiaire internationale,» о храћењу осуђеника у скупљеним извештајима најодличнијих стручњака, за међународни конгрес за казнене заводе, који ће се ове године држати у Риму.

При регулисању питања о храни имала би такође да се отклони она неправда да осуђени на затвор добијају гору храну но робијашпи.

10. За правилну управу потребно је и да се рачуноводство у казним заводима изнова организује, и да се тим контрола снажном учини. Ово не стоји ни у каквој вези са осталим питањима реформе и може се у најкраћем времену решити.

Комисија која је била изаслата за проучавање уређења у Лепоглави располаже преписом о тамошњим рачунима, а има и потребне штампане формуларе. Потребна је само министарска наредба по којој би се пројект тачних правила о рачуноводству изразио.

11. Од највеће и актуалне важности је за Србију правилно уређење радова осуђеничких.

Први корак за решење овога задатка састоји се да се позове један стручњак, који у овоме има искуства и ово разуме.

Кад је он већ овде, кад му се даје поверење и кад се казним заводима позајме потребни мањи капитал за почетак рада, то се само може очекивати повољан успех.

Пошто ми се дала прилика да у Србији познам земљу и народ и да сазнам национално економне односе, ја јамчим да ће се моји предлози моћи остварити. Меродавне су у овом питању и специјално се односе на индустријско занимање осуђеника следеће прилике:

Краљевина Србија броји 1,800.000 становника; од ових 3% су трговци а 5% занатлије. Сигурно је дакле, да се индустрија налази у првим почетцима развића. Сваки домаћи производ, па ма он био као увек, и примитивно израђен, наћи ће пролаза. Пример: столарски послови из казамата београдских, као и што се у свим предметима индустријске производње не може бити увоз из иностранства.

Како смо ми на чисто о томе да се у Србији сада само 9.000 душа занима индустријским пословима, као ученици, калфе и мајстори, интересно је да се зна на који су начин поједини занати заступљени. Највећи је процент оних индустријалаца, који као касаци, пекари, сапунџије, опанчари и итд. задовољавају прве потребе.

После ових долазе:

Кројачи	са 17	%
Бравари	« 18	%
Обућари	« 6	%
Кожари	« 3	%
Ткачи	« 3	%
Бојације	« 2.5	%
Столари	« 1.5	%
Лончари	« 1	%
Седлари	« 1	%
Колари	« 1	%

Највише од осталих заната губе се у још мањи број.

Фабрична индустрија сем државне фабрике оружја у Крагујевцу, једино још досада налази се организована у парафинској фабрици чохе, која је већ лепо развијена.

Извесно је дакле, да свака у казненем заводу установљена грана индустрије може рачунати на успешно развиће, на богати пролаз своје робе.

Опет за то мудра национално-економна политика захтева да оне индустријске гране, које су овде сразмерно више развијене, у казним заводима треба напустити. Као овакове могу се споменути: абаџилук, опанчарство, браварство, у колико се ово односи на домаће трговинске еспапе; тако исто произвођење сукна и чоје.

Остаје за индустрију казног завода још веома широко поље, на коме је она позвана да послужи народу као занатлијска школа.

Избор је дакле огроман. Ја би са своје стране препоручио следеће занате из разлога, које ћу навести.

а) *Ужарство*. Производња конопље раширена је по целој земљи. Она не покрива само домаћу потребу већ окрузи врањски и лесковачки били су до пре кратког времена у стању да покрију потребу за турску војску. Сирова конопља поглавито се извози из Србије. Број домаћих ужара врло је мален; њихова производња примитивна је. Потрошња готовог ужарског еспапа врло је велика. Осам десетина покрива се с увозом из Аустрије и

Угарске, па и из хрватских апсана у Лепоглави и Митровици.

Алати за вршење ове индустрије јевтини су; могу се у самој земљи начинити. Време за које се овај занат научи врло је кратко. И најгори и најгрубљи еспап налази купца. Ту нема еспапа, који се не би могао продати. Губитак је немогућ; рад се може вршити на пољу; — потребна је само шупа за гребенање кудеље. Овај се занат може одма у свим казним заводима без изузетка радити. Мајстори се могу набавити из Мађарске, поглавито из околине Апатина или из Будим-Пеште.

б, Столарство кокућства и грађевине. Ова индустрија лежи у Србији још у повоју. Цела земаљска потреба покрива се увозом са стране. Племенитог дрвета има у земљи; обична мека дрва, која се овде због хрђавих комуникационих средстава и оскудице добро уређених стругара не могу набавити, могу се јевтино добавити Дунавом из Мађарске. Публика добро плаћа израђене предмете намештаја. Просто столарство захтева 1—2 године времена за учење, али одличне учитељске снаге. По учењу од 3—4 године, могу се већ израђивати предмети салонског намештаја. Губитак је немогућ. Мајстор, који и славенски језик разуме може се набавити огласом преко «Neues Wiener Tagblatt.» Мајстор мора бити добро плаћен.

Овај би се занат могао одма вршити, респективно реорганисати у радионицама београдског завода са 20—30 људи. Њихови би се производи

могли при подизању новог казног завода повољно употребити и тиме би знатну уштеду учинили.

в, *Из круга ткачке индустрије* у првом би се реду могло узети ткање платна. Потребне врсте платна као и цвилика како за осуђенике, тако и за војску набављају се из Моравске и Ческе. Ако ми само ову потребу узмемо у вид, то би могли према тражњи, четири пута толико особа, колико Србија може показати осуђеника, занимати и дању и ноћу.

За сада се може наместити око 10 разбоја у женском заводу у Пожаревцу. У ново озиданом казном заводу морало би се радити најмање на 50 разбоја за ручни рад. На место стародревних 38—40 с. м. широких разбоја на којима има само 2—4 нита, морали би се набавити нови разбоји 78 и 156 с. м. широки на којима се може употребити 6—8 нита. Ова би се набавка могла извршити из Беча или из Leutschau (Мађарска) за цену од 100—300 динара.

Један мајстор (ако би било могуће из Наас-ове или друге које веће Моравске фабрике) који разуме и да комбинује мустре као и kartenschlag, морао би се огласом преко бечких новина додати.

г, *Кројачка радња* могла би наћи много посла, у прављењу униформе за чуваре, летњег и зимског одела осуђеничког, као и прављење војничког одела. Ову посљедњу потребу она би само у делу задовољила.

Цене које се данас за прављење војничког одела плаћају врло су богате. Казнени би заводи могли и јевтиније радити и тако осигурати војној каси неку уштеду.

Рада би нудили и трговци којима су потребне кошуље и гаће за стране раднике, који овде раде. Једном речи неби оскудевале најразностручније наруџбине.

Данас би се могло поставити: 4 шиваће машине и 10 раденица, у женском заводу у Пожаревцу; 6 шиваћих машина и 50 радника у негдашњим џамијама које се употребљују у Нишу као спаваће собе (а оне би се и као спаваће собе могле задржати); 2 шиваће машине са даљих 12 до 15 радника, у старим локалима болнице у граду београдском.

1—2 војничка кројача као мајстори могли би се лако набавити из Etablissement der öster. ung. Heeresausrüstungsgesellschaft «Offermann, Quittener et Consorten» у Буда Пешти (Alt-Ofen) или из Граца.

д. *Грубо плетење сламе* за произвођење простирача пред вратима, простирача за вагоне, за купатила, за ходнике и т. д. јесте посао који и најглупљи сељак може за дан научити. Житне сламе има у земљи доста. Ова се индустрија не практикује у земљи. У дућанима београдских трговаца нашао сам изложене простираче за пред врата и друге сламње простираче, који су у Лепоглави рађени. Алати готово ништа не коштају. Материјал је јевтин. Губитак је немогућ. Продаја је сигурна.

Ужарски мајстор може и овај посао руководити. Посао се може вршити у авлији или и у спаваћој соби, под стрејом, у штали или ма где. Нема ни једног казненог завода у Србији, у коме се најмање 20 људи на овај посао не би могло употребити.

б, Плетење врбових котарица и друго постоји у Србији само као домаћа индустрија за сеоске потребе. Варошка потреба задовољава се искључно аустријско-угарском индустријом. Један трговац у Пожаревцу на моје питање одговорио ми је да набавља врбове корпе из Темишвара из индустрије тамошњих судских апсана.

У Мађарској се овај посао врши у судским апсанама на броју око 34, и то раде оптуженици, који се добровољно за то јаве као и осуђеници на кратке казне. Овај је посао тамо заведен тек од 5—6 година. Раније се са стране морале доносити корпе за извоз грожђа. Данас покривају судске апсане целу ову знатну потребу и извозе сем тога знатан део најразноличнијих корпи.

Са овом граном индустрије скопчан је и један нарочити вид обрађивања врбе, што такође врше осуђеници.

Расаднице, ако Србија не би имала ове врсте врбових жбунџа (не дрва), што ја у осталом сумњам, могле би се добивати по јефтиној цени од краљевског државног одвјетништва у Лугошу.

Осуђенике обучава у овоме један путујући учитељ. Овај би се најбоље могао добавити посредовањем управе занатлиске школе у Всетину

(Vsettin) у Моравској, где се плетење котарица негује са особитом бригом и укусом.

Ова се индустрија може вршити у сваком казненем заводу и у свакој спаваћој соби.

е, Боље обућарске еспапе набавља цела Србија из Беча и Граца. Слободна индустрија не може да одржи конкуренцију са овим производима, који се у једном делу производе у аустријским казним заводима, са применом машинске радне снаге. Из овог узрока овде не може да ухвати корена снажан сток добро образованих професиониста, особито изван Београда. У свакој вароши у унутрашњости добијају се јефтине и елегантне грацке ципеле, но које нису трајашње. Домаћи обућари често нису у стању и да овај еспап крпе. Као извесно се може узети да би се врло радо и више плаћао домаћи добар и трајан, а притом и елегантан еспап, него ли само лепа за очи роба стране индустрије. У томе би се могло наћи рачуна. За Београд ја не би могао препоручити да се заведе обућарска радионица, изузимајући нешто за војску, пошто се и сами београдски мајстори врло тешко за свој дневни хлеб боре; но врло би се могло препоручити да се ова индустрија распростре на окружне вароши и на села.

За радњу потребно је за сваку радионицу поред првог материјала који се има са највећим скрупулозитетом изабрати, и једна штеп машина и једна машина за прошивање. Прва кошта 150,

друга 230—250 динара. Може се добити, код: Ohnis Nachfolger, Buda-pest. Josefsplatz.

Један мајстор, који такође мора бити и венит кројач, штепер и адјустер, треба да се добави из Беча. Особито сјајна плата не ће се тражити.

Ова би се индустрија имала завести тек у ново-озиданом казненом заводу.

Стотинама грана индустрије могло би се овде још споменути, које би се у српским казним заводима извесно могле повољно развити, тако на пример: посао каменорезачки, финије лончарство, еспапи картонажа за продају дувана или за употребу будућег монопола дувана, асурцијски послови (рогожарство) који су некада у Београду цвели но који су морали сада уступити место бољим страним производима, прављење разних четкарских еспаца за војску и народну употребу, који се производи сада без изузећа повлаче са стране, ма да иностранство повлачи из Србије јефтине чекиње, прављење метала од сламе пиринча, и т. д. и т. д.

Безусловно се може задовољавајући одговорити на питање да ли би српски осуђеници могли за неколико година изучити ове занате. Овдашње становништво не заостаје од сродног му становништва Хрватске по интелигенцији, ступњу образованости и схватљивости. Шта више према нашем искуству, кад су осуђеници, доведени у Лепоглаву из Босне и Херцеговине, способни да тамошње индустријске послове изуче, ми немамо за Србе

баш никаква основа да сумњамо да и они то могу постићи. Претпостављам да се за обучавање људи неће узети фушер, већ готово најбољи мајстор. Што су ови људи више плаћени они то накнађају својим већим и бржим успехом.

Питање о издатцима не треба да прави никакву тешкоћу.

У Лепоглави кад сам пре 7 година предузео управу казног завода, добила је управа за почетак индустрије, за набавку алата и сировог материјала, зајам од владе у 5500 форината = 11,250 динара, са обвезом да овај капитал за годину дана врати. Овом се позиву одговорило и какав је био новчани износ годишњи, опште је познато из званичних публикација овога завода.

Исти би се поступак имао сљедовати и у Србији. Било би довољно: за казнени завод у Београду, Топчидеру и Нишу зајам од 5000 динара, а за оба завода у Пожаревцу 3000 динара, рок за плаћање могао би се одредити у времену од две године.

За просторе у којима се има радити ваља подићи у Нишу, Топчидеру, и заводу за људе у Пожаревцу дрвене шупе које би заузеле простора око 300 □ м. и коштале по 25 динара □ м. чини 7.500 динара, као и три бараке — радионице од 150 □ м. површине по 50 динара чини 22.500 динара. Цела би инвестиција дакле захтевала 30.000 динара.

На овај би се начин могла створити помоћ за почасно лечење данашњег несносног стања и база за даље успешно развиће.

Да би све ово била већ радикална реформа доиста не би могао нико тврдити нити веровати; ово се може очекивати само кад се озида сасвим нов завод за примену казне лишења слободе

О овој теми говори трећи део овога извештаја.

Радикална реформа.

Сви стручњаци краљевине сагласни су у томе, да за примену казне лишења слободе ваља усвојити поступни (ирски) систем.

При остварењу ове мисли најпре је потребно да се о томе буде на чисто, које се границе имају утврдити разним стадијама овога система, с погледом на народњи карактер, односе криминалитета, владајуће степене кривица, да би се постигла цел казне: поправљање, и гди је нужно, и застрашење.

Да би сада могао утврдити програм, ја сам осим меродавних погледа надлежног Господина Министра, саслушао и мишљење више одличних и искусних домаћих криминалиста а поглавито мишљење г. председника државног савета Ђ. Ценића, као и касационог судије г. Дамјановића.

На основу ових обавештења изradio сам пројект система и дао сам одредбама форму законског предлога. (Форма је споредна ствар; исто би се тако могла узети форма највишег решења или наредбе).

Мој је рад Господине Министре, у Вашим рукама, и Ви сте имали доброту изразити се, да сте са тамошњим извођењем начелно сагласни.

На овој се основи расчлађава пројект поди-зања казненог завода.

Овај треба да обухвати око 800 осуђеника. Два би казнена завода била довољна да се у њих сместе сва на робију осуђена лица.

Што се тиче броја разних локалитета, као зидане ћелије за усамљеност, ћелије за изоловање ноћу и за време нерада, заједничке спаваонице са могућношћу класификације, просторни положа болнице, посредног завода и т. д. — све сам то рачунао по оним статистичним податцима, који су ми поднети о односима криминалитета у казненом заводу београдском за годину 1884.

Сироведено је казненом заводу у једној години 483 лица. Како сваки осуђеник просечно (§ 5. предлога законског) треба да пробави три месеца у усамљености, то је потребно $12 \cdot 3\%$ зиданих ћелија, дакле сместишта за 102 човека.

Од приновљених осуђеника као морално по-кварени имају се сматрати следећи.

Осуђени за . . .	разбојништво	52
« . . .	паљевину	18
« . . .	хајдуковање	15
« . . .	фалзификације	9
« . . .	превару	1

	ПРЕНЕТО	95
Осуђени за	насилно бегство	3
Половина оних лица која су због крађе		
осуђена и који се налазе у поврату . . .		90

укупно 180 лица

или 38% од прираста.

Код ових особа казна мора да узме на себе строги и застравајући карактер. То су они елементи који у сваком казненем заводу шире моралну поквареност и заразу; који зидове завода сматрају као своју домовину; који се тамо осећају као код своје куће, и не боје се ни мало казнене моћи правичности.

Ови се елементи морају изоловати у време нерада да тако постану нешкодљиви за своје другове и да се строгошћу казне застраше од чињења даљих кривичних дела. Ово се средство постиже грађењем гвоздених ћелија. 38% од 483 (приновљених) износи 320. Толико се дакле мора подићи гвоздених ћелија.

Сви ће остали елементи, пошто издрже усамљеност бити премештени, у другом стадијуму, у заједнички затвор, са класификацијом према њиховој старости, мотивима злочина, с погледом на то јесу ли у поврату (§ 4, 9).

За ове се класе имају подићи спаваонице за 6 до 12 особа.

Искуство даље учи да око 10% укупног стања заслужује, да се премести у трећи стадијум примене казне (§ 4, 11). То чини дневно 84 човека.

Болница мора да обухвата 4% болесних и 5 до 7% слепих, сакатих, богаља, стараца, епилептичних и поглавито за рад неспособних осуђеника. Дакле 80 људи.

Или рекапитулирано :

12.3% ћелиског затвора у почетку	
казне	102
У другој стадији примене казне :	
а, изолованих за време нерада у гво-	
зденим ћелијама	320 људи
б, у заједничком затвору с класифи-	
кацијом	240 «
У трећем стадијуму :	
дакле у посредном заводу	84 «
у болници као болесних и богаља	80 «
СВЕГА	826 «

Или према врсти затвора :

а, у ћелиском затвору 102 човека округло	12%
б, одвојени само за време нерада 320	
људи чини округло	38%
в, у заједничком затвору :	
84 + 80 + 240 = 404 човека	50%
СВЕГА	100%

Задатак је да нови казнени завод одговори овим захтевима.

Пре кратког времена учињена ми је врло часна понуда да начиним пројекат за зидање новог

једног казненог завода у Босни и то за број од 626 људи. Одлучено је за консекветно и строго извођење ирског система. Одговорио сам моме задатку. Пројект се почео извршивати.

У Србији се ради за исти систем, само што је у својим стадијама измењен. Тамошњи се планови могу такође овде применити у великом и целом, са модификацијом детаља и усвајајући већу површину и обим. — Како су ови планови производи мога ума, ја врло радо подносим њихове копије са ситуационим планом на слободно располагање и прилажем их овом раду. Примећујем да је на Србију потребне измене према мојим упутствима на истим скицама израдио инспектор жељезнички инжењер г. Винтер, и да ми је исти стручњак израчунао и основу српских цена за грађевне трошкове.

Преглед плана даје јасну слику о опредељењу сваке поједине зграде, о њеном унутрашњем уређењу као и о просторном обиму. Ево како су грађевни трошкови израчунати. Претпоставља се да ће све надничарске послове вршити осуђеници и то за накнаду од 20 пара динарских на главу и радни дан.

Трошкови око подизања зграде и унутрашњег уређења као и коштање алата за индустрију износе следеће суме :

динара

1. Главна зграда за први стадијум-хелиски затвор	•	846.42 m ²	по 240 дин.	203.146
2. Главна зграда за други стадијум	• • • • •	1548. — » »	240 дин.	371.520
уз њих 320 гвоз. хелија	— — —		по 154 дин.	49.280

ДИНАРА

3. Болница са апаратом за грејање	556·36m ² по 130 дин.	72.327
4. Зграда за администрацију	906· 6 » » 120 дин.	109.152
5. Економија, кујна, перионица и пекарница	650· — » » 120 дин.	78.000
6. Школа и црква за 650 људи	300· — » » 120 дин.	36.000
7. Посредни завод за 84 човека две куће по 13m шир. а 40m дуж. 2X520	1040· — » » 80 дин.	83.200
8. Машине, млин и столарска радионица	406· — » » 50 дин.	20.300
9. Друге радионице	700· — » » 50 дин.	35.000
10. Парни казан 6885 динара опак 7000 дин.	138· — » » 50 дин.	13.885
11. Шупа за даске	200· — » » 25 дин.	5.000
12. Ватрогасни депо	80· — » » 20 дин.	1.600
13. Шупа за ужаре	100· — » » 25 дин.	2.500
14. Капела мртвачка	38· 5 » » 80 дин.	3.080
15. Леденица	56· — » » 100 дин.	5.600
16. Штала код посредног завода	84· — » » 100 дин.	8.400
17. Шупа за кола посредног завода	48· — » » 25 дин.	1.200
18. Шупа за угаљ поред казана	56· — » » 25 дин.	1.400
19. Шупа за дрва у кружним зидовима	24· — » » 20 дин.	480
20. Мостна вага	2000 дин.	
Кућица	— » » 100 дин.	
Фундирање моста	— » » 600 дин.	2.700

ДИНАРА			
21. Магацин за брашно и ваво	100	— m ² по 100 дин.	10.000
22. Магацин за индустријски сирови материјал	80	— » » 100 дин.	8.000
23. Кружни зид (180×230) 763m дуж. = 1907m ³	—	— — — — —	61.024
24. Канализација	—	— — — — —	14.000
25. Водовод са 6 хидраната	—	— — — — —	16.000
26. Станови за чиновнике према обрасцу лепоглавском	1380	— » » — — —	101.822
27. Покретност, униформа, машине, алати итд.	—	— — — — —	222.162
Свега 9353m ²			ДИНАРА 1.537.508

Ситуација грађевних објеката, самосталност сваке зграде остављају могућности, да се свака зграда подиже према новчаним средствима која се на расположењу имају, а да се тиме не би морао систем примене казне крњити. Природно је да се тада не би могло унутра сместити 826 људи већ трећина или половина овога броја према сразмери новца који је на расположењу. Што се тиче програма грађевинског могућа је многострука комбинација, но ова тада ствара питање искључно грађевинско-техничко, и финансијско.

Од врло је велике важности за садашњост и будућност избор места, где треба да се подигне велики казнени завод. При решавању овога питања ваља имати у виду следеће тачке:

1. Геолошке и хидрографске прилике земљишта и то : основно земљиште треба ако је икако могуће тако да земља може лако воду пропуштати; најбољи је кречни камен, шљунак или песак. Тачна испитивања земљишта треба да покажу да има добре и довољно воде — 114 литара дневно на главу и човека. Место зидања треба да је тако узвишено изнад најдубље тачке пограничног терена, да се одвођење нечистоће може лако и без скупотцене канализације извршити. Треба избегавати баровите и грозничаве пределе.

2. Обзири полицијске сигурности. Ови захтевају да се осим обичних добро оружаних, добро дисциплинованих и за дневну службу постављених чувара, може у случају нужде и јача војена помоћ лако и брзо довести на место. Поштанска и телеграфска штација морају бити у месту близу казненог завода.

3. Избор система за примену казне. У систему усамљености искључен је рад на пољу. Томе противно прогресивни систем тражи да уз казнени завод има бар 130—140 јутара земље за баштованске воћарске, као и пољоделске радове.

4. Интереси индустрије — без које се казнени завод не може организовати — захтевају, да завод лежи у близини живе трговачке вароши, не даље но 2—4 километра од исте, пошто се само из вароши могу набавити хиљаде потребних ситница, које се у великом не могу набављати; да жељезница, ова артерија економног живота, трошкове

преноса еспапа смањује, као и што могућим чини брзи одлазак и долазак поручене робе у свако доба године. Најзад, да ова варош у близини даде могућности да се школују деца великог броја чиновника заводских, мајстора и чувара. Број је овакве деце код великих казнених завода најмање 30. Ако се не учини могућим школовање деце, то се не могу набавити за дотични казнени завод ни стални чиновници, ни стални мајстори, а тиме је и зла судбина једног таквог завода на вечита времена.

То су гледишта која се и у Србији морају имати пред очима при избору места за велики казнени завод.

Што се тиче места која су данас у Краљевини узета у комбинацију, дајем следеће мишљење:

Државно добро Добричево лежи од мале вароши Ћуприје око 6 километара далеко. Друм што тамо води врло је хрђав. Сада би се при кишном времену с теретним колима једва могло проћи. Добру припадају 158 хектара њива, 42 хектара ливада, од којих се износ троши на издржавање налазећих се на добру 40 ајгира, 34 волова као и за трошкове послуге и административног персонала. Тамо припадају најзад 45 хектара шуме тополове и врбове, од које дрво служи за гориво. Сва споменута земљишта на узвишеном су платоу око 30 метара, изнад мале реке Раванице.

Као што видимо, ова земљишта, респективно њихов приход, потребна су за одржање ергеле и

неће се моћи уступити казненом заводу. Но цео погранични терен који се простире спрам вароши, својина је општинска. Начелник округа Ђупријског тврди, да би општина потребну земљу од 120 до 140 јутара уступила за казнени завод без икакве тешкоће.

Земљиште је тако да може воду пропуштати; околина је здрава и плодоносна; грађевни материјал: камен, песак, креч, цигла, могао би се од чести из непосредне близине, од чести из околине села Сења доста јевтино набавити.

Незгоде су ове :

а, Оскудица довољне и лако добављене воде. Једини данашњи бунар дубок је 22 метра а има 56 см. воде. Садашњим ручним црпљеном воде не добија се довољно за ергелу и за то се мора вода још на колима доносити.

Пре но што би се дакле одлучило подизање казног завода на овом простору, требало би тачно прорачунати, шта би коштало конструисање и дневно одржавање парне пумпмашине, при чему се као база има узети, да је за сам казнени завод нужно не рачунећи изванредне случаје (пожар) најмање 1000 хектолитра воде, и да се баштенско обрађивање не може задовољити без довољно воде.

б, Прилично удаљење за пешака од вароши и од школе.

Као добре стране могу се навести: да се за потребу индустрије могу добављати добре јелове даске на растојању од 4 сата, а буково дрво из

Беле Реке; да жељезница користећи се подвозним средствима, није претерано далеко; да је Добричево прилично у средини земље, а то би било повољно за довођење осуђеника, као и за трошкове с тим скопчане; да најзад варош Ћуприја има живу трговину, и сасвим је везана ближњим варошима Јагодином и Парафином како жељезницом тако и добрим друмом, а ово су знатна места за саобраћај; ове три вароши у близини казног завода, могле би му знатно користити.

Врло је важно питање о коме се мисли, да ли се не би могли богати мајдани каменог угља, експлоатисати радном снагом осуђеника. Овај је мајдан експлоатисан од 1850 године и он је сву потребу мрког угљена за државне радње у Крагујевцу подмиривао, дајући милионе угљена. Постоји 5 шахта, у којима су озидане штоле не рачунећи галерије 755 метара дугачке.

Шахте леже рачунећи од манастира Раванице (1 сат на колима од Ћуприје) на растојању од 12 километара, у долини једног из камених стена образваног брега. Пут који тамо води стрменит је, каменит и често је камење на пут наваљано. До места се иде уз брдо 3 сата, а отуд се враћа за 1 и по сат. (По себи се разуме, да се мора ићи на колима сасвим лаким, јаким и без икаква терета).

Сасвим је немогуће подићи велики казни завод у близини села Сења. Тамо фали повољно земљиште; издржавање овога коштало би несраз-

мерно много новаца; не може се мислити на неку индустрију или на пољско газдинство.

Још би се могао само онај пројект извршити, по коме би се из казног завода из Добричева одвојило једно одељење осуђеника, који су доспели у III-ћи стадијум примене казне, дакле у посредни завод, за рад у мајдану и да се тамо за њих кућа озида. Даља је претпоставка да постоји брдска 12 километара дугачка жељезница, како би се осигурало издржавање осуђених и одржавање лаког саобраћаја између седишта управе и филијала казног завода, због надзора, контроле и одржања дисциплине. Жељезница је такође потребна за транспорт угљена, јер садашњи транспорт од мајдана до манастира Раванице по 100 к°. 1 дин. 20 пара, поједе највећи део вредности самог еспапа.

Увек остаје сумњиво, да ли се радна снага осуђеника може употребити баш у унутрашњости земље.

У 16-ом веку у Мађарској осуђеници «ad metalla,» имали су да раде у рудницима. Управе рудника готово су се увек жалиле да су осуђеници лењи, неупотребљиви и да неће да раде. Врло се брзо ово занимање осуђених напустило. У Енглеској и Ирској чувају се од тога да пошљу осуђенике у угљене мајдане; боје се зловоље и отуд могуће несреће, која би могла коштати живота многих људи. Само у Русији постоји законско наређење да се осуђеници употребљују на рударске послове у Сибиру. Па и у Сибиру не раде осу-

ђеници никакав посао у унутрашњости земље. Њихова се радна снага примењује од чести у спољним грађевинама, од чести у лупању руде, чишћењу, испирању као и топљењу. Ми дакле до сада немамо примера да су осуђеници вадили угљен. Није могуће о томе одређено се исказати.

Ствар је тешка јер осуђеници у земљи морају бити остављени самом свом приљежању. Рударски радник мора се од свога детињства на овај посао навикнути; сељаци који се баве орањем земље увек страхују од овакве индустрије; при отказу рада у мајдану није могуће употребити оружану снагу; ту стоји човек спрема човека.

При размишљању о свим околностима може се само толико рећи да се може пробати да се у рудницама употребе осуђеници; но свакојак овај је пројект скопчан са многим опасностима и теškoћама; успех није сигуран. Могло би се саветовати, да се овде само они осуђеници употребе, који се сами добровољно јаве, а ово тим више што према местним околностима, много је више могућности, да се одатле утече но у другим местима, јер овде има и врло zgodних склоништа.

Као треће место за постављање казненог завода мисли се *Љубичево*. Ово је једно мало државно добро које служи за државну ергелу. Ту има 255 хектара ливада и 63 хектара њива. Љубичево је око 5 километара далеко од врло живахне трговачке вароши Пожаревца, са којим је везано

одличним друмом. Пожаревац је далеко од велике саобраћајне реке Дунава 1 сат.

Само добро лежи у равници, његове њиве орошавају се приливима највеће реке у Србији Мораве. Бунара има доста и у њима има и сувише воде на малој дубини, а они се могу, према потреби подићи у довољном броју. Камен је у околини теже добавити но у Добричеву. Цигље се могу имати истом ценом. Грађевно дрво и столарске даске сваке врсте јевтиније су но на прво споменутом месту. Удаљење од вароши код оба ова домена готово је једно исто. У Пожаревцу је саобраћај и трговина живљи но у Ћуприји; транспорт је робе јевтинији. За цветање индустрије у казненем заводу, Љубичево даје више изгледа но Добричево.

Незгода је што оно лежи далеко од судова земаљских па би за то транспорт осуђеника скупље коштао; шта више тврди се да тамо лети владају болести маларије. Ову посљедњу околност споре интеллигентни становници и чиновници. Свакојак о овоме би се морало званично и тачно испитивати прикупљајући податке о односима морбидитета и морталитета.

Односно полицијских погледа као и у погледу на школе, пошту, телеграф и војену помоћ, прилике су исте као и у Добричеву.

Које ће место одржати превагу то зависи од успеха гореспоменутих специјалних истраживања и техничких обрачуњавања. Ја у осталом не сум-

њам да би се могла наћи и повољнија места за постављање великог казненог завода, но што је Добричево, Сење или Љубичево. Ја судим само о ономе што сам сâм видео, но свакојакo могао би препоручити да се у овом односу даља проматрања местоности учине.

О индустријским радовима, који би се могли завести у српским казним заводима, ја сам се изразио, у другом делу мога извештаја. Трошкови набављања алата, налазе се у њиховој главној суми у предлогу трошкова за зидање и унутарње покућство новог казненог завода. Сада немам времена да изложим детаљне рачуне, но ја сам радо готов да их доцније пошљем, ако би се то желило.

Пре но што завршим морам да додирнем још једну битну тачку, а то се тиче чуварског положаја. Њихов се положај мора учврстити; њима се мора признати право на провизионирање, а вишим чуварима и на пензију, кад имају 10 година службе, у коју се има урачунати и време пробављено у војној служби. Ово се чини чуварима казних завода у свакој држави. Без овога осигурања не могу се повољни елементи за једну тако тешку службу набавити. У добро уређеном казном заводу не може наступити могућност да је данас потребно 20 више а сутра 30 мање чувара, нити да се њихов број изненадно мења. Без стабилности у послузи нема дисциплине, а без ове нема озбиљне примене казне!

Са овим завршујем своје најбоље размишљено стручњачко извешће, и изјављујем да сам од свег срца готов, да у случају кад се подизање новог казног завода почне, и на даље се потребним радовима приступи, дадем и друге стручњачке савете и мишљења, као и у случају евентуалног пројектирања новог домаћег реда или службених упутстава, а тако исто у сваким могућим детаљним пословима за напредак казног завода и општега добра. Свакоме позиву Краљевске Српске Владе одговорићу, а и у колико ми буде могуће задовољићу је, према својим слабим силама.

Изволите примити Господине Министре израз моје особите понизности, са којом се ја подписујем Господине Министре.

Ниш 19 Априла 1885 год.

Ваш слуга
Емил Тауфер

ТАУФЕРОВ ПРОЈЕКТ БУЏЕТА

Нормални Буџет

За један казнени завод у Србији за 800 људи

РУБРИКА	РЕДОВНИ ИЗДАЦИ	ДИНАРА	
		ПОЈЕДИ- НАЧНО	УКУПНО
I	ПЛАТА ОСОБЉУ		
	1. Директор 5.000 динара плате и 1200 дин. додатка за првог ди- ректора, који треба да организује завод	6200	
	1. Секретар (заступник директора) .	3500	
	1 са 3000 } 2. Писара 2 са 2500 }	5500	
	1. Лекар	3000	
	1. Свештеник	3000	
	1. Учитељ	2000	
	1. Командант страже	2000	
	1. Канцелиста	1500	
	1. Практикант	1000	21700
II	НАКНАДЕ (ХОНОРАРИ)		
	За римокатоличку религију	100	
	За израиљску религију	100	
	Лекару за старање у апотеци	500	700
III	ДОДАЦИ ЗА СТАНОВЕ		
	Директору	1000	
	Секретару	600	
	Писарима по 500 дин.	1000	
	Лекару	500	

РУБРИКА	РЕДОВНИ ИЗДАЦИ	ДИНАРА	
		ПОЈЕДИ- НАЧНО	УКУПНО
	Свештенику	500	
	Учитељу	400	
	Канцелисти	400	
	Практиканту	200	4600
IV	ПЛАТА СТРАЖАРСКОМ ОСОБЉУ		
	8 надстражара по 1200 дин. чини .	9600	
	30 стражара I класе по 1000 динара чини	30000	
	42 сражара II класе по 800 дин. чини	33600	73200
V	ДОДАЦИ ЗА СТАНОВЕ СТРАЖАР- СКОМ ОСОБЉУ		
	За 8 надстражара по 200 дин. чини	1600	
	За 72 стражара по 100 дин. чини	7200	8800
VI	ИЗДАЦИ ЗА РАЗНЕ ПОТРЕБЕ		
VII	Униформа за 80 чувара по 100 д.	8000	
VII	Црквени издаци (тамњан, вино, све- ће, зејтин и т. д.) за две цркве по 100 дин.	200	
VIII	Школски трошкови за 120—160 у- ченика дневно (мастило, писаћи прибор, таблице, хартија, потребе воћарске и виноградске школе) . .	250	
IX	Оснивање и умножење чиновничке библиотеке	3000	
X	Оснивање и умножење осуђеничке библиотеке	3000	
XI	Канцеларијске потребе, штампани формулари и т. д.	2000	
XII	Награде slugама	500	

РУБРИКА	РЕДОВНИ ИЗДАЦИ	ДИНАРА	
		ПОЈЕДИ-НАЧНО	УКУПНО
XIII	пренето		109000
	ИЗДРЖАВАЊЕ ОСУЂЕНИКА		
	На израну 800 људи дневно за здраве и болесне по 30 пара дин. за 292000 дана	87600	
	На потребе режије за исти број људи као: одело, рубље, одржавање чистоће, огрев, осветљење, постељну сламу, поправке рубља, мање оправке на бравама, вратима, прозорима; сваки дан по 25 пара динарских чини	73000	
XIV	Лекови, завоји, одржање хируршких инструмената	1500	
XV	Издаци за одржавање сигурности (оправка оружја и оружног прибора)	300	
XVI	Трошкови за спровод осуђеника . .	200	
XVII	Трошкови за путовање чиновника .	500	180050
	Свега редовних издатака		289050
	Редовни приходи:		
I	Чист износ од индустр. радова осуђеничких и то рачунајући за индустријске радове 50% од укупнога броја дана, дакле 146000 радних дана, и рачунајући чисти износ у првих 10 година за сваки радни дан просечно по 30 пара дин.	43800	
II	Чист износ пољског и баштеноског газдинства на 130 јутара сопствене земље заводске, годишње	10000	53800
	Свега редовних прихода		53800

З а к љ у ч а к

Редовни издаци износе 289050 дин.

« приходи « 53800 «

Дакле непокривени издаци износе . 235250 «

или: за сваког осуђеника имаће држава да плати
дневно по 80 п. дин.

СРАЧУНАО :

Емил Таушер с. р.

МЊЕЊЕ ФРАНЦУСКОГ ОПШТЕГ АПСАНСКОГ ДРУШТВА О РЕФОРМИ НАШИХ КАЗНЕНИХ ЗАВОДА.

Кад је г. министар Маринковић саставио комисију, која је имала да се изрази о томе: који систем да се за наше казнене заводе усвоји, и мене одредио за члана ове комисије, ја сам помислио, да ће добро бити, ако стране стручњаке за ово питање заинтересујем. Обратио сам се секретару општег апсанског друштва у Паризу г. А. Ривијеру, с молбом, да ми искаже, који су најјачи прекори, које француски стручњаци ирском систему чине. Г. Ривијер дао је моме питању са свим званичан карактер и саопштио га је француском општем апсанском друштву. Друштво је одлучило да се овоме питању нарочито посвети, и г. Ривијер је спремио и прочитао у седници апсанског друштва извештај о томе. После тога, вођен је још у две седнице претрес.

Извештај г. Ривијеров носи име: *«Ирски систем упоређен са келиским системом.»* У њему

он описује у кратко ирски систем, онакав какав је у Лепоглави примењен; излаже садање стање наших казнених завода, и упоређујући ирски систем са ћелиским, закључује да је овај последњи најбољи и једини рационалан. На све најважније аргументе, које поједини практичари, а противници ћелиског система, против овога наводе, г. Ривијер одговара и труди се да их побије. Сем тога и други чланови друштва, приликом претреса овога питања, изражавају се против поступног, а за ћелиски систем.

Код нас је већина до сада изразила се за примену поступног система. Но ово питање не може се сматрати као дефинитивно решено, све док се не приступи подизању нове зграде.

Ма да и сада мислим, да је за наше прилике прикладније, да се усвоји поступни систем за казнене заводе, опет држим, у интересу свестраног испитивања и обавештења, добро је да видимо јасно формулисане прекоре противника овога система.

Поред тога, и дужност захвалности спрам француских колега, који су са много добре воље похитали, да нам у решењу овога питања буду од помоћи, побуђује ме да овде саопштим извештај и дискусију коју су они о томе водили.

Извештај гласи:

Г о с п о д о,

«Штудија, на коју вас позива ваш управни одбор, доиста није за вас ни мало нова. Неки од

вас имали су част да учествују у радовима велике комисије од 1873—1875 год. * Многи су прочитали дивне извештаје у којима су онако јасно и језгровито прибрани и уређени сви подаци и закључци. Сви, најзад, знају битне карактере прогресивног система, који се такође зове ирски систем, и кописне стране ћелиског система.

Ако вас управни одбор, и поред тога, што ово питање није ново, моли да му опет приступите, то је што је он са стране за то замољен.

Млада Краљевина Србија, која је тек 1878 г. постигла своју потпуну независност, већ мисли да реформише, или боље рећи, да организира своје казнене заводе. У тој целии влада је образовала комисију, којој је ставила у задатак, да састави пројект за организацију. Ова је комисија отишла пре два месеца у суседну краљевину Хрватску у намери, да тамо проучи ирски систем, који је тамо примењен од 1879 год., да би тако добила могућности да се, познавајући ствар, одлучи за усвајање или неусвајање овога система. Руковођена чувеним директором централне апсане лепоглавске, г. Тауфером, комисија је брзо познала све појединости прогресивног система, и вратила се у Београд под врло повољним утисцима, можда и пот-

* Године 1873 покренуто је питање о реформи казних завода у Француској. Тада је образована једна велика комисија, која је ово питање проучавала. Ту комисију спомиње овде г. Ривијер.

пуно решена, да предложи својој влади усвајање овога система.

Док се то тамо радило, један члан комисије писао нам је и тражио од нас, да се изразимо, шта мислимо о добрим и хрђавим странама ирског и чисто ћелиског система.

На наш предлог, одбор је решио, да је значај питања у оваквој форми постављеног, довољно велики, да изазове дискусију једне од наших општинских скупштина, а да би било у исто доба учтиво спрема наших симпатичних колега из Србије, и саобразно цели нашег друштва, да се свечано одговори на постављено питање. Без сумње, ми би могли упутити српској комисији протоколе комисијских радова од 1873 год.; али поред тога што оваково одашиљање не би имало за наше другове у иностранству исту вредност, као дискусија, специјално отворена због њих, ми не треба да губимо из вида, да је наше друштво основано, да продужује рад *Народње скупштине*, да приказује, прибира, тумачи сва нова факта, која потпомажу или ослабљују њене закључке, да је нашем друштву, најзад, цел, као што је то недавно констатовала и *Народна конференција за додрочинство и поправку у Уједињеним државама*, да служи делу апсанске реформе не само у Француској, но у целом свету.

Један славни преседан за ћелиски систем може се, у осталом, навести у овом погледу. Кад је 1883 год. јелинска влада хтела да подигне модел апсану,

имала је намеру, да је подигне по ирском систему. Апостол хелиског система г. Стевенс, отишао је у Атину, дискутовао је планове и аргументе и најзад је учинио, да се усвоји систем усамљеног затвора. Зашто Опште Апсанско Друштво не би учинило Србији, стручном дискусијом, коју оно може да води, исту услугу, коју је некада учинио Грчкој наш поштовани колега из Белгије?

Одређен од Одбора да будем известилац по овом озбиљном питању, ја за прву дужност сматрам, да вама оставим, Господо, више прилике да говорите, и за то ћу у извештају бити врло кратак.

Које су добре стране оба система? који је бољи за примену? Ви ћете, Господо, о томе решити, и *ваши* ће одговори бити послани у Београд, да тамо потпомогну рад званичној комисији. Моја је мисија мање значајна, и ја мислим да она има да нас да се ограничи, да постави питања, о којима се има дискутовати:

Шта је ирски систем?

Како је он примењен у Хрватској?

Које су његове добре и хрђаве стране?

Какво је данашње стање казних завода у Србији?

Које су добре, а које су хрђаве стране хелиског система? *

* Г. Ривијер расправља овде свако од постављених питања, О прва четири питања већ је било овде доста говора, с тога из извештаја г. Ривијеровог изостављам тај део, па одма прелазим на његов говор о последњем питању.

У корист ирског система наводи се :

Прелаз из једне периоде у другу вишу, последица је непрестаног вољног труда, који се сваки дан констатује белешкама чуварским: на овај начин затвореник сам решава о својој судби, он схваћа своју одговорност, и, мало по мало, навикава се да овлада својом вољом.

Последња периода даје могућности, да се опробају резултати онога труда, који је затвореник показао у прве две периоде; он живи у друштву других затвореника, као што ће доцније живети у друштву поштених људи. Ако из овога огледа победоносно изађе, то ће бити велика добит: тако ће он доказати публици, да му владање даје довољно јемстава, и да он може бити сигуран човек. Осуђеник долази постепено на слободу, пошто је за то припремљен дугом употребом своје одговорности, и непрестаном контролом овојих склоности.

У више мађарских и швајцарских апсана, у земљорадничким колонијама талијанског архипелага, примењује се ирски систем, и он је дао одличних резултата где год је пробан.

Против ћелиског система наводи се, да он ствара физичку, интелектуалну и моралну анемију, и да му је примена одвећ скупа.

Ми смо у стању, да изнесемо два врло значајна документа, који су овога месеца изашли, а који ће ове наводе ослабити: то је званична трогодишња статистика белгијских апсана, и званична белешка наше администрације казњених завода, о

примени ћелиског режима. Неколико података и статистичких утврђењих истина, које ћемо отуд да извадимо, даће вам основе за дискусију, толико драгоцене, колико скорашње.

Анемија је зло, које не долази само од ћелије, већ које је фатална последица сваког лишења слободе: она је општа болест свију апсана. Но, опет за то, у белешци, коју споменух, констатује се, да ње нема више у ћелиским но у другим француским апсанама. Шта више, директор апсана департмана Сене и Оазе тврди, да у четири ћелиске апсане у овоме департману, здравствено стање није ни мало било незадовољавајуће, и да «ни један лекарски извештај не тврди да је било случаја анемије или ослабљења.»

Важно је такође да се спомене исказ лекара апсане у Анжеру, који се већ одавна показао, од свију саслушаних чиновника најмање повољно расположен за усамљени затвор. «Сем анемије и диспепсије, које су преовлађајуће болести.... здравствено стање није било хрђаво у анжерској апсани 1884. Није се развила никаква епидемија у унутрашњости апсане и никаква се озбиљна болест није произвела под упливом ћелиског система.» Ако се особито прибележи, да је 1884 инсталација анжерске апсане била врло несрећна, односно нужника, моћи ће се закључити са доктором, да ћелија нема никаква значајна уплива на здраље здравих индивидуа. Често, такође, тишином и правилношћу,

које у њој владају, она, такође, помаже да се потпуно излече извесне болести.

Она је предохрана против заразних болести и епидемије. Тако у Мазасу, у једном одељку, где се периодично јављају богиње, шарлах, мале богиње и дифтерија, затвореници остају не заражени. За време последње колеричне епидемије, ни један се случај није појавио, ма да су се сваки дан вршиле размене и ма да су сваки дан долазили у додир са посетиоцима с поља. У апсани Ла Санте из одељка, где се затвореници држе заједно, било је 18 колеричних а из ћелиског одељења само 7.

Спонтане болести честе су у Мазасу, и кад би се влага уништила, оне би биле ретке. Смртност је тамо мања но у заједничким апсанама. Исти резултат у Анжеру и у белгијским апсанама, где се средњи број болесника креће око 2%.

Па и у апсанама, где је највише распрострањена, анемија доказује само једну ствар: то је, да је храна недовољна. Њу је лакше победити јаком храном. Тако је у Тур-у установа једног мрсног оброка четвртком, имала врло спасоносна уплива на опште здравље у заводу. Сви лекари предлажу против анемије и као припомоћ мало јачој и разноврсној храни, да се умање радни часови и према томе увећају часови за шетњу, да се одржава строга чистоћа, вентилација лепо схваћена и стављена у домаћај осуђеника, који би могао сам да отвори или затвори свој прозор; да се рад строго

организује; ноћи да буду кратке и да се проводе на постељама од длаке потпуно здравим; недељни одмор прекидан предавањима и шетњом. Сва је тешкоћа, да храна не буде сувише сочна, или бар много боља, но што то обично добијају скитнице и просијаци. У сваком случају строга усамљеност служиће као сметња онима, које би могао да при-
мами јеловник појединих апсана.

Што се тиче умног ослабљења искуство, основано на 64 год. проматрања у Мазасу, дозвољава доктору од Бове да тврди, да је лудило као искључна последица ћелиског система, врло ретко изузеће и да га изазива читава гомила околности, које се налазе у самом затворенику а сасвим страних ћелија. Исто тако у кући за корекционално васпитавање, наш чувени колега, славни психијатра, г. Др. Моте, изјављује да може са *апсолутном извесношћу тврдити*, да је увек „умно растројство било раније од лишења слободе, и због тога оно није даље напредовало.“ У Анжеру Белешка кон-
статује, да ћелија не штоди ни здрављу ни душевном стању затвореника. «Она изгледа да је тако мало наклоњена већем или мањем упропашћењу душевних способности, да је било примећено, да су извесни нереди нервног система, опажени код лица улазећих у апсану, брзо ишчезли. Овај резултат сигурно долази од последица мирног и особито од правилног живота.» Исто је потврђено у Тур-у, где ни један случај лудила није примећен. Исти резултати у Белгији, где је за три године

било у централним апсанама само четири случаја а у судским апсанама 77 случајева душевне болести.

«За велики број између њих, додаје белгијски извештај, лудило је постојало у прикривеном стању, или је, шта више, већ било показало се пре уласка у апсану. За друге ни чим не би било оправдано, да се лудило доводи у везу са околностима, које леже у начину лишења слободе.

Душевно ослабљење не показује се више изводом о самоубиствима. Било их је 102 у Мазасу за 35 година, а дуго проматрање доказује, да продужење бављења у ћелији није им било узрок, јер тих примера није било међу затвореницима, који су годину или много дуже били у затвору. Самоубиства се дешавају поглавито првих дана. У четири ћелиске апсане Сене и Оазе било је само симулантских покушаја, и директор тога краја «не устеже се да каже, да ћелија не изазива на самоубиство, највише, ако га она олакшава.» Исто тако у Белгији било је два самоубиства на 755 осуђеника у централним апсанама, а 29 међ 2.349 оптуженика или осуђених на прост затвор (за иступ).

Трећи се прекор може овако формулисати: човек је створен да у друштву живи. И сам осуђеник има да се у друштво поврати. У њему ће он опет наћи пороке и подстицања на зло, коме је подлегао. Вештачки живот у ћелији хрђава је припрема за ову борбу од сваког тренутка, коју ће он наћи у стварном животу. Лишење слободе

одвикава га од ове борбе и одузима му сваку моралну енергију.

Кад би се овако говорило о човеку, који је случајно из друштва узет, о човеку, који живи животом свију људи, и чији би положај био нормалан, то би резоновање било локално. По оно је само привидно, кад је примењено на лице, чије су умне способности ослабљене и изгубиле сваку могућност да се одупре изазивањима, хрђавим саветима, навођењу. Да ли је за таквога човека потребно исто поступање, као и за човека, чија је савест и морал одржала сву своју енергију? Да ли болесника не треба лечити као болесника? Зар ослабљен, изнемогли не треба пре свега да се уклони испред заразе? А чега има приљепчивијег од примера, који се налази у нашим заједничким затворима?

Несрећник, који први пут у њих уђе, излази отуд за навек изгубљен. Што је слабост његове природе отпочела, то довршује дружење са осталим затвореницима: разговори, причања, сарказми, сасвим су га претворили у зликовца од заната. У заједничкој апсани предохраћење, излечење немогући су, јер извор зла увек жив, неисцрпно тече поред њега. Како да се пребаци једном грудобољном, кога једнако излажу промаји, што не оздравља, и ако му се лекови дају? И да ли је паметно тога болесника за време лечења, и дуго пре оздрављења излагати промаји, под из-

говором, што ће се доцније у животу сигурно налазити у таквој атмосфери?

У ћелији, на против, отворен је пут размишљању; оздрављење може се остварити; ако се оно не оствари, болеснику је лек био доступан, и он је сам одговоран за кронично стање свога зла.

Без сумње, по нека памет излази ослабљена из ћелије; но да ли такав човек није већ био јако дарнут, кад је у ћелију ушао, и кад би исти ови умови излазили из заједничке апсане, у место што су ослабљени, да ли се не би морало признати да су они постали толико покварени да су непоправими? Истина је, да онај може бити лишен заједнице живота са својим сличнима, који се показао недостојан овога добротинства. Њега друштво може и треба прво да стави у немогућност да шкоди, по томе да се труди да га поврати добрим саветима, опоменама, књижевним забавама и неговањом религије. Слушајте, у осталом, шта вели свештеник судске апсане у Версаљу: «љубав спрам фамилије разбуђује се код затвореника у ћелији; он мисли на своју жену, на своју децу, на свога старог оца. Често сам виђао како затвореници плачу, када сам их подсећао на некадању њихову срећу. Ако су ови затвореници у заједници, ко ће их световати, храбрити? У ћелији моћи ће им се тако говорити, да им свака реч у срце иде. Ако пролију сузе, спасени су, јер немају да се боје подсмевке својих другова.»

Могли би умножити сличне наводе, али же-
лећи да не прекорачимо сувише границе, које смо
себи у почетку обележили, прелазимо на питање
о трошковима за подизање.

И ови су врло претерани. Наводећи само Фран-
цуску, споменућу, да је значајни рапорт, који је
управио 1879 год. друштву г. Жоре Деклоазијер,
показао да се коштање ћелије могаше смањити на
3.500 динара за нове апсане и на 2.500 динара
за преграђене апсане. У ствари, апсанска управа
подигла је у Безансону, у Буржу и у Шомону три
важна завода, који имају 518 ћелија, од којих
свака кошта 3.600 динара. наравно да су ту разуму
и све спроведене принадлежности, као : шеталишта,
ћелиска капела и т. д.*) Овај трошак, ма колико
да је он сведен, да ли је он виши од извора две
краљевине, којима се сада занимамо. За то питање
ми нисмо надлежни, и ако г. Тауфер, далеко над-
лежнији но ми, да га реши, учини то потврђујући,
ми нећемо себи допустити да дискутирамо његове
мотиве, особито што се тиче Хрватске. За Србију.
међутим, ми познајемо нове и тешке терете, које
јој намеће достојанство, на које ју је подигао бер-
лински конгрес. Но опет нам се чини, да би ма-
лени део извора, које ће јој њена финансијска ре-
организација донети, могао бити без штетних по-

*) У Италији, благодарећи употреби рада осуђеничког, кош-
тање је 2.075 динара, а у Швајцарској трошак је варирао од
2.000 до 3.500 динара.

седица, употребљен у корист тако плодне социјалне реформе.

И најбољи одговор на ову последњу замерку, налази се у изјави, коју је учинио 1879 године једној од важнијих комисија један од њених најодличнијих дописника: «у Шведској, примена ћелиског система произвела је значајно умањење броја осуђеника. 1837 рачунао се један осуђеник на 608 становника; 1877 рачунао се један на 1.005 становника. *И у Шведској нико не жали за новцем*, утрошеним на подизање модерних апсана и на апсанску реформу. Сваки је убеђен, да ће ове жртве бити у скорој будућности накнађене, ако већ и нису.»*)

Изгледало нам је, да ће бити интересно, да, побрајајући главне замерке и аргументе, који се износе против ћелиског система, покажемо и два скораишња важна документа, као што су извештаји белгијски и француски, који против ових мерака војују. Пре но што их оставимо, нек нам буде слободно, да из њих исцрпемо још два факта, јако поучна о принудном, инфлиktivном и примерном карактеру ћелије. У Белгији, у апсанама где долазе осуђеници на затвор од 1 до 5 година, средња мера дисциплинских дана сишла је на 0.31 %. Ужас, који ћелија улива окорелим зликовцима, такав је, да је директор Лилске апсане приметио да респондисте белгијски иду у Фран-

*) Извештај г. Жоре Деклоазјера стр. 26.

цуску, да би избегли страхоте ове усамљености, који на против траже као неку благодот сви, први пут осуђени. Исто тако у Анжеру директор констатује, да је криминалитет опао, од како је отворена ћелиска апсана. Ресидивисте се клоне ове апсане и одлазе да чине зло у крајевима, где нема ћелиске апсане.

У Данској је примена ћелиског система довела смањење, најмање, са 10% од броја ресидивиста. Говорили смо већ о Шведској, и исти су резултати констатовани у Норвешкој и у Белгији. У Холандској, ћелиска апсана ограничена прво на шест месеца, по томе продужена на једну годину, толико је задобила присталица, да јој нов закон одобрава примену до пет година. Ово значајно смањење криминалитета достојно је особите пажње моралиста и државника.

Без сумње, граница одређена за ћелиски затвор, није иста у свакој од споменутих држава. Без сумње, тешко је одредити неко једнообразно правило за све светске народе. Етнографија, обичаји, климат, имају такав уплив на карактер лица, да би било опасно применити исти начин поступања на једнога јужњака, као на једног становника северне Европе; на радника навикнутог, на бурни варошки или раднички живот, и на чобанина навикнутог на тишину пустара и степа; исто тако номаде ваља подвргнути мање дугој усамљености, по тихе ориенталце, при томе још, не сме се изгубити из вида да много изнад физичких и соци-

јалних услова индивидуе, стоји питање о његовој интелектуалној култури, и да могуће трајање усамљености стоји у непосредној вези са овом културом. Она је најмоћнији отпор против апатије, која сналази несрећника у првим данима ћелиског затвора.

Само нас искуство може научити у овом предмету, но ово ћемо искуство наћи у проматрањима чињеним од специјалиста сваке земље, и у штудији економских услова истих земаља. Извесно је да Србин, по занимању поглавито земљорадник и пасир, да Хрват у великом делу земљорадник, треба и поред мало своје културе да лакше снесе усамљеност но белгијски радник, навикнут на брујање и живот радионица. Но кад се види да овај исти Белгијанац, који као да је природом свога васпитања горе расположен за ћелију но сваки други, подноси са свим ћелиски систем, може се без велике смелости саветовати као минимум граница, коју поставља белгијско законодавство.

Сви разлози, које смо извадили из два извештаја, или које смо за тим развили, управљени су били непосредно на систем искључно заједнички. Но они се такође примењују на заједнички систем, сматран као допуна ћелиског система. Ми доиста сматрамо да, вратити у заједницу општих апсана несрећника, који је усамљеношћу приведен добру, значи, бацити га фатално у порок, то значи збрисати од једном сва размишљања, све здраве осећаје, сву поуку, коју је могао у усамљености наћи.

Да се повратимо на наше већ употребљено упо-
ређење, то значи повратити нашег грудобољног
конвалесцента промаји и влази, које ће по нуж-
ности учинити да ишчезну срећна дејства његова
лечења, које ће повратити његовој болести сву ра-
нију интезивност. Хоће се, веле, да се учини
оглед његова оздрављења! Али за што чинити овај
оглед у најнеповољнијим околностима? Тек што је
на путу поправљања, за што га поново нагло ба-
цити у нездраву средину, која му за неколико сати
може ишчупати све добре клице његова опорав-
љења? У слободном животу, у здравој средини,
где је одређен да живи, оглед би без сумње имао
успеха. За што се дакле не би ово покушало под
повољнијим околностима, под окриљем условног
отпуста, пошто се у границама могућности осигу-
рала поправка ћелиским затвором, што дуже мо-
гућим.

Има, одговара се, класификација! Но као што
то признаје у једном од својих дела и сам орга-
низатор ирског система у Хрватској: «свака кла-
сификација има својих мана.» Избећи не само по-
грешке, но и шта више озбиљне погрешке, немогуће
је. Требало би да сваки чувар има увиђавност фи-
лозофа, удружену са стрпљењем дисектора. Велимо
дакле, да су изгледи за заразу бескрајни, и да би
најсигурније средство да се осигура њено оздрав-
љење било, да се затвореник држи што је мо-
гуће дуже усамљен, па да се отуд непосредно
поврати слободном и поштенom животу. Без сумње

Ћелија се не може примењивати безгранично ; треба бар одложити што је више могуће тренутак, када ће њена опорављајућа дејства бити уништена заједницом.

Но у свем овом озбиљном предмету, и на овој мисли хоћемо да завршимо, не треба никада из вида изгубити да је систем мало , да је примена све. И најбољи не вреди ништа ако се не примењује. А примена је оно што чини персонал. Избор персонала је дакле главна тачка за сваку апсанску администрацију : да се он добро плати, то је још најсигурнија гаранција за добро регрутовање.

Ћелиски систем може бити најгори од свију начина затвора, ако у њега нема неопходних услова за његово право деловање. *Ћелија није усамљеност* ; она је само *издвајање затвореника између себе*. Ми хоћемо ћелију отворену, ћелију са многобројним посетама, предавањима, читањем, лекцијама, молитвама, моралним поукама, што јој све даје морализирајућу снагу, коју она притежава до највишег степена. Ми хоћемо ћелију без монотоније, са продуженом шетњом у шеталиштима, са разноструким и правилно организованим радovima, са крепењом храном, што ће све уништити све примедбе, управљене против њене примене. Боља би била заједница хрватских апсана, паметно раздењена на одељења за предохрану, и где би се давала морална и религиозна поука, но ћелија сама за себе, но оно ужасно изоловање за време од више година, без старања од вишег персонала за-

водског, без топле и охрабрујуће речи добрих и милосрдних лица. Но ко ће дакле, осигурати извршење ових многобројних услова ако персонал виши и нижи није састављен из особа исто толико оданих, колико честитих?

Господо, ми смо изложили податке о проблему, који вам је управни одбор ставио. Безпристрасност, коју смо желели поштовати у овом излагању, можда не смета да се погоди, за који се систем ми одлучујемо у закључку. То ће бити ваш посао. Дискусија, којој ћете се посветити, изнеће нове доказе, нове погледе. Тада ће бити време, да се они сведу у формулу. Покушавати то раније, било би и прерано и на претпоставци основано.»

Прочитано у седници општег апсанског друштва у Паризу 11 Априла 1885 год. *

У седници 17 Јуна 1885. **

Председник. — На дневном је реду дискусија извештаја г. Ривијеровог о *ирском систему употребе са ћелиским системом*; ви знате, господо, да нам је влада српска, у намери да реформише своју апсанску организацију, учинила почаст, да нам тражи савета. Управни одбор одредио је г. Ривијера, да о томе напише извештај, и овај је публикован у последњој свесци нашег листа. Г. главни секретар има реч:

* Види Bulletin de la Société générale des Prisons. Nr. 4. Avril 1885.

** Види Bulletin de la Société générale des prisons. Nr. 6. Juin 1886.

Главни секретар. — У нашем веку никада се не може сматрати као дефинитивно закључено питање политичке економије. Оно на што би јуче сви пристали, може у сваком тренутку да захтева ново разматрање и испитивање, па и да буде са свим напуштено. Која је дискусија била нужнија, исцрпнија и контроверзнија но дискусија о апсанском систему?

Познато је као начело, и једнако се признаје да казна лишења слободе најбоље одговара изискивањима права кажњења, и да она треба да буде основни камен казненог система. Но да би одговорила овој цели, под којим условима треба она да се примењује?

Довољно је доказано, и очигледно је постало, да стари систем мешавине у заједничкој апсани, далеко од тога да поправља кривца, довршавао је његово кварење; да далеко од тога да га казни, апсана је за њега била у неку руку примамљива, и да то беше систем унижавајући за човека, опасан за друштво.

После револуције од 1830 год. криминалисте говорише о неком старом опиту, који је био покушаван прошлог века у Риму, по томе у Гану; који је изнесен на светлост у Енглеској чувеним Howard-ом; који је најзад недавно поново отпочет у Филаделфији са великим одјеком. Француска влада заинтересовала се за овај опит и послала је у Америку Де Токвила, Де Бомона, Де Меца и Блуета. Ови по свом повратку поднеше тако повољне

извештаје, да се влада и Парламенат ни мало не устезаше, да припреме једну велику апсанску реформу, којој је основа била ова формула: Примена ћелиског система за све степене затвора, који постаје једина казна за све преступе и све злочине. Фебруарска револуција учинила је, да се одложи гласање овога закона, али овај не би напуштен, и многе се апсане довршише да служе доцније његовој примени. Свакојачко око 1854, распис министра Де Персињиа, инспириран царем, решио је да се са свим напусти овај систем. Овај је факт изазвао доста јако узбуђење; са свију страна појавише се списи, који су узели у одбрану ћелиски систем. Једно друштво политичке економије предузело је поново ово питање, и поверило је једној комисији да га проштудира.... Ја сам имао част да будем члан ове комисије, и да јој будем извештач. После врло дугих и врло озбиљних дискусија, ми дођемо до убеђења да је ћелиски систем од свију најпрепоручљивији. Конгрес франкфуртски и бриселски, академија моралних и политичких наука, академија медицине, усвојише сличне закључке. Но нова једна мисао поче се јављати: Крофтон налазаше и примењиваше ирски систем.

Енглеска, која је примењивала ћелиски систем заједно са транспортацијом, наша се принуђена да напусти последњи начин кажњења. Тада, и да не би примењивао ћелију на затвор од дужег времена, Крофтон је измислио поступни систем, који има четири периоде: ћелија, за тим заједнички

затвор, посредни затвор и најзад условни отпуст. Овај је систем има велика успеха, не у својој земљи, јер је друштво Howard из начела борило се против њега, већ на страни, у Швајцарској, на пример, и у извесним немачким државама.

Међутим, питању о казненом систему поново је приступила народна скупштина 1873. Штудија овога питања би поверена једној комисији из чланова и нечланова парламента. Како су у парламенту мало знали о овом питању, они су желели да се обавесте: ово су узели на себе чувени криминалисте De Metz и Charles Lucas. После две године комисија је била обавештене и исказала је своје мишљење.

Она је сасвим специјално проучила ирски систем; она је саслушала и шта вели Крофтон. Мало убеђена у практичке резултате овога система, она се задржала пред овом примедбом: На што истраживати у ћелије поправку кривца, па га после одма метнути, не у опасности заједничког затвора у сред поштених људи, већ у опасности потпуне мешавине са старим зликовцима, изложеним фатално новој погрешци? Боље би било да се одма пусти условно. — Комисија је предпоставила ћелиски систем, не за то што је она имала много илузија о могућности поправке кривца, но она је бар била убеђена, да га ћелија не би изложила штетном додиру, и не би он из ње гори изашао но што је у њу ушао.

Ова опасност мешавине грози особито затворенику, који је сачувао неке добре осећаје, и у томе га ћелија чува. Ћелија има и ту другу добру страну, јер се ње врло боје, и што она утиче тако сурово као и сигурно на окорелог зликовца. За дужевремени затвор против ћелије навођене су извесне примедбе; пребацивано јој је особито, да је несрећна по здравље и памет затвореника. Не усвајајући ове примедбе, које су многи између нас узимали за неосноване, ми смо међутим решили, да применимо ћелију на притвор и на затвор на кратко време. Ми смо на тај начин дарнули велику већину злочинаца, задржали смо регрутовање за централне апсане, и припремили потпунију реформу за дан када будемо имали искуства.*) У овој мери наш предлог није нашао противника, и ми смо наишли на примедбе само са гледишта финансијског.

Ми смо имали задовољство, да на конгресу у Штокхолму добијемо једногласни пристанак, и од стране уједињених држава, и данас смо задовољни што видимо да и факта за нас говоре, што тврди извештај г. Ривијеров. — Ми не би могли устезати се у нашем одговору Србији: са системом Крофтоновим, рећи ћемо јој, изложићете се озбиљним неприликама и великим трошковима; са ћелиским системом резултати, које ћете постићи биће изредни. Ми се дакле изражавамо на најенергичнији начин у корист овога система (*живео одобравање*).

*) Ово говори о закону од 1875 год.

Председник. — Ваше одобрење, господо, и факт да нико овде не спори разлоге главног секретара, доказују колико сте ви једнодушни за ћелијски систем. Но опет за то, ја нећу данас закључити ово озбиљно питање, и ја мислим да треба да оставим примедбама времена да се појаве, одлажући за пдућу сесију наставак дискусије.

У седници 13 Јануара 1886 г.*)

Г. Ривијер је укратко описао посету коју је чинио лепоглавској апсани, после онога свога извешћа. У овом свом опису г. Ривијер сам признаје да је видео, какој је корисно и паметно ирски систем примењен у Лепоглави. Он признаје, како је у оваковом заводу могуће одржати добру дисциплину, и вели, како само ту може Хрват, осуђеник, да се изучи занату. У своме опису г. Ривијер није могао прикрити, колико је одушевљен лепо изведеним поступним системом.

Што је значајно, г. Ривијер је толико усхићен применом ирског система у Лепоглави, да вели, да је рад тамо организован као у некој кошници, и да осуђеник тамо изучи занат, па кад после кући оде, он учи занату своје суседе.**)

*) в. Bulletin № 1 Janvier. 1886.

**) О овоме је писао г. Ривијер и у својим чланцима *Slovenes et Croates*. Штампано у *Revue française de l'étranger et des colonies* Tome II. 1885.

Председник — Желео би да учиним неко ограничење о овоме што је речено овде о систему, који се приближује ирскоме. Ја не бих желео да узмем да га у целини браним, када би му неизбежна цел била заједнички затвор. Но чини ми се, да што специјално карактерише овај систем, то је много мање начин лишења слободе, који сачињава први део извршења казне, него ли стварање једног посредног завода, који има да прими осуђеника у неку полуслободу, за неко извесно време, пре његова потпуног ослобођења.

Када би хелија претходила овоме времену за оглед,*) главни прекори против комбинације Крофтонове отпали би.

Посредни завод није ништа друго, до један начин условног отпуста, а зна се какве могу бити добре стране установе ове природе. Оставити осуђенима, који се сматрају достојни ове милости, да сами траже рада на пољу, и да им се за ноћ отвори станиште, које у времену немања рада може изгледати као прибежиште, не може се сматрати као хрђава, нерационална или неостварљива замисао. Ово је очигледно систем, који много кошта; то му је хрђава страна, но можда га не би требало због ове једне мане осудити.

Ко зна, да ли је у рукама друштва за заштиту, на пример, не би он постао корисно средство за примену нашег новог закона о условном

*) Г. председник замишља ове посредни завод.

отпусту? Ко би могао рећи, и да, онде онде где не постоје друштва ове природе, држава се не би могла њиме корисно инспировати.

Фернанд Депорт, адвокат, некадањи члан врховног апсанског савета. — Господо, слика, коју нам је изнео о лепоглавској апсани поштовани г. Ривијер, треба да да свима Хрватима жељу да буду ухапшени. Егзистенција је тамо тако тиха, тако библијски света; то је права идила! Васпитавати се, добро јести, добро спавати, имати доста ваздуха, шетати се, и за тим, после ослобођења, моћи стећи новаца као чизмар, или моћи обучавати своје саграђане, вршити дужности, истинито патријархалне, занатлијског учитеља, није ли то судбина достојна зависти?

Но ја не могу да замислим једног француског осуђеника у апсани сличној лепоглавској, и ја се усуђујем да се покажем скептичан односно резултата, које би код нас произвела примена овога система.

С друге стране, ја мислим, да је ћелиски систем, ако не способан да преобрази, бар способан да улије велики страх осуђенику. У комисији од 1873, ми смо хтели да ћелија буде врло строга; и да би доказали колико је тај систем одличан, ми смо је, као опит, применили на кратке казне.

И заиста, господо, искуство је било у нашу корист, и ми смо више но једног човека за наш систем задобили. Г. Херберт чувени директор администрације казнених завода, који је с почетка

био наш противник, постао је убеђени присталица Ћелиског система. И баш у пркос светињи лепоглавској и њеним врлим становницима, ја остајем потпуно веран Ћелиском систему, таквом, каквога ми разумемо и примењујемо у Француској. Систем Крофтонов, који као да су усвојили у Лепоглави, са његовим огледима и поступним променама, увек нам је изгледао, да сâм себи противречи. На што се толико старати да се најпре изолују осуђеници, да им се улије мисао о кајању, и поглавито да се они одвоје, удаље једни од других, на што се толико трудити, па их после неколико месеца понова бацити у заједницу, где хрђави примери и хрђави савети брзо надјачају поуку, коју је дала Ћелија. Увек нам је изгледало да је боље скратити трајање казне, ако ју кајање чини некорисном, ублажити интезивност огледа, ако су прве строгости усамљености надјачале хрђаве нагоне криваца, и повратити се, без прелаза, условном отпусту и патронизирању, који дају могућности да се сачувају и продуже у слободном животу добри резултати добивени у Ћелији. У осталом, *нико није у својој земљи пророк*, и Крофтон сам изгледа као да се повратио од првих илузија, које му је давала примена његовог система. Од како он сам не управља њиме, он признаје његове незгоде, и трећег Јуна пр. год. Pall Mall Gazette публиковала је његово писмо, у коме се он љуто жали на начин како његови наследници управљају сада ирским апсанама. У самој Енглеској друштво Howard, наш по-

штовани дописни члан, није престало жалити се против примене ирског система, и изражавати се у корист система индивидуалног одвајања, који ми примењујемо у Француској.

После говора још двојице говорника, председник је закључио дебату о извештају г. Ривијеровом.

У седници 10 Фебруара 1886 г.,* Ривијер је опет узео реч, о овоме питању и говорио:

Господо, немам намеру да поново отворим дискусију, коју је г. председник огласио за свршену, но тражим реч, да у неколико исправим протокол прошле седнице.

Читајући духовити и скептичан одговор г. главног секретара, изгледало ми је, да по нско може посумњати о мојим осећајима односно ћелиског система и да може подозревати код мене промену мишљења. Дискусија, која је била пред вама имала је карактер консултације управљене страном једној земљи, консултације коју је изазвао један од званичних специјалиста те земље. Толико због тога, толико и са мога личног гледишта, ја желим да ову сумњу отклоним неким објасњењем. Промена мишљења вашег известиоца, учињена између времена, када је он свој извештај писао и времена дискусије, могла би само да ослаби карактер ваше консултације.

Ја сам се, истина, показао нешто мало одушевљен ирским системом и резултатима његовим, које сам видео у централној апсани лепоглавској.

* Bull. Nr. 2, Février 1886.

Значи ли то да је моја визита, ма колико да је била поучна и интересантна за мене, променила моје мишљење о ћелијском систему? Значи ли то, да ако би ја имао данас понова да пишем извештај, да би ја нагињао томе, да му закључке изменим? Никако. — Нека остану сваком народу своји обичаји, свој карактер; свакој народности своје врлине као и своје особене мане. Хрват је по природи тих, потчињен, апатичан, по мало фаталиста. Он је врло религиозан и усваја у опште са резигнацијом, судбину коју му је правда његове земље и његово раније владање наметнуло. За такав темперамент строгости дуже усамљености, мање су потребне но за друге. За њега су и опасности мешавине друге периоде мање опасне но за друге. Француз, на против, по природи непослушан, не дисциплинован, увек готов да ступи у борбу с наредбама или властима, жељан да се његовом *тврдоглавству* диви *галерија*, која је готова да унутарње аплодира, — има потребу да буде усамљен, не само да се навикне на дисциплину, већ да престане бити за своју околину непрестани узрок скандала или деморализације. Таква разлика у природама мора да као нужну изазове разлику у поступању. И за то, и као искрени поштовалац поступања и резултата констатованих у Лепоглави, ја остајем да и даље сматрам сасвим један други систем, систем усамљеног затвора, као потребан за наше «хрђаве главе» француске.